

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

J. Dolník, Konceptia novej morfológie spisovnej slovenčiny ■ J. Kačala, Neutrum ako signál nekongruencie syntaktických jednotiek v syntagme

DISKUSIE A ROZHĽADY

S. Ondrejovič, Poznámky k pokusu o vedecký a osobnostný profil Jozefa Ružičku ■ K. Sekvent, Morfematické aspekty slovenských adjektív na *-ský/-sky* odvodených od francúzskych zemepisných názvov

SPRÁVY A RECENZIE

Etymologické symposion Brno 2005. L. Králik ■ Monografia o slovan-
ských menách kráv v Rakúsku. M. Majtán

KRONIKA

Životné jubileum prof. Júlie Dudášovej-Kriššákovej. L. Bartko ■ Súpis
prac prof. PhDr. Júlie Dudášovej, CSc., za roky 1995 – 2004 ■ Jubilujúci
profesor Juraj Vaňko. K. Vrlíková ■ Súpis prac prof. PhDr. Juraja Vaňka,
CSc., za roky 1955 – 2004 ■ Spomienky na Jozefa R. Nižnanského.
I. Ripka

ROZLIČNOSTI

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Katarína Kálmánová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Katarína Kálmánová,
Rudolf Krajčovič, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ivor Ripka,
Ján Sabol, Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- J. Dolník, Konceptia novej morfológie spisovnej
slovenčiny..... 193
J. Kačala, Neutrum ako signál nekongruencie
syntaktických jednotiek v syntagme..... 211

DISKUSIE A ROZHLADY

- S. Ondrejovič, Poznámky k pokusu o vedecký
a osobnostný profil Jozefa Ružičku..... 223
K. Sekvent, Morfematické aspekty slovenských adjektív na
-ský/-sky odvodených od francúzskych zemepisných
názvov..... 228

SPRÁVY A RECENZIE

- Etymologické symposion Brno 2005. L. Králik..... 235
Monografia o slovanských menách kráv v Rakúsku.
M. Majtán..... 239

KRONIKA

- Životné jubileum prof. Júlie Dudášovej-Kriššákovej.
L. Bartko..... 240
Súpis prác prof. PhDr. Júlie Dudášovej, CSc., za roky 1995
– 2004..... 243
Jubilujúci profesor Juraj Vaňko. K. Vrliková..... 247
Súpis prác prof. PhDr. Juraja Vaňka, CSc.,
za roky 1955 – 2004..... 249
Spomienky na Jozefa R. Nižnanského. I. Ripka..... 252

ROZLIČNOSTI

- O krážoch ešte raz. S. Ondrejovič..... 254

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 70, 2005. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Katarína Kálmánová. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk.

Registračné číslo 7089.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2005

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK
70 – 2005

časopis pre výskum slovenského jazyka

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU
LUDOVÍTA ŠTÚRA
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

SAP
SAP

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridržať sa naďalej úzu časopisu, používať kurzívu, riedenie, horný/dolný index. Nič nepodčiarkovať, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergetický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Do redakcie poslať jeden vytlačený exemplár príspevku spolu s disketou. Príspevok možno poslať aj elektronickou poštou ako prílohu na adresu *katarina.kalmanova@juls.savba.sk*. Po posúdení a redakčnom spracovaní ho redakcia vráti autorovi. Tento exemplár autor pošle späť redakcii spolu so skorigovanou disketou a opraveným vytlačeným príspevkom.

9. Literatúru uvádzať takto:

a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovo tvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.

b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: *Studia Academica Slovaca*. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.

c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovies ísť a chodiť. In: *Slovenská reč*, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honoráru: rodné číslo, adresu trvalého bydliska, resp. aj číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulku). Abstrakt by mal mať max. 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK 70 – 2005
ČÍSLO 4

Juraj Dolník

KONCEPCIA NOVEJ MORFOLÓGIE SPISOVNEJ SLOVENČINY

DOLNÍK, J.: Conception of a New Morphology of the Standard Slovak Language. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 4, pp. 193 – 210. (Bratislava)

This paper presents the conception of a new morphology of the standard Slovak language. The description of the formal morphology is directed by principles that lie in the basis of explanation of the morphological structures. The key concepts are: the principle of oppositive homomorphism, analogy and economy, marked and unmarked morphological structures, morphosemantic, morphotactic and uniform transparency of paradigms, inflectional classes, the dynamic of the morphological system. The background of the approach to the functional morphology is the principle of the functional motivation of morphology. The morphological means are classified on the bases of the syntactical criterion and described as subsystems of functional equivalent units.

Pristup k morfológii. Anticipovaná morfológia súčasnej spisovnej slovenčiny je založená na explanačno-deskriptívnom prístupe. Zahŕňa prezentáciu sústavy slovných tvarov (formálna morfológia) a sústavu morfológických prostriedkov v ich funkčnom aspekte (funkčná morfológia). Pri explanačno-deskriptívnej morfológii sa postupuje tak, že sa morfológické javy opisujú vo vzťahu k princípom, ktoré sú v ich základe, a teda ich vysvetľujú. Opis kopíruje riadenie stavby a dynamiky morfológie týmito princípmi. Deskripcia systému slovných tvarov je podriadená princípom, na základe ktorých sa vysvetľuje stav tejto sústavy – jej nehomogénnosť. Opis je spätý s otázkou, prečo je tvarový systém taký, aký je (prečo nie je homogénny, prečo nie je taký, aký by „rozumný“ systém mal byť, totiž pravidelný). Myšlienkovým pilierom explanácie je idea príznakovosti. V oblasti funkčnej morfológie má explanačná zložka teoretického zobrazenia sledovaných javov menšiu silu. Obmedzuje sa na otázku existenčnej motivácie morfológických prostriedkov, čiže opis sa riadi otázkou, prečo jestvujú tieto prostriedky. Táto reštrikcia má dve príčiny. Prvá tkvie v zámere ponechať priestor na systematický opis „pod dohľadom“ princípov (zámerom nie je „čistá“ teoretická morfológia). Druhá príčina má teoretickopoznávaciu povahu. Súčasný stav explanačného uchopovania morfológie v jej sémantickom (funkčnom) aspekte neponúka ešte dobre ujasnený metodologický rámec vysvetľovania.

I. Formálna morfológia. Princípy. Sústava slovných tvarov v spisovnej slovenčine je nehomogénna. Zahŕňa triedy tvarov s príznakmi narúšajúcimi rovnorodosť, ako aj jedinečné tvary; porov. ilustračné príklady *strom : stromy – ker : kry* (synkopa), *dlane : dlaní – ulice : ulíc* (synkretickosť koreňovej morfémy), *človek : ľudia* (supletivizmus), *pekny : krásny* (skrátaná relačná morféma), *drobný : drobnejší – malý : menší* (napriek lexikálnosémantickej príbuznosti slov odlišnosť v tvarovtvornom základe), *kúpiť : kupovať – písať : napísať* (tvarová odlišnosť dokonavého a nedokonavého vidu), *robím : robíme – robí : robia* (v 1. osobe je tvar plurálu nákladnejší ako tvar singuláru, kým v 3. osobe to tak nie je), ale *čítam : čítame – číta : čítajú*, *pani : panie* (jedinečná plurálová podoba v triede feminín), *chodím : budem chodiť – bežím : pobežím*, *chlap : chlapi*, *učiteľ : učitelia*, *druh : druhovia – dub : duby*, *chlapa* (gen., akuz. sg.) – *dub* (nom., akuz. sg.). Nehomogénnosť tvaroslovnej sústavy je daná tým, že ani morfológia spisovnej slovenčiny nie je typologicky jednotná. Tento stav vnímajú jej používatelia ako normálny. Normálne je to, že v tvaroslovnom systéme koexistujú javy, ktoré sa vnímajú so zreteľom na viaceré záujmy nositeľov jazyka (aj) vo vzťahu k slovným tvarom. Ide o záujem,

(1) aby slovné tvary boli priesačné, čo súvisí s ich dobrou percepciou a identifikáciou,

(2) aby slovné tvary boli pravidelné, čo súvisí s ich osvojovaním si, uchovávaním v pamäti a utváraním, resp. rekonštrukciou,

(3) aby slovné tvary boli náležite operatívne, t. j. aby fungovali ako dispozičné alebo viac-menej automaticky utvárané jednotky v závislosti od frekvencie ich používania, čo súvisí so sklonom človeka k ekonomizácii svojej činnosti.

Tieto záujmy sa premietajú do princípov, ktoré sú v základe stavby a dynamiky slovných tvarov. Sú to:

(1) princíp opozičného homomorfizmu (v tomto zmysle budeme ďalej hovoriť jednoducho o homomorfizme), ktorý je v základe štruktúry slovných tvarov,

(2) princíp analógie, ktorý je v základe typovej frekvencie slovných tvarov, a teda „zodpovedá“ za rozšírenosť typov štruktúr v morfológickom systéme,

(3) princíp ekonómie, ktorý zasahuje do štruktúry slovných tvarov na podklade frekvencie ich používania, t. j. textovej frekvencie.

Princíp homomorfizmu. Princíp homomorfizmu sa dotýka napodobňovania ako elementárnej konštitučnej sily slovných tvarov. Vychádzame z toho, že v základe sústavy slovných tvarov je zakotvené pôsobenie tejto sily, a to v podobe *kvalitatívnej analógie*. Kvalitatívnou analógiou sa rozumie napodobňujúce uplatnenie istej štruktúry v javovej oblasti inej kvality. Pri slovných tvaroch ide o imitačné uplatnenie sémantickej štruktúry v ich formovej rovine. Imitačné uplatnenie znamená, že formová štruktúra je konštituovaná v tom zmysle, v tom duchu (čiže analogicky) ako sémantická štruktúra. Tento sémanticko-formový vzťah špecifikujeme ako *opozičný homo-*

morfizmus preto, lebo pri opise a vysvetľovaní slovných tvarov v danom jazyku sú relevantné opozície ako existenčné predpoklady morfológických kategórií. Pole sledovaných javov sa vymedzuje kvalitatívnou analógiou, ktorá sa dotýka sémantických opozičných vzťahov a zodpovedajúcich foriem v rámci morfológických kategórií. Pri nazeraní na tieto vzťahy sa berie do úvahy známy poznatok, že členy týchto opozícií sa vnímajú aj na pozadí evaluačného parametra príznakovosti: oproti bezpríznakovému členu opozície stojí príznakový člen. Podľa princípu homomorfizmu relácia *bezpríznakové* – *príznakové* v sémantickej rovine sa premieta aj do roviny formy. Pôsobením kvalitatívnej analógie príznakový člen sémantickej opozície má príznakový korelát v rovine formy: prvok špecifikujúci príznakový opozičný člen v sémantickej rovine sa odráža v štruktúre formy príznakového člena. Čiže to, čo má príznakový člen oproti bezpríznakovému členu v rovine sémantickej opozície, sa prejavuje v zodpovedajúcej formovej štruktúre ako pridaný prvok. Z pôsobenia princípu homomorfizmu teda vyplýva, že formová štruktúra príznakového slovného tvaru je nákladnejšia ako štruktúra bezpríznakového tvaru. Ilustračný príklad: *zbeh* – *zbehovia*; príznakovosť plurálového tvaru sa prejavuje väčšou nákladnosťou, ktorá je spôsobená pridaným prvkom *-ovia*. Štruktúra *zbeh-ovia* je transparentná a perцепčne výhodná, lebo priezračne zobrazuje „mnohosť“ v opozícii k „jednosti“.

Princíp analógie. Princíp analógie má základ v rozmnoženosti slovných tvarov, t. j. tried a podtried tvarov, takže – explicitne vyjadrené (a v opozícii ku kvalitatívnej analógii) – ide o princíp *kvantitatívnej analógie*. Pôsobením tohto princípu sa znásobili produkty kvalitatívnej analógie, čiže sa stali objektom rozšírenej reprodukcie, ktorou sa rozvinul systém slovných tvarov. Veľmi dôležité je stále mať na pamäti, že rozšírená reprodukcia na základe kvantitatívnej analógie zahŕňa moment pravdepodobnosti. Súvisí to s povahou usudzovania pomocou analógie, totiž s tým, že pravdivosť predpokladov nezaručuje pravdivosť záveru, t. j. záver logicky nevyplýva z daných predpokladov, takže treba počítať s pravdepodobnou platnosťou záveru. Empirickým podkladom tohto typu usudzovania je zrejme naše zistenie, že sa bežne stretávame s opakovaným spoločným výskytom istých vlastností a že naše očakávanie ďalšieho výskytu sa naplňuje, ale niekedy aj nenaplňuje (napr. *čierne mraky a dážď*). Na pozadí skúseností tohto typu vnímame pravdepodobnostný poriadok vo svete ako normálny. Táto empiria sa premietla prostredníctvom usudzovania pomocou analógie aj do jazykotvornej aktivity, takže aj v jazyku vnímame nedôslednosti v opakovanom výskyte istého typu javu ako normálny stav. Na jej pozadí sme pripravení vnímať napr. tvar *horší* namiesto *zlejší* ako normálny. Máme vytvorený empiricky podložený psychický priestor na rozmanitosť v jazyku. Aj na nehomogénosť v sústave slovných tvarov. V tomto priestore pôsobí aj princíp homomorfizmu, takže rozmanité produkty kvalitatívnej analógie, ako aj zamedzenia pôsobenia princípu homomorfizmu sa vnímajú ako normálne.

Princíp ekonómie. Princíp ekonómie pôsobí na slovné tvary na pozadí potreby osobitného zaobchádzania s jazykovými jednotkami s veľmi vysokou textovou frekvenciou. Ekonomizácia slovných tvarov s vysokou frekvenciou výskytu v komunikátoch spočíva v tom, že sa upevňuje globálna asociácia medzi formou a významom, čiže sa oslabuje štruktúrna motivácia (porov. so známou koreláciou zvyšovania frekvencie s demotiváciou odvodenín), takže sa tvary upevňujú v pamäti ako celky, ktoré sú k dispozícii ako „prefabrikáty“, a teda ako dispozičné jednotky s vysokým stupňom automatizácie ich výberu z pamäti zjednodušujú „techniku“ komunikácie. Oslabovanie štruktúrnej motivácie je spojené s potenciálnym skracovaním výraziva, čo je evidentný prejav ekonomizácie (artikulačná a časová úspornosť). Možná námietka, že z iného hľadiska, totiž z perspektívy osvojovania si tvarov, nejde o ekonomickosť, pretože „prefabrikáty“ sú z tohto zorného uhla nákladnejšie, zaťažujú nositeľa jazyka vyžadovaním zvýšenej námahy pri ich fixovaní v pamäti, sa eliminuje poukazom na to, že tento argument neplatí pre prirodzené osvojovanie si jazyka (v protiklade s učením sa jazyka), pri ktorom práve vysoká frekvencia výskytu daného tvaru uľahčuje jeho uloženie do pamäti. Navyše veľmi vysokou textovou frekvenciou sa vyznačuje pomerne malý okruh slovných tvarov, takže prirodzený „jazykový tréning“ späť s týmito tvarmi neprináša so sebou osobitnú psychickú záťaž. V prípade, že prejavom ekonomickosti je krátkosť tvaru, z hľadiska recipienta je dôležitá dostatočná kontrastnosť tvarov (ekonomickosť z hľadiska hovoriaceho nie je na úkor recepčnej ekonómie).

Vzťahy medzi princípmi. Aký vzťah je medzi sledovanými princípmi? Kooperačný aj konfliktný vzťah. Kooperatívnym pôsobením princípov sú zasiahnuté slovné tvary, ktoré sa vyznačujú homomorfizmom, sú zapojené do kvantitatívnej analógie a sú ekonomické. Ide o tvary, ktorých štruktúra zodpovedá opozícii *bezpríznakové* : *príznakové*, ktoré sú prvkami tried ohraničených pôsobením analógie a ktoré sú ekonomické, pretože sa nevyznačujú veľmi vysokou textovou frekvenciou, a teda živosť ich štruktúrnej motivácie je ekonomická. Tento prípad dobre znázorňuje tvar nom. pl. substantíva *strom* – *stromy*: (a) jeho príznakovosť je vyznačená pridaným prvkom -y, (b) je exemplárom triedy *duby, domy, mosty...*, ktorej konštituentom je kvantitatívna analógia, a (c) je ekonomická, pretože jeho nie veľmi vysoká textová frekvencia je v súlade s tým, že sa utvára podľa jednoduchého pravidla. Keďže nižšia textová frekvencia je dobre zlučiteľná s pravidelnosťou, s možnosťou vytvoriť tvar podľa jednoduchého pravidla, pričom platí, že čím rozsiahlejšia je extenzia pravidla, tým je pravidlo ekonomickejšie, princíp ekonómie kooperuje s ostatnými princípmi (je evidentné, že čím nižšia je textová frekvencia daného exemplára triedy istého tvaru, tým výraznejšie sa aktualizuje pravidlo na jeho utvorenie; zreteľne to dokumentuje morfológická adaptácia cudzieho, resp. preberaného výrazu, pri ktorom používateľ jazyka pociťuje, resp. si aj uvedomuje tlak hľadania pravidla).

Vysoká textová frekvencia vytvára predpoklad na konflikt medzi princípom ekonómie a princípom homomorfizmu. Pôsobenie princípu ekonómie nemusí byť v tomto prípade v súlade s preferenciami princípu homomorfizmu, čo sa prejavuje (a) vo vzťahu k opozícii *bezpríznačové : príznačové*: vysoká textová frekvencia slovného tvaru môže byť spojená s menšou nákladnosťou nezávisle od toho, či je bezpríznačový, resp. príznačový z hľadiska homomorfizmu, čiže vysoký stupeň textovej frekvencie môže zasiahnuť slovný tvar bez ohľadu na preferenciu viazanú na princíp homomorfizmu, (b) vo vzťahu k zreteľnosti štruktúrnej motivácie: vysoká textová frekvencia deaktualizuje štruktúrnu motiváciu tvaru, ktorú preferuje princíp homomorfizmu.

Princíp analógie vytvára podmienky na akceptáciu účinkov pôsobenia vysokej textovej frekvencie (porov. s vyššie spomínaným empiricky podloženým psychickým priestorom na rozmanitosť v jazyku). Môže však aj priamo „pracovať“ v prospech princípu ekonómie v prípade vysokej textovej frekvencie, čo sa deje vtedy, keď sa rozmnožuje tvar, ktorého štruktúra je motivovaná touto frekvenciou. To značí, že aj princíp analógie môže byť v konflikte s princípom homomorfizmu. Zo sledovania konfliktov medzi princípmi vyplýva táto hierarchizácia:

1. princíp ekonómie
2. princíp analógie
3. princíp homomorfizmu.

Princíp ekonómie je v základe rozvetvenia slovných tvarov podľa vlastností generovaných opozíciou + *veľmi vysoká textová frekvencia* : - *veľmi vysoká textová frekvencia*. Jeho pôsobenie vytvára podmienky na pôsobenie princípu analógie, ktoré je zasa podmienkou presadenia sa princípu homomorfizmu (zakotvenosť opozičného homomorfizmu v systéme je podmienená kvantitatívnou analógiou).

Táto hierarchizácia vypovedá aj o tom, že keď je v sústave slovných tvarov istého jazyka zreteľne prítomný produkt pôsobenia princípu homomorfizmu, silové pole tohto princípu je zbrázdnené princípom ekonómie a princípom analógie. Dotýka sa to aj spisovnej slovenčiny. Vychádzame z toho, že jej tvarová sústava je založená na princípe homomorfizmu a funguje v kooperácii aj v konflikte s princípom ekonómie a s princípom analógie. Podľa toho pôdorysom deskripcie tejto sústavy je opis prejavov homomorfizmu pod vplyvom pôsobenia týchto dvoch ďalších princíпов. Opis prejavov homomorfizmu zahŕňa prejavy vplyvu fonológie aj slovtvorby na tvarovú sústavu, resp. aj vplyv pragmatických faktorov.

Základ príznačivosti a jej opis. Postulovanie princípu (opozičného) homomorfizmu je zviazané s hypotézou o mimojazykovom pôvode opozície bezpríznačový : príznačový člen morfológickej kategórie. Do sémantickej zložky tejto opozície sa premietajú isté mimojazykové faktory (isté vlastnosti človeka zakotveného v komunikačnej situácii v role hovoriaceho), ktoré sa dajú redukovat' na to, že niečo sa vníma ako

východiskové, bázové, oproti čomu stojí niečo, čo sa vníma v pomere k východiskovému, bázovému. Entita, na ktorú sa vzťahujú morfológické kategórie, sa štruktúruje ako bázový komponent – relatívny komponent (komponent vnímaný v pomere k báze). Táto štruktúra je jedným z prejavov princípu prirodzenej dominancie, ktorý je v základe prirodzeného poriadku sveta aj našej prirodzenej orientácie. Prirodzený poriadok sa vyznačuje tým, že entity ako konštituenty istej orientačnej situácie sú usporiadané vo vzťahu k entite, ktorá sa vníma ako prirodzená dominanta, resp. ktorá sa prirodzene vníma ako dominanta. Podľa tohto princípu je prirodzená orientačná situácia štruktúrovaná z pozície prirodzenej dominanty. Naša *báza* zodpovedá tejto dominante. Prirodzená dominanta je entita, ktorá (a) je v danej prirodzenej situácii prioritne vnímaná, (b) je východiskovým bodom prirodzenej orientácie, (c) istým spôsobom je prítomná v ďalších konštituentoch danej situácie. Vo vzťahu k *báze* to znamená, že

(a) je v našej kognícii spontánne preferovaná, čo sa prejavuje tým, že na ňu prvotne reagujeme, je prvotná v našej percepcii, príslušný pojem preferenčne ukladáme do pamäti a prvotne si ho vybavujeme,

(b) určuje perspektívu vnímania, prostredníctvom nej sa vnímajú relatívne komponenty danej entity,

(c) je istým spôsobom prítomná v relatívnom komponente, istým spôsobom sa premieta do interpretácie tohto komponentu, odráža sa v nej ako prizma, cez ktorú vnímame tento komponent.

Čiže štruktúra *báza : relatívum* je podkladom prirodzenej jazykovej štruktúry – vzťahu medzi opozičnými členmi morfológickej kategórie – motivovanej prirodzenou orientáciou.

Štruktúra *báza : relatívum* sa odráža vo vnímaní sémantiky opozičných gramém (kategoriálnych foriem) ako pomer *bezpríznakové : príznakové*. Postupnosť uvádzania gramém v gramatických opisoch zodpovedá tejto štruktúre. Vychádzame z tohto rámca opozícií *bezpríznakové : príznakové*: (na 1. mieste je vždy bezpríznakový člen opozície):

menné kategórie:

číslo = jednosť : - jednosť

pád = pomenúvací : - pomenúvací

rod = mužský : - mužský (špecifická kategória)

(osobitný jav je kategória zhody pri adjektíváliách)

životnosť = životné : - životné

stupňovanie = pozitív : - pozitív

slovesné kategórie:

určitosť = neurčitok : - neurčitok

osoba = 1. osoba : - 1. osoba

číslo = jednosť : - jednosť

vid = nedokonavý : - nedokonavý
čas = prítomný : - prítomný
spôsob = oznamovací : - oznamovací
rod = činný : - činný.

Pri opise gramém je relevantná otázka, ako sa prejavuje preferencia bezprízna-
kového člena opozície (ako reprezentanta dominanty prirodzenej orientácie) v jeho
výskyte v jazyku a, prirodzene, ako sa prejavuje nepreferovanosť príznakového čle-
na. Preto sa opisuje rozsah výskytu bezpríznačkovej a príznakovkej gramémy, čiže
podiel opozičných členov na realizácii príslušnej kategórie, pričom sa prihliada na
motiváciu rozdielu vo výskyte týchto členov, a to na

(a) špecifikovanosť príznakového člena vo vzťahu k bázovosti bezpríznačkové-
ho člena (v istom zmysle ide o protiklad *obsahovo jednoduchšie : obsahovo zložitej-
šie*), a teda aj na paradigmatickú neutralizáciu opozície v rámci danej kategórie,

(b) štandardizovanú transpozíciu gramémy do sféry používania opozičnej gra-
mémy, čiže na syntagmatickú neutralizáciu.

Ide teda o opis typovej frekvencie gramém, ich zastúpenosti v tvarovom systé-
me a o určenie ich zakotvenosti v tejto sústave.

Pri opozíciách presahujúcich binárnosť sa nastoľuje otázka diferencovanosti
príznakových členov, čo sa má taktiež prejavíť v rozsahu ich výskytu. Počíta sa s prí-
znakovosťou odlišného stupňa: bezpríznačkové : menej príznakové – viac príznako-
vé. Vychádzajúc z toho, že príznakové, resp. menej príznakové je preferované, urče-
ním bezpríznačkovosti, resp. menšej príznakovosti istej gramémy prognózujeme aj
väčší rozsah výskytu. Túto prognózu treba overiť a opísať príslušné okolnosti, ktoré
ju potvrdzujú, resp. vyvracajú.

Prejavy homomorfizmu. Podľa princípu homomorfizmu opozícia *bezprízna-
kové : príznakové* v sémantickej rovine sa má zobrazíť v rovine formy tak, že prízna-
kový slovný tvar vykazuje nejaký pridaný prvok, ktorý ho robí zložitejším v pomere
k bezpríznačovému tvaru. Nepopiera sa, prirodzene, že slovné tvary sa vo flektív-
nom jazyku utvárajú podľa modelu *tvarotvorný základ + tvarotvorný formant*, takže
nejde o to, že sa niečo pridáva k bezpríznačovému tvaru. Ide o posun v uhle pohľá-
du. Na príznakový tvar sa nazerá z perspektívy bezpríznačového tvaru, a teda je
v ňom percepčne prítomný (porov. s výkladom o prirodzenej dominante) ako bázo-
vý člen opozície, a príznakový tvar sa javí v tejto percepcii ako člen s pridaným
prvkom. Najzreteľnejším, najprirodzenejším pridaným prvkom je segment navyše
v reťazci segmentov, napr. *mrak : mrak+y*. Príklad ukazuje, že do úvahy sa berú len
materializované segmenty, čiže nulová morféma je tu irelevantná, lebo veď tvary sú
„pod dohľadom“ percepcie. Pridaným prvkom môže byť aj hlásková alternácia ale-
bo kombinácia segmentu s alternáciou. Ako to však jazykové fakty potvrdzujú, prí-
znakový člen nevykazuje vždy pridaný prvok, ba niekedy sa stretávame s tým, že

vyjadrenie pomeru medzi príznakovým a bezpríznakovým tvarom je opačné a niekedy aj defektné. A tak vychádzame z týchto prejavov homomorfizmu:

1. segmentálny homomorfizmus, napr. *čítam* : *čítame*, *nový* : *novší*;
2. modifikačný homomorfizmus, napr. *žena* : *žene*, *mesto* : *meste*;
3. segmentálno-modifikačný homomorfizmus, napr. *vojak* : *vojaci*, *Čech* : *Česi*;
4. neutralizovaný homomorfizmus, napr. *žena* : *ženy*, *kreslím* : *kreslíš*;
5. inverzný (prevrátený) homomorfizmus, napr. *antény* : *antén*, *píšeš* : *píš*;
6. defektný homomorfizmus, napr. *zlý* : *horší*, *ja* : *mňa*.

Pri neutralizovanom homomorfizme v rovine formy je odstránený opozičný príznak a pomer medzi *bezpríznakovým* a *príznakovým* v rovine obsahu sa do nej premieňa len ako jednoduchá diferencia. Pôsobenie princípu homomorfizmu je v tomto prípade neutralizované, takže sa tu presadzuje princíp jednoduchšej diferenciácie. Pri inverznom homomorfizme príznakový komponent sledovanej opozície sa nejaví ako člen s pridaným prvkom, ale naopak ako člen s úbytkom prvku, takže vzťah obsahovej príznakovosti je vyjadrený opačne. Vzhľadom na to, že v rovine formy je signalizovaný opak toho, čo platí v sémantickej rovine, ide o nepravý homomorfizmus. Defektnosť homomorfizmu tvarov ilustrovaných pri 6. type spočíva v tom, že príznakový tvar síce vykazuje pridaný prvok, ale bezpríznakový člen nie je v ňom perцепčne prítomný. Pridaný prvok sa vníma len prostredníctvom kvantitatívnej analógie.

Systematický opis prejavov homomorfizmu zobrazuje ich zastúpenosť v tvarovej sústave spisovnej slovenčiny, ako aj ich existenčnú motiváciu, takže zahŕňa

(1) údaje o typovej frekvencii prejavov, na základe ktorých sa dá určiť ich závažnosť v tvarovom systéme z hľadiska charakteristiky flektívnosti spisovnej slovenčiny,

(2) údaje o motivácii prejavov, t. j. o tom, čím je spôsobená diferencovanosť homomorfizmu, pričom sa na ňu nazerá z perspektívy segmentálneho homomorfizmu.

Pri bode (2) si pripomíname vyššie uvedené východisko, podľa ktorého tvarová sústava je založená na princípe homomorfizmu, ktorý pôsobí v kooperácii aj v konflikte s princípom ekonomie a s princípom analógie. To znamená, že sa pri opise postupuje od segmentálneho homomorfizmu, ktorý je morfológicky najtransparentnejší, a teda perцепčne najprirodzenejší, k odklonom od neho s udaním príčiny odchýlky. Vo všeobecnosti príčiny spočívajú v konfliktoch, a to

(a) vnútri tvarového systému – interné konflikty,

(b) nad rámcom tohto systému – interno-externé konflikty.

Na morfológiu spisovnej slovenčiny evidentne vplývajú interno-externé konflikty (nevylučuje sa však, že vplývajú aj interné konflikty).

Konflikty (b) zahŕňajú

– rozpor medzi preferenciou princípu homomorfizmu (preferenciou je segmentálny homomorfizmus ako najtransparentnejší, perceptionsne najprirodzenejší prejav homomorfizmu) a foneticko-fonologickými zákonitosťami,

- rozpor medzi preferenciou princípu homomorfizmu a slovotvornými zákonitosťami (do úvahy prichádzajú pomery pri vyjadrovaní vidu),
- rozpor medzi preferenciou princípu homomorfizmu a princípom ekonómie, ktorý sa presadzuje prostredníctvom textovej frekvencie, ale aj foneticko-fonologickej zákonitosti prejavujúcej ekonomizáciu výrazu (napr. *orol* – *orly* namiesto *oroly*),
- rozpor medzi preferenciou princípu homomorfizmu a pragmatickými faktormi (inými ako textová frekvencia; táto frekvencia je, pravda, spojená s inými pragmatickými činiteľmi).

Keďže pôsobením princípu analógie sa rozmnožujú tvary nezodpovedajúce preferencii princípu homomorfizmu, z tohto hľadiska je aj tento princíp v rozpore s preferenčným aspektom základného princípu. Vzhľadom na to, že sledované konflikty vyplývajú z povahy jazyka a jeho používania, následky konfliktov – odklony od segmentálneho homomorfizmu – sa vnímajú ako normálna vlastnosť tvarového systému. Rozličné prejavy homomorfizmu sú zdôvodniteľné ako normálny stav tohto systému. Opis následkov týchto konfliktov zobrazí najprv stav v jednotlivých morfológických (lexikálno-morfológických) kategóriách a potom mieru ich zastúpenosti v tvarovom systéme.

Princíp homomorfizmu sa, prirodzene, nemôže uplatniť pri substantívnej kategórii rodu tak, ako pri iných kategóriách. Ide o klasifikačnú kategóriu, ktorej gramémy nie sú založené na spoločnom tvaroslovnom základe, a teda bezpríznakový tvar (mužského rodu) nie je perцепčne prítomný v príznakových tvaroch. Pri opise však treba zistiť, či princíp homomorfizmu tu nepôsobí inak, či pri maskulíne ako bezpríznakovom člene ternárnej opozície sa nestretávame s komplexom ukazovateľov svedčiacich o jeho bezpríznakovosti (a komplementárne so súborom ukazovateľov demonštrujúcich príznakovosť feminína a neutra). Kategória zhody pri adjektíváliách poskytuje opačný obraz. Tu máme síce dočinenia s opozíciou tvarov, ale vzhľadom na čistou závislostnú povahu zhody niet obsahového podkladu opozície *bezpríznakové* : *príznakové*. Pri opise sa tak do pozornosti dostáva otázka, či sa táto opozícia premieta zo sféry substantívnych kategórií do tvarovej sústavy adjektíválií.

Paradigmy. Vo vzťahu k paradigmám sa kladie otázka, aká je ich základná charakteristika, z čoho sa potom vyvodzuje celková charakteristika tvarovej sústavy spisovnej slovenčiny. Podľa čoho sa určuje základná charakteristika morfológickej paradigmy? Musí vyplynúť zo súhrnu charakteristických vlastností tvarov, ktoré tvoria daný mikrosystém. Ako pri opise tvarov so zreteľom na opozíciu *bezpríznakové* : *príznakové* aj tu je v pozadí východiska perцепcia. Základná charakteristika paradigmy je určená jej globálnou transparentnosťou, t. j. celkovou perцепčnou priezračnosťou. Globálna transparentnosť sa zisťuje na základe údajov o transparentnosti jednotlivých tvarov paradigmy. Transparentnosť tvarov zahŕňa (1) morfosémantickú transparentnosť, (2) uniformnú transparentnosť a (3) morfotaktickú transparentnosť.

(1) Morfosémantická transparentnosť, ktorá je určená priezračnosťou tvarovej štruktúry vo vzťahu k sémantickej štruktúre, t. j. tým, ako priezračne sú zobrazené sémantické komponenty v štruktúrnych komponentoch formy, má dva aspekty, ktoré označujeme ako

(a) multifunkčnosť – vzťahuje sa na kumuláciu rozličných kategoriálnych funkcií v jednej gramatickej morféme (napr. kumulácia slovesných kategoriálnych významov v koncovkách slovesných tvarov),

(b) polyfunkčnosť – vzťahuje sa na kumuláciu gramémových funkcií v jednej gramatickej morféme (napr. genitív a akuzatív pl. v morféme *-ov* pri osobných substantívach).

Multifunkčnosť, t. j. heterofunkčnosť tvaru, je evidentným prejavom pôsobenia princípu ekonómie. Keď sa informácie rozličného druhu opakovane používajú ako zväzok informácií, zahŕňajú sa do jednej morfémy, čo skracuje slovný tvar, a teda prináša so sebou aj artikulačnú úspornosť. Kumulácia funkcií je následok dominancie princípu ekonómie v konflikte tohto princípu s princípom transparentnosti. Platí to aj pri polyfunkčnosti, ale navyše tu pôsobí aj princíp analógie (napr. spomínaná morféma *-ov* pri paradigme *chlap* aj *hrdina*). Keď základnú charakteristiku tvarov a paradigiem viažeme na transparentnosť, pričom vopred berieme do úvahy dominanciu princípu ekonómie v spomínanom konflikte, dávame najavo, že opis má ukázať, ako klesá miera (stupeň) morfosémantickej transparentnosti v závislosti od pôsobenia princípu ekonómie, resp. analógie (a ďalších faktorov).

(2) Uniformná transparentnosť je reprezentovaná prípadmi, keď jednej funkcii alebo jednému funkčnému komponentu zodpovedá jedna forma. Často je narušená výskytom alomorfizmu (jednej funkcii alebo jednému funkčnému komponentu zodpovedá viac ako jedna forma). Alomorfizmus obopína ekvivalentné gramatické segmenty (ekvivalentné so zreteľom na daný funkčný komplex), ktoré sa vyskytujú v komplementárnej alebo voľnej distribúcii (dvojtvary).

Odklon od uniformnej transparentnosti je zdôvodniteľný vplyvom týchto faktorov:

- fonologický činiteľ (napr. v *dube* – v *krku*)
- morfematický faktor (napr. *chlap* – *učitelia*)
- morfologická osobitosť (napr. *strojov* – *Levár*)
- sémantický činiteľ (napr. *stroja* – *čaj*)
- frazeologická fixovanosť (napr. *zubami*-*nechtami*)
- lexikálne jedinečnosti (napr. v *meste* – vo *vnútri*)
- vnútro- a medziparadigmatická analógia (napr. *Krasku/a*).

So zreteľom na paradigmu narušenie uniformnej transparentnosti je v konflikte s jazykovou ekonómiou (komplikujú sa pravidlá flexie). Z hľadiska jednotlivých tvarov (napr. *agronómi* namiesto *agronómovia*, *Levár* namiesto *Levárov*) je však

jazyková ekonómia často v súlade s narušením transparentnosti. Pozorujeme tu rozpornosť pôsobenia princípu jazykovej ekonómie. Zo zorného uhla paradigmy uvedené faktory pôsobia ako antiekonomické sily.

(3) Morfotaktická transparentnosť sa dotýka miery stability tvarotvorného základu, a teda aj alomorfizmu vo vzťahu k tejto zložke slovného tvaru. Zasahovanie fonológie do stavby slovných tvarov sa niekedy vníma ako funkčné. Na hláskové alternácie sa nazerá ako na vyznačenie morfológického švíku, na alternáciu *k/c* pri substantívach typu *žiak/žiaci* ako na signál príznaku životnosti alebo na alternácie neko-relovaných konsonantov ako na signalizovanie rozlíšenia tvarotvorného a slovotvorného procesu v spisovnej slovenčine. Takéto nazeranie na alternácie v tvarotvornom základe má čisto deskriptívno-lingvistickú povahu, súvisí so zameraním deskriptívneho lingvistu na interpretáciu toho, čo ponúka obraz ním vyabstrahovaného jazykového systému bez skúmania otázky, či interpretácia zodpovedá mentálnej reprezentácii jazykového systému. Pri našom prístupe od tohto nazerania odhliadame.

Určenie globálnej transparentnosti paradigiem teda vyplýva zo zistenia stupňa

(1) morfosémantickej transparentnosti, t. j. multifunkčnosti a polyfunkčnosti gramatických morfém,

(2) uniformnej transparentnosti, t. j. alomorfizmu v tvarotvornom formante,

(3) morfotaktickej transparentnosti, t. j. alomorfizmu v tvarotvornom základe.

Súhrnom údajov o stupni transparentnosti v jej troch aspektoch sa prezentuje globálna transparentnosť paradigmy. Tie sa dajú zoskupovať, resp. hierarchizovať podľa stupňa (miery) tejto transparentnosti. Celkový obraz paradigiem podáva základnú charakteristiku makroparadigiem (sústavy paradigiem vnútri slovných druhov) a tvarovej sústavy spisovnej slovenčiny. Tento obraz umožní spresniť opis vzťahov medzi transparentnosťou, jazykovou ekonómiou a analógiou v spätosti s ďalšími faktormi, a tak podať zdôvodnenie daného stavu.

Príslušnosť k paradigmám – flektívne triedy. Priradovanie ohýbateľného slova k náležitej paradigme je riadené princípom analógie. Napríklad na základe zistenia, že slovo *lízing* má tie isté príznaky so zreteľom na slovný druh, rod, sémantiku a zakončenie ako vzorové slovo *dub*, usudzujeme, že sa morfológicky správa podobne ako toto slovo. Pretože ide o usudzovanie pomocou analógie, počíta sa aj s pravdepodobnosťou pri priradovaní. Otázka je, do akej miery reguluje princíp jazykovej ekonómie túto pravdepodobnosť. Inak povedané, ide o pôsobenie tohto princípu vo vzťahu k prediktabilite príslušnosti slova k paradigme, a teda jeho zaradovania do flektívnej triedy. Princípu jazykovej ekonómie v tomto prípade najlepšie zodpovedá čo najjednoduchšie pravidlo zaradovania do triedy s maximálnou prediktabilitou (všetky prvky sa zaradujú do triedy na základe optimálneho počtu príznakov, a to bez výnimky). Príslušnosť k paradigme, resp. k flektívnej triede sa opisuje zo zorného uhla pôsobenia princípu jazykovej ekonómie, a to aj na princíp analógie.

Opis flektívnych tried z tohto aspektu spočíva v

(a) porovnaní a hierarchizácii tried so zreteľom na stupeň zložitosti (resp. jednoduchosti) zaraďovacieho pravidla,

(b) sumarizácii slov, ktoré sa vymykajú jednoznačnej prediktabilite pri ich zaraďovaní do flektívnych tried.

Pri (a) sa vychádza z odlíšenia základných zaraďovacích pravidiel od doplnkových pravidiel. Základné pravidlá sa vzťahujú na väčšinu prvkov flektívnych tried (reprezentujú ju vzorové slová). Stupeň ich ekonomickosti je určený počtom príznakov v antecedente formulácie pravidla (ak dané slovo má tie a tie príznaky, ...), takže platí, že čím menej príznakov je v antecedente, tým jednoduchšie (ekonomickejšie) je pravidlo (a naopak). Doplnkové pravidlá sa dotýkajú špecifických prvkov tried (napr. pomnožné podstatné mená, časť vlastných mien, isté slová v prenesenom význame a pod.). Celková ekonomickosť zaraďovacieho pravidla je určená stupňom jednoduchosti základného pravidla a počtom doplnkových pravidiel. Opis flektívnych tried v tomto zmysle reprezentuje ich základnú charakteristiku. Prehľad o základnej charakteristike všetkých flektívnych tried v spisovnej slovenčine má umožniť synchronnolinguvistické vysvetlenie daného stavu (prečo sú flektívne triedy také, aké sú). K charakteristike tried však patrí aj jav naznačený v (b). Sumarizácia slov vyznačujúcich sa istou neurčitou ich zaraďovania do flektívnych tried dokrešľuje ich ekonomickosť. Štruktúrovaná celková deskripcia flektívnych tried zobrazí stupeň ekonomickosti zaraďovacieho mechanizmu v sledovanom jazyku a stimuluje na jeho vysvetlenie, a teda na zdôvodnenie toho, že tento mechanizmus sa vníma (funguje) ako normálny.

Poznámka: Opis príslušnosti k paradigmám má oporu v poznatku o klasifikátoch (o faktoroch, ktoré triedia slová z hľadiska ich flexie).

Dynamika tvarového systému. Pri opise synchronnej dynamiky tvarového systému je dôležité uvedomiť si rozdiel medzi objektivistickým (v podstate systémovolingvistickým) a subjektivistickým (v podstate pragmatickolingvistickým) chápaním morfológických zmien. Ide hlavne o to, aby sa výsledky získané z objektivistickej pozície neinterpretovali v duchu subjektivismu, t. j. aby sa zistené údaje o pohybe v morfológii automaticky nepripisovali prirodzenej jazykovej kompetencii používateľa. Typickým príkladom pseudosubjektivistickej interpretácie je často opakovaný úsudok, že používatelia sa usilujú o zjednodušenie, spraviedlenie, resp. zdokonalenie istých výsekov tvaroslovnej sústavy. Pri objektivistickom nazeraní na tento systém v istom časovom úseku síce zisťujeme, že sa kumulujú isté druhy, resp. typy zmien, ktoré sa interpretujú ako vývinové tendencie, resp. zákonitosti, ale ich vnímanie ako následku uvedomovaného či neuvedomovaného zámeru, úsilia a pod. alebo – v jemnejšej verzii – intuitívnemu vyháňaniu sa „rušivým“ prvkom, je neadekvátne. Zo subjektivistického hľadiska morfológické zmeny nemajú teleologickú povahu, ba nie sú to ani kauzálne zmeny.

Dynamika v sústave slovných tvarov sa aj v tejto práci opíše z pozície objektivizmu, avšak bez pseudosubjektivistickej interpretácie zistených údajov (keď sa teda hovorí napríklad o optimalizácii motivácie flektívnej triedy, nemyslí sa na úsilie o zdokonaľovanie, zjednodušovanie flektívnej triedy z hľadiska jej určenosti, ale na to, že príslušný morfológický pohyb sa javí ako optimalizácia z hľadiska bežnej rozumovej – v tomto prípade klasifikačnej – operácie). Zmeny sa sledujú na pozadí princípu analógie, jazykovej ekonómie – týmto je späť princíp motivácie flektívnej triedy – a transparentnosti (homomorfizmu). Východisková téza znie, že morfológické zmeny spočívajú v postupnom odstraňovaní príznakových (príznakovejších) javov. Kľúčovým bodom interpretácie je pojem motivačnej optimalizácie. Zmeny v morfológii spisovnej slovenčiny sa prezentujú ako optimalizácia motivácie tvarových štruktúr.

Motivovanosť morfológickej štruktúry je parametrom príznakovosti.

Ide o

(1) motiváciu príslušnosti ohýbateľného výrazu k istej flektívnej triede, čiže o klasifikačnú motiváciu,

(2) motiváciu výskytu istého tvarotvorného formantu vo viacerých paradigmách, čiže o funkčnú motiváciu,

(3) motiváciu diferenciacie členov paradigmy, čiže o diferenčnú motiváciu.

Zmeny v tvaroslovnej sústave prebiehajú v zmysle optimalizácie klasifikačnej, funkčnej a diferenčnej motivácie. Bezpríznakové sú tie štruktúry a segmenty, ktoré sú optimálne motivované. V spojení *optimálna motivácia* sa atribútom vyjadruje, že ide o najprimeranejšiu motiváciu vzhľadom na dané štruktúrne (systémové) podmienky. Optimalizácia je teda určená (a, prirodzene, limitovaná) týmito podmienkami. Prekážkou pri optimalizácii sú rozličné retardačné faktory, ktoré podmieňujú nerovnomernosť jej priebehu v rámci tej istej triedy javov. V porovnaní s týmito faktormi sa iné činitele javia ako viac alebo menej podporné.

Štruktúrny rámec deskripcie formálnej morfológie. Základným vodidlom deskripcie formálnej morfológie spisovnej slovenčiny je tento štruktúrny rámec:

slovné tvary:

– opis typovej frekvencie bezpríznakových gramém a javov, ktoré demonštrujú bezpríznakovosť, resp. príznakovosť danej gramémy;

– opis prejavov opozičného homomorfizmu, ich typovej frekvencie a motivácie, a teda následkov konfliktu medzi princípmi;

paradigmy:

– opis paradigiem z hľadiska ich globálnej transparentnosti, ktorá zahŕňa morfosémantickú, uniformnú a morfotaktickú transparentnosť;

– opis flektívnych tried z hľadiska ekonomickosti zaraďovacích pravidiel (základných a doplnujúcich pravidiel), čiže prezentácia ich základnej charakteristiky; dynamika tvarového systému:

– opis synchronnej dynamiky tvarovej sústavy ako optimalizácie klasifikačnej, funkčnej a diferencnej motivácie morfologickej štruktúry s prihliadanim na retardačné a limitačné faktory.

II. Funkčná morfológia. Princíp funkčnej motivácie. Pri prístupe k funkčnej stránke morfológie vychádzame z tézy o existenčnej motivácii morfológie. Podľa tejto tézy existencia morfológie je motivovaná štrukturačnými potrebami pri konštituovaní viet, ako aj potrebou disponovať ustáleným inventárom výrazových prostriedkov, ktoré sa sústavne uplatňujú vo vetách pri vyjadrovaní rekurentných významov stojacich na úrovni medzi lexikálnymi a syntaktickými významami. Jestvovanie morfológie sa teda zdôvodňuje jej funkciou vo formálno-sémantickej výstavbe viet. Morfológia zahŕňa prostriedky, ktoré plnia vo vete asémantické aj sémantické funkcie.

Morfológia sa riadi princípom syntaktickej funkčnej motivácie (funkčnej motivácie vo vzťahu k syntaxi). Podľa tohto princípu (aj) spisovná slovenčina zahŕňa sústavu morfologických prostriedkov, ktoré plnia vo vetách asémantické a sémantické (v prevažnej miere) funkcie. Táto sústava sa opisuje so zreteľom na tento princíp. Opisom systému morfologických prostriedkov s ohľadom na ich funkcie vo vete dávame odpoveď na dve otázky: (1) Prečo jestvujú tieto prostriedky? (2) Do akých čiastkových systémov sú tieto prostriedky včlenené? Otázka (1) vyžaduje vyčerpávajúci opis funkcií morfologických prostriedkov, čím sa naplní obsah pojmu „funkčná motivovanosť“ (prostriedkov). Otázka (2) je orientovaná na vymedzenie okruhov prostriedkov, ktoré spája zhodná, resp. podobná funkčná motivovanosť, a na opis štruktúry týchto okruhov.

Otázka (1) predpokladá, že v pozadí opisu je istý dynamický model vetnej štruktúry. Vychádzame z klasického predikátového (dependenčného) modelu sémantickej štruktúry vety, ktorej zodpovedá na úrovni formy gramatický vetný model. V tomto modeli je dominantným sémantickoštruktúrnym prvkom predikát, na ktorý sa viažu participanty, čiže aktanty a cirkumstanty (záväzná fakultatívne, ako aj voľné doplnenia predikátu). Štruktúra *predikát + participanty* reprezentuje propozíciu. Pri jazykovom stvárňovaní, keď propozícia ako vyabstrahovaný sémantický podklad vety sa stáva komponentom vetnej alebo nevetnej výpovede, na propozíciu sa navrstvujú ďalšie sémantické prvky, ale aj pragmatické elementy. Sémanticky a pragmaticky obohatené propozície sa rozvíjajú a rozširujú. Pri rozvíjaní sa zavádzajú špecifikačné elementy alebo sa usúvzťaznia dve (resp. viaceré) propozície, a to tak, že sú vo vzťahu *nadradeňá PROP* – podradeňá *PROP*. Pri rozširovaní ide o zavedenie prvkov prostredníctvom koordinácie (vnútri jednej propozície alebo usúvzťaznených propozícií). Tento náčrt dynamického modelu vystihuje obraz základu syntaktických štruktúr, na ktorých sú založené rozmanité vety. Vety zapojené do jazykového a mimojazykového kontextu sa stávajú výpoveďami, a teda vetné štruktúry nadobúdajú status výpoveďových štruktúr

s komunikačnými dimenziami. Vo vzťahu k týmto štruktúram sa opisujú morfológické prostriedky so zreteľom na ich funkčnú motiváciu.

Pri otázke (2), ktorá sa týka systemizácie morfológických prostriedkov vo vzťahu k ich funkčnej motivácii, môžeme postupovať dvojako. Jedna možnosť spočíva v syntakticko-morfológickom postupe. To značí, že vychádzame z obrazu základu syntaktických štruktúr a pri opise morfológických prostriedkov postupujeme podľa podotázky, ktoré prostriedky sa uplatňujú pri konštituovaní istých syntaktických vzťahov a štruktúrnych prvkov, a teda vytvárajú istú triedu. Druhý postup je opačný – morfológicko-syntaktický. Vychádza sa z obsahovej príbuznosti prostriedkov, ktorou sa vymedzujú ako trieda, a pozoruje sa funkčná motivácia triedy, t. j. to, na ktorý aspekt, resp. aspekty syntaktickej štruktúry sa táto trieda vzťahuje. Po vymedzení triedy v oboch prípadoch sa zobrazuje ich štruktúra, čiže prostriedky v rámci tried sa opisujú ako prvky (čiastkového) systému. Pravda, dá sa postupovať aj tak, že syntakticko-morfológickú metódu „rozvineme“ v tom zmysle, že po vymedzení tried vo vzťahu k jednotlivým aspektom syntaktickej štruktúry sa triedy zlučujú na základe príbuznosti ich prvkov, a tak môžeme dospieť k triedam získaným druhým postupom. Rozhodujúce je, aby sa vymedzili triedy, ktoré sú adekvátne, t. j. majú koreláty v mentálnej reprezentácii morfológických štruktúr (čiže zodpovedajú spracovaniu morfológických dát v jazykovoznalostnej štruktúre nositeľa jazyka). Pretože však nevieme preukázať, či daná trieda je adekvátne (táto otázka vyžaduje osobitný psycholinguistický, resp. kognitívno-lingvistický výskum), vychádzame z hypoteticky adekvátnych tried. V pozadí nášho opisu je syntakticko-morfológický postup vrátane jeho „rozvinutej“ verzie.

Deskripcia morfológických prostriedkov teda zahŕňa:

a) vymedzenie tried prostriedkov na základe ich syntaktickofunkčnej motivácie, čiže vo vzťahu k istým aspektom syntaktickej štruktúry,

b) opis vzťahov medzi prostriedkami danej triedy, čiže „deskriptívnu transformáciu“ triedy na systém prostriedkov.

Ťažisko opisu spočíva v opozičných vzťahoch medzi prostriedkami, v ich distribúcii a hierarchizácii, ako aj v ich kooperácii, príp. konkurencii. Opis zahŕňa aj reštrikcie pri uplatňovaní prostriedkov, ktoré vyplývajú z ich sémantickej povahy, ako aj iné osobitosti ich používania.

Otázka je, aký rozsah sa pripisuje pojmu *morfológické prostriedky*. V prísnom zmysle morfológické prostriedky zahŕňajú len to, čo je morfológicky stvárnené, t. j. slovné tvary. Deskriptívne morfológie však prekračujú tento úzky rámec a do tvaroslovia zaraďujú aj neohybné slovné druhy, pričom sa uvedomuje, že hranica medzi morfológickými a lexikálnymi prostriedkami (medzi morfológiou a lexikológiou) je skôr spájacia ako oddeľujúca (porov. napr. s pojmom *lexikálno-morfológická kategória*). Je dobre známe, že niektoré opisy spájajú tvaroslovie so slovtvorbou. Aka-

demické hľadanie nejakej „rozumnej“ hranice nemá zmysel. Orientačne treba vychádzať z toho, že do morfológie patria prostriedky, ktoré sa neopisujú v lexikológii, resp. ktoré sú (alebo môžu byť) predmetom lexikologického záujmu, ale informačná „nasýtenosť“ morfolologickej deskripcie vyžaduje, aby sa brali do úvahy. Informačná uspokojivosť opisu stojí nad rešpektovaním nejakej hranice.

Základné triedy – syntakticky určený systém slovných druhov. Vychádzajúc z existenčnej motivácie morfológie, základné triedy slovných druhov sa vymedzujú vo vzťahu k pozíciám v syntaktickej štruktúre vety. V morfológii sa slovné druhy tradične určujú na základe syntaktického, morfologického a sémantického kritéria s vedomím, že tieto kritériá nie sú v súlade. Základom nášho členenia je syntaktické kritérium, prostredníctvom ktorého vymedzujeme substitučné triedy. Do jednej triedy patria prvky, ktoré sú dosaditeľné do tej istej (do tých istých) štruktúrnej pozície (štruktúrnych pozícií). Zdôrazňujeme, že štruktúrna pozícia nie je totožná s vetným členom. Pozíciu vetného člena môžu obsadiť len autosyntagmatické slová, ale každé slovo má nejakú funkciu vo vetnej štruktúre, čiže je spojené s nejakou štruktúrnou pozíciou (pozíciami). Syntakticky určené triedy slov sa teda konštituuju ako substitučné triedy. Po vymedzení základných tried sa opisujú vzťahy medzi nimi, čiže sa prezentuje systém syntakticky určených slovných druhov. Prihliada sa pritom aj na slovnodruhové prechody a prevody.

Podtriedy, resp. podsystémy morfologických prostriedkov.

Direfenciátory predikátu. Diferenciátory sú morfologické prostriedky na rozčlenenie obsahu slovies reprezentujúcich predikát. Rozčlenenie sa týka toho, čo sa tradične označuje ako „spôsob priebehu slovesného deja“ („aktionsart“). Základným komponentom tohto podsystému je tvarová sústava konštituujuca kategóriu vidu. Vo vzťahu k nej sa opisujú ďalšie diferenciátory, čiže vo vzťahu k opozícii nedokonavé slovesá : dokonavé slovesá. Osobitnú pozornosť si tu vyžaduje súčinnosť morfologických a slovotvorných prostriedkov (pri vymedzovaní triedy diferenciátorov sa nastoľuje otázka, čo je ešte morfologické a čo je už lexikologické).

Temporálne determinátory predikátu. Slovesá reprezentujúce predikát vyjadrujú dynamický príznak, t. j. príznak prebiehajúci v čase. Čas, v ktorom príznak prebieha, je určený morfologickými prostriedkami, a to temporálnymi slovesnými tvarmi tvoriacimi kategóriu času. Osobitná pozornosť sa venuje paradigmatickej a syntagmatickej neutralizácii opozície temporálnych kategoriálnych foriem (gramém), ako aj vyjadrovaniu relatívneho času. Do úvahy prichádza aj súčinnosť temporálnych tvarov s lexikálnymi prostriedkami vyjadrujúcimi časový význam.

Modálne relátory (k predikátu a propozícii). Inventarizácia modálnych prostriedkov sa viaže na spresnené určenie pojmu modalít (užitočné je prihliadať na výskumy modálnej logiky, ktoré v slovenskej jazykovede doposiaľ nenašli takmer žiadny ohlas). Do podsystému modálnych prostriedkov zahŕňame slovesné tvary re-

prezentujúce kategóriu slovesného spôsobu (modus) a všetky výrazové prostriedky s modálnym významom, resp. významovým komponentom. Aj tu je v hre vzťah medzi morfológiou a lexikológiou (pripomeňme si slovotvorný formant *-tel'ný*).

Hierarchizátory propozície. Ideovou bázou morfológických prostriedkov určených na hierarchizáciu propozície je učenie o konverzii v zmysle „obrátenie vnímania propozície“ a deagentizácie. Špecifikum morfológických hierarchizátorov sa prejaví v opozícii s inými konverznými prostriedkami. Vychádza sa z kategórie diafézy. Osobitne aktuálna je špecifikácia reštrikcií pri flexívnych aj deskriptívnych pasívnych tvaroch, ako aj pri uplatňovaní nepasívnych deagentizačných prostriedkov. Opis zahŕňa aj otázku dejového a stavového pasíva.

Fixátory dependencie. Usúvzťažňovanie ako syntaktický akt spočíva v tom, že lexikálne prvky sa dosadzujú do štruktúrnych pozícií vety, ktoré sú určené závislosťnými (dependenčnými) vzťahmi. Tieto vzťahy sú zafixované aj morfológickými prostriedkami, ktoré tvoria pádovo-predložkový systém. Kategória pádu sa opisuje spolu s predložkami, ktoré modifikujú ich významy. Prihliada sa aj na kategóriu čísla a menného rodu, ale len z hľadiska ich podielu na usúvzťažňovaní (kongruencia ako prejav závislosti). Popri fixačnej funkcii sledovaných prostriedkov súčasťou deskripcie je aj ich vklad do sémantickej štruktúry vety.

Operátory rozvíjania a rozširovania vety. Ako operátory rozvíjania a rozširovania základných viet založených na propozičnej štruktúre a jej gramatickom stvárnení fungujú spojky, resp. spojkové výrazy. Tieto prvky sa opisujú ako osobitný podsystem.

Kvantifikátory. Kvantifikátory sa týkajú participantov v propozičnej štruktúre, ktoré sú zastúpené mennými výrazmi so špecifikovateľnou, resp. špecifikovanou extenziou (niektoré propriá). Jadrom podsystemu je kategória čísla, ktorá kooperuje s triedou čísloviek a s ďalšími prostriedkami s kvantifikačnou funkciou, resp. sémantickou zložkou. Kvantifikácia sa spája s významom *určitosti*, a preto sa opisuje vo vzťahu k opozícii určité : neurčité, a to nielen v zmysle určité vs. neurčité množstvo, ale aj v zmysle určité vs. neurčité so zreteľom na informačnú určitosť entity (porov. s určitým a neurčitým členom v príslušných jazykoch).

Intenzifikátory. Východiskom opisu je určenie pojmu *intenzifikácia*. Od jeho definície závisí rozsah triedy prostriedkov. Súvisí s pojmom kvantity, ale ho treba odlišiť od kvantifikácie. Pri prvotnom prístupe môžeme vyjsť z toho, že kvantifikácia sa týka množstva jednotlivín v rámci triedy objektov, kým intenzifikácia sa vzťahuje na kvantitu príznaku, ktorá sa interpretuje ako silnejší vs. slabší prejav príznaku. To značí, že intenzifikátory modifikujú tie štruktúrne prvky vety, ktoré obsahujú príznak s variabilnou kvantitou. Prototypom triedy intenzifikátorov sú evidentne tvary kategórie stupňovania. Aj v tomto prípade sa nastoľuje otázka adekvátneho zdôvodnenia hranice morfológických prostriedkov (napr. augmentatíva: Sú súčasťou morfológie? Má zmysel oddeliť ich od morfológických prostriedkov?).

Deiktické identifikátory. Veta zapojená do kontextu sa stáva výpoveďou, a teda sa aktualizuje, čiže sa ukotvuje v istej rečovej situácii. Aktualizuje sa referenčná a koreferenčná potreba. Deiktické identifikátory uspokojujú potrebu disponovať výrazmi, ktoré nemajú pojmovu vymedzenú referenčnú oblasť, a tak sa môžu zakaždým vzťahovať na aktualizované entity danej rečovej situácie, daného kontextu. Ide o deiktické výrazy, ktoré identifikujú aktualizované entity tak, že upriamujú na ne vnímanie analogicky so zmyslovými orientačnými značkami. Základom tohto pod-systému sú príslušné zámená, ku ktorým sa priradujú ďalšie deiktiká.

Senzualizátory. Senzualizátory sú výrazové prostriedky na jazykovú senzualizáciu, t. j. na jazykovú zmyslovú prezentáciu vnímaného a prežívaného. Zahŕňajú citoslovčia aj výrazy z iných slovných druhov, ktoré sa vzťahujú na zobrazenie prežívaného (spravidla spätého s hodnotením).

Štruktúrny rámec deskripcie podtried, resp. podsystémov. Základným vodidlom deskripcie funkčnej morfológie spisovnej slovenčiny je tento štruktúrny rámec:

- určenie intenzie pojmu vzťahujúceho sa na danú podtriedu a tým aj vymedzenie jeho extenzie, čiže rozsahu príslušných morfológických prostriedkov (výcho-disko: určenie substitučných tried), ako aj na slovnodruhové prechody a prevody;
- opis hierarchickej štruktúry tried, ich prototypovej organizovanosti (prihliada sa na systémovolingvistickú tradíciu určovania centrálnych a periférnych prvkov);
- opis vzťahov medzi prostriedkami a tým aj špecifikovanie ich funkcie vo vzťahu k sémantike vety, resp. výpovede;
- opis reštrikcií pri uplatňovaní prostriedkov, ako aj osobitostí ich používania.

Ján Kačala

NEUTRUM AKO SIGNÁL NEKONGRUENCIE SYNTAKTICKÝCH JEDNOTIEK V SYNTAGME

KAČALA, J.: Neutrum as a signal of non-congruence of syntactic units in syntagm. Slovenská reč, 70, 2005, No. 4, pp. 211 – 222. (Bratislava)

The author introduces the subject of neutrum in three dimensions: 1. paradigmatic, 2. syntagmatic, 3. paradigmatico-syntagmatic.

1 Upon paradigmatic dimension of neutrum we mean its systemic placement in the structure of three partial members of grammatical category of gender.

2. Syntagmatic dimension of neutrum we understand as an application of neutrum in the construction process of the certain types of syntactic structures.

3. Paradigmatico-syntagmatic dimension signifies not only application of neutrum in the syntactic structures, but also its inevitable clustering in charging this syntagmatic dimension together with members of other grammatical categories, specifically with the 3. person within the grammatical category of person and with the form of singular as a member of grammatical category of number.

0. Úvod

Neutrum, stredný rod, je jeden z členov gramatickej kategórie rodu. Oproti svojim dvom opozitným členom – maskulínu, mužskému rodu, a feminínu, ženskému rodu – sa vyznačuje tým, že sa v mimojazykovej skutočnosti neopiera o prirodzený rod. Túto jeho stránku vo svojej terminológii vyzdvihuje L. Štúr, keď v práci *Nauka reči slovenskej* (1846) o menách stredného rodu vraví, že sú *nijakjeho pohlavja*. Keďže vo svojej významovej náplni stredný rod nemá skutočnosťnú oporu, treba ho pokladať za číry konštrukt jazykového systému, vyčlenený v gramatickej kategórii rodu vo vzťahu k ostatným dvom členom na základe zhodných aj odlišných črt a utvárajúci tak vedno s ostatnými dvoma členmi v rámci kategórie gramatického rodu osobitnú paradigmu. Gramatický rod v slovenčine, jeho podstata, funkcia v jazykovom systéme aj v reči, jeho členenie a používanie jednotlivých členov gramatickej kategórie rodu sú podrobne vedecky opísané a bohato doložené príkladmi v klasickej Mikovej monografii *Rod, číslo a pád podstatných mien* (1962), ako aj v akademickej *Morfológii slovenského jazyka* (1966), ktorá vznikla pod vedením Jozefa Ružičku, takže pri výklade našej témy na paradigmatickej úrovni sa je o čo opierať. Jednako len isté aj všeobecne známe a aj všeobecne uznávané veci sa žiada osvetliť v kontexte našej témy, a tak sa v niektorých bodoch nevyhneme ich opätovnému pripomenutiu.

Tému neutra v našej stati predstavíme v troch dimenziách: 1. paradigmatickej, 2. syntagmatickej a 3. paradigmaticko-syntagmatickej. 1. Paradigmatickou dimenziou stredného rodu v slovenčine rozumieme jeho systémové postavenie v štruktúre

troch čiastkových členov gramatickej kategórie rodu. Táto dimenzia značí východisko na osvetlenie zvyšných dvoch dimenzií. 2. V rámci syntagmatickej dimenzie stredného rodu osvetlíme uplatňovanie stredného rodu na relevantných jazykových jednotkách v ich lineárnej postupnosti, t. j. pri výstavbe syntaktických konštrukcií. 3. A napokon syntagmaticko-paradigmatická dimenzia značí nielen uplatňovanie sa stredného rodu pri výstavbe syntaktických konštrukcií, ale zároveň aj nevyhnutné združovanie sa stredného rodu pri naplňaní tejto syntagmatickej dimenzie s členmi iných gramatických kategórií, konkrétne s 3. osobou v rámci kategórie slovesnej osoby a s formou jednotného čísla ako členom gramatickej kategórie čísla (v rámci mien aj slovies). Syntagmatickosť je tu teda v tom, že stredný rod sa istým spôsobom uplatňuje pri výstavbe vyšších jazykových celkov, ktoré vznikajú konštruovaním z jednotiek nižšej úrovne, a paradigmatickosť zasa treba vidieť v tom, že stredný rod pri plnení funkcie na syntagmatickej úrovni sa združuje do paradigmy (utvára paradigmu) s členmi iných gramatických kategórií.

1. Paradigmatická dimenzia

Na paradigmatickej úrovni pokladáme za východiskové konštatovanie, že stredný rod napriek tomu, že sa v mimojazykovej oblasti neopiera o nijaké skutočnosťné východisko, vo vzťahu k ostatným dvom členom gramatickej kategórie rodu uplatňuje sa ako plnohodnotný, rovnocenný člen tejto kategórie. Prejavuje sa to v tom, že na vyjadrovanie stredného rodu je vybudovaná kompletná formálna sústava, zreteľná predovšetkým v príponovej časti slova, kde sa rodové morfémy neutra v tvaroch substantív, adjektív a adjektíválií a v niektorých slovesných tvaroch striedajú s analogickými rodovými morfémy (sústavou foriem) mužského rodu a ženského rodu. Ako formálna sústava na jednoznačné charakterizovanie rodu platia predovšetkým tzv. rodovo silné prípony v pomenúvacom tvare, t. j. v nominatíve singuláru. Hoci oproti mužskému a ženskému rodu v strednom rode pri týchto príponách ide o väčšiu variabilitu, jednako v rámci rodu ako celku sú prípony stredného rodu zreteľne odlišené od prípon mužského aj ženského rodu; popri základnej príponke *-o* (typ *mesto*) vyskytuje sa tu aj prípona *-e* ako variant prípony *-o* v postavení po mäkkých spoluhláskach (typ *srdce*), ako aj prípona *-ie* v type *vysvedčenie* a prípona *-a* pri pomenovániach mláďat (typ *dievča*, *vĺča*). Spomínaná rovnocennosť stredného rodu vo vzťahu k mužskému rodu a k ženskému rodu sa pri životných menách prejavuje povedzme v jestvovaní istej prirodzenej postupnosti pomenovaní podľa týchto troch rodov: *muž – žena – dieťa*, *vlk – vlčica – vĺča*, *kohút – sliepka – kura/kurča*.

Najvýraznejšie sa príslušnosť k strednému rodu formálne prejavuje na adjektívach a adjektíváliách a na niektorých tvaroch slovies (časť z nich, particípiá, zároveň patria do adjektíválií). Tu sa v pomenúvacom tvare v singulári naplno realizujú rodovo silné prípony, ktoré zreteľne diferencujú jednotlivé rodové podoby adjektív

a slovesných tvarov: *pekn-ý, pekn-á, pekn-é, rozhorúčen-ý, rozhorúčen-á, rozhorúčen-é*, pričom v pluráli sa rodové rozdiely čiastočne stierajú a do popredia vystupujú rozdiely podľa gramatickej kategórie životnosti/neživotnosti: *pekn-í chlapci* oproti *pekn-é buky, pekn-é devy, pekn-é deti*. Analogický je stav pri type *cudz-í, cudz-ia, cudz-ie*, v pluráli *cudz-í* oproti *cudz-ie*. Silné rodové prípony sú zreteľné aj na forme singuláru v základnom tvare minulého času: *čítal-ø, čítal-a, čítal-o*, kým v pluráli sú tvarové rozdiely podľa rodu úplne zotreté a pre všetky tri rody jestvuje jednotná podoba: *čítal-i*.

Okrem spomenutých pomenovaní živých bytostí sú v slovnej zásobe zastúpené početné pomenovania predmetov a javov, ktorých rodová príslušnosť je rozložená rozmanite. Mnohé pomenovania predmetov a javov sú aj v strednom rode, takže v tomto bode možno v slovnej zásobe zistiť istú väčšiu alebo menšiu symetriu pri pomenovaniach podľa rodov. Asymetricky však už pôsobí to, že v strednom rode sú zaradené všetky slovesné podstatné mená ako slovesné tvary, ale aj ako z týchto slovesných tvarov derivované pomenovania s plnohodnotnou platnosťou podstatných mien (napríklad *oznámenie* vo význame „písomnosť“, *konanie* s významom „akt“, *podujatie* vo význame „akcia“, *uznesenie* s významom „výsledok rokovania“, */brzdové/ obloženie* s významom „predmety ako súčasti brzdového mechanizmu“). Keďže sa forma týchto transponovaných podstatných mien zachováva, rozdiel oproti ostatným slovesným tvarom je iba vo význame, totiž v nahradení pôvodného kategoriálneho významového prvku dynamický príznak novým kategoriálnym významovým prvkom substantiálnosť, ktorý je vlastný všetkým podstatným menám (podrobnejšie o tom vravíme v práci Kačala, 1985).

Istotne nie je náhodné, že všetky tvary slovesného podstatného mena majú stredný rod a v tom zmysle si aj vyžadujú zhodu so syntakticky podradeným adjektívom alebo adjektíváliom: *chladn-é prijat-ie, nekonečn-é rokován-ie, uskutočnen-é zaisten-ie*. Stredný rod (v spojitosti so singulárom) je tu signálom toho, že pri týchto menách ide o tvary ako súčasti istej paradigmy slovného druhu, a to o slovesné tvary. Stredným rodom sa zužuje rodové zaradenie týchto slovesných tvarov na jeden spoločný rod a tým sa poukazuje na ich slovesnosť, nepravú substantívnosť.

Asymetricky vo vzťahu k ostatným dvom členom rodovej kategórie pôsobí aj to, že do stredného rodu spravidla patria aj nesklonné podstatné mená s nezvyčajným zakončením (napr. *soté, kupé, komuniké, finále, harakiri, iglu*). Pravdaže, ich príslušnosť do stredného rodu sa formálne ničím (okrem spomenutého nezvyčajného zakončenia) nesignalizuje a poznáme ju iba z tvaru prídavného mena, ktoré sa s takýmto nesklonným substantívom spája, t. j. už v syntagmatickej rovine: nominatív/akuzatív *kurac-ie soté*, genitív *do kurac-ieho soté*, datív *kurac-iemu soté*, lokál v *kurac-om soté*, inštrumentál s *kurac-ím soté*; *voľn-é kupé, vládn-e komuniké, majstrovsk-é finále, hrozn-é harakiri, príjemn-é iglu*).

Na rovnakej úrovni ako nesklonné podstatné mená stoja aj citoslovčia ako amorfné pomenovania, keď v niektorých osobitných prípadoch zaujímajú postavenie v syntagme, a to ako jej nadradený člen: *hlasn-é ahoj, radostn-é hej, mohutn-é hurá; Varovn-é varúúúj zaznel-o dolinou.*

Ako ukazujú spojenia typu *nijak-é potom, tvoj-e neprestajn-é ale, očakávan-é nie, tak-é nič, in-é nič, záhadn-é čo; každ-é preto má svoj-e prečo* a podobné, aj iné neohybné slovné druhy pri spojení s adjektívnym alebo adjektíválnym atribútom, ktorý možno skloňovať, zaujímajú postavenie substantíva stredného rodu a výraz s funkciou atribútu má pri nich záväzne formu stredného rodu. (Je otázka, či takýto atributívny výraz pri neohybnom slove môžeme pokladať za zhodný, lebo podľa vetnej súvislosti môže meniť svoje tvary, ale túto vec v našej stati nebudeme riešiť, lebo si zaslúži osobitný rozbor.)

Asymetricky v sústave gramatických rodov napokon pôsobí aj to, že podstatné mená označujúce poplatky typu *poštovné, nájomné, cestovné, parkovné, odlučné, balné* a mnohé iné sú výlučne stredného rodu: to je dané adjektíválnym zakončením týchto podstatných mien na dlhú samohlásku *-é*, ktorou sú v našom jazyku zakončené všetky prídavné mená v tvare jednotného čísla stredného rodu, a spôsobom ich utvorenia príponou *-né* zo slovesného, prípadne z adjektívneho základu.

2. Syntagmatická dimenzia

Niektoré javy patriace do syntagmatickej dimenzie sme naznačili už v predchádzajúcej časti výkladu. Táto téma ich však systémovo a frekvenčne, ale aj svojou rozmanitosťou silne prekračuje. Bude užitočné rozdeliť látku na dve veľké skupiny podľa členitosti jadra ako časti vety zahŕňajúcej všetky podstatné gramatické, sémantické aj obsahové zložky utvárajúce vetu ako komplexnú systémovo-funkčnú jednotku syntaktického systému jazyka. Z tohto hľadiska sa v našej syntaktickej tradícii už pevne ujalo rozdelenie na jednočlenné vety, ktorých jadrovú zložku hodnotíme ako nečlenenú, utvorenú v gramatickej rovine jedným základným vetným členom – vetným základom –, a dvojčlenné vety, ktorých jadrovú zložku hodnotíme ako členenú na dve časti – podmetovú časť a prísudkovú časť –, pričom obidve formy – členená aj nečlenená – sú rovnocenné a navzájom ekvivalentné a zastupiteľné. Ukazujú to dvojice príkladov typu *Je prestreté a Máme prestreté – Možno očakávať dažde a Môžeme očakávať dažde – Počuť tóny hymny a Počujeme tóny hymny – Treba ukázať odvahu a Potrebujeme ukázať odvahu.* Výrazným znakom odlišujúcim paralelné jednočlenné a dvojčlenné vety je neprítomnosť, resp. prítomnosť gramatickej kategórie osoby ako kategórie gramatického podmetu dvojčlennej vety. Nejestvovanie kategórie syntaktickej osoby vo vetách s nerozčleneným gramatickým a sémantickým jadrom je zároveň presvedčivým gramatickým argumentom v prospech odlišovania uvedených a iných jednočlenných viet ako viet osobitného typu v slovenčine, ako aj v iných slovanských jazykoch.

2.1. Jednočlenné vety

2.1.1. Slovesné jednočlenné vety

Slovesné jednočlenné vety sú priam bytostne odkázané na stredný rod (pravdaže, v spojitosti so spomínanou 3. slovesnou osobou a s jednotným číslom; o tom ešte bude reč v ďalšej časti nášho výkladu): slovesné tvary typu *prší, pršalo, bude pršať, pršalo by; blýska sa, blýskalo sa, bude sa blýskať, bolo by sa blýskalo; ide sa, išlo sa, pôjde sa; pracuje sa mu dobre, pracovalo sa mu dobre, bude sa mu pracovať dobre, bolo by sa mu pracovalo dobre; /v škole/ zvoní, zvonilo, bude zvoniť; je prestreté, bolo prestreté, bude prestreté, bolo by prestreté; badať únavu, bolo badať únavu, bude badať únavu; ide ho poraziť, išlo ho poraziť, bolo by ho išlo poraziť*, ako aj spojenia pomocných slovíčok s predikatívnymi príslovkami v tvaroch typu *treba, bolo treba, bude treba, bolo by treba; nevidno, nebolo vidno, nebude vidno, nebolo by bývalo vidno; možno, bolo možno, bude možno, bolo by možno* atď. v tvare minulého času, ktorý reaguje na menný rod, regulárne vystupujú v strednom rode. Uvedené tvary slovíčok slúžiace na realizáciu základného člena jednočlennej vety (prípadne aj v nevyhnutnom spojení s inými pomenovaniami) sú jediné určité tvary príslušných slovíčok, ktoré sú schopné niesť predikatívne kategórie času a spôsobu a konštituovať tak slovesnú alebo predikatívnu vetu, v danom prípade jednočlennú.

Dôležité pritom je to, že tvary 3. os. sg neutra sú paradigmaticky osihotené tvary, príslušné slovesá okrem nich nemajú v paradigme iné tvary, sú to slovesá bez paradigmy podľa slovesnej osoby, ako aj bez paradigmy podľa slovesného čísla a bez paradigmy podľa gramatického rodu. To značí, že tieto prípady nemajú svoju konkrétnu paralelu v tvaroch podľa iných rodov a sú teda rodovo výlučné: uvedené tvary môžu mať iba stredný rod. Druhú skupinu uvedených príkladov predstavujú prípady, keď daný slovesný tvar je podmienený konštrukčne a tým je daná i jeho paradigmatická výlučnosť.

Práve pre výnimočnosť, ktorú ako určité tvary v porovnaní s tvarmi personálnych (osobných) slovíčok požívajú, J. Ružička ich pôvodne bol označil za tvary homonymné s tvarmi 3. os. sg osobných slovíčok. Neskôr termín *homonymný* opustil a nahradil ho termínom *zhodný* a pokladal ich teda za tvary zhodné s tvarmi 3. os. sg osobných slovíčok (táto dikcia sa dodržiava už v spomínanej akademickej Morfológii slovenského jazyka z r. 1966). Ružičkove argumenty na podporu uvedeného chápania citovaných slovesných foriem pokladáme za presvedčivé a v našej koncepcii sa pridriavame termínu *tvar zhodný s tvarom 3. os. sg osobných slovíčok*. Za najpresvedčivejší argument v prospech takéhoto chápania pokladáme to, že ide o impersonálne (neosobné) slovesá, ktoré na základe svojej intenčnej hodnoty nepredpokladajú jestvovanie východiskovej substancie deja ani nežiadajú takúto substanciu pomenovať osobitným slovom. To je najvýraznejší lexikálnosémantický a zároveň gramatický rozdiel medzi skupinou impersonálnych a personálnych slovíčok. Na tomto

rozdiel sa konštituuju dve od základu odlišné lexikálnosémantické a gramatické skupiny slovíes a tento rozdiel sa prekonáva iba lexikálnosémantickou deriváciou, t. j. utvorením nového významu danej lexikálnej jednotky s novou intenčnou hodnotou (takáto lexikálnosémantická derivácia býva sprevádzaná aj zmenou gramatických charakteristík daného pomenovania).

Na druhej strane E. Pauliny práve v jestvovaní gramatickej prípony 3. os. sg pri týchto slovesách vidí dôkaz, že v takýchto tvaroch ide o odkazovanie na akýsi formálny sémantický subjekt. V stati Problémy slovesnej rekcie z roku 1958 (s. 42) o tom napísal: „A jednako, ak tu (v predikatívnych syntagmách typu *prší, mrzne, pichá ma, odľahlo mi* – poznámka J. K.) aj plnovýznamový subjekt nie je vyslovený, predsa je len vyslovený formálne: určitým slovesným tvarom 3. os. sg. Teda keď tu aj nie je východisko deja vyslovené a nemôže byť vyslovené, má sloveso v prísudku takú formu, ktorá ukazuje na východisko deja. Sloveso aj v týchto prípadoch, v ktorých v skutočnosti nemá oporné východisko deja a v ktorých teda nie je pomenovaním nesamostatne existujúceho, má tvar, ktorý ukazuje na východisko deja, t. j. na subjekt. Prípady jednočlenných viet teda, zdá sa mi, poňatie slovesa ako nesamostatne existujúceho posilňujú, nie oslabujú.“

Naša argumentácia proti takémuto poňatiu vychádza predovšetkým z toho, že keď sa isté sloveso chápe ako impersonálne, neosobné, bezpodmetové v tvare neurčitku, zostáva také aj vtedy, keď plní svoju vlastnú syntaktickú funkciu, t. j. vo svojom jedinom určitom slovesnom tvare. Tento tvar impersonálne sloveso má nie preto, aby ním ukazovalo na východisko deja alebo na podmet, ktorý pri ňom nie je a nemôže byť; má ho preto, aby ním na rozdiel od neurčitku ako svojho základného tvaru bolo schopné vyjadrovať predikačné kategórie času a spôsobu a tak konštituovať slovesnú vetu. Je to teda jediná možná forma vo vzťahu k východiskovému neurčitku ako neurčitému tvaru slovesa, ktorý sám nemôže niesť predikáciu a predikačné kategórie. Táto forma má iba vetotvornú funkciu, nie funkciu odkazovať na východisko deja alebo na podmet, ktorý tam nie je ani tam nemôže byť. Treba aj v tomto prípade rešpektovať všeobecne prijímaný fakt, že univerzálnymi vetotvornými predikačnými kategóriami sú kategórie času a spôsobu; slovesná ani syntaktická osoba medzi ne nepatrí: syntaktická osoba sa totiž ako predikačná uplatňuje iba v časti vetotvorných aktov, a to v dvojčlenných vetách, prípadne vo vetách s rozčleneným gramatickým a sémantickým jadrom (bližšie o tom hovoríme v stati O podstate syntaktických kategórií; pozri Kačala, 2001).

Iný argument v prospech dôsledného naplnenia impersonálneho chápania uvedených slovíes a viet nachodíme pri ich porovnaní s vetami s nulovým gramatickým podmetom (termín J. Ružičku z jeho práce z roku 1968). Ani vo formálne dvojčlenných vetách typu *Kričí, akoby ho z kože dral. – Ako si ustelieš, tak budeš spať; ako si zaseješ, tak budeš žať. – Do cesta vmiešame kakaový prášok. – Na veži zvonía*

poludnie nemôžeme osobitným pomenovaním vyjadriť gramatický podmet vety, hoci naň určitý slovesný tvar v prísudku vety odkazuje. No oproti neosobným slovesám v pozícii vetného základu je tu dôležitý rozdiel v tom, že tu vo všeobecnosti ide o osobné slovesá s plnou paradigmou tvarov z hľadiska osoby aj čísla, ba aj spôsobu a slovesného rodu. A aj uvedené príklady ukazujú, že v takýchto vetách s nulovým gramatickým podmetom (keď ich posudzujeme ako istý vetný typ) sa aj skutočne vyskytujú slovesné tvary podľa všetkých slovesných osôb a podľa obidvoch čísel, ako aj podľa troch slovesných spôsobov a podľa dvoch slovesných rodov (hoci, prirodzene, nie vo všetkých tvaroch slovesnej paradigmy rovnomerne). Predpoklad, že tieto slovesné tvary reálne odkazujú na syntaktickú pozíciu podmetu a že ide o dvojčlenné vety, je teda reálny. Na rozdiel od nich – ako sme už zdôraznili – jednočlenné slovesné vety pracujú iba s jedným výlučným tvarom, ktorý slúži na vyjadrovanie predikačných kategórií.

A pokiaľ ide o dôraz, ktorý E. Pauliny kladie na významovú podstatu slovesa, totiž na to, že sloveso je pomenovaním nesamostatne jestvujúceho, táto podstata sa podľa našej mienky nestráca, ani keď v jednočlenných vetách máme pred sebou slovesá bez vyjadrenej východiskovej substancie deja. Práve na pozadí veľkého počtu slovies, ktoré takúto východiskovú substanciu predpokladajú a žiadajú, vyskytuje sa v slovesnom intenčnom systéme a je systémovo aj funkčne plne odôvodnený aj taký typ, pri ktorom takáto substancie nie je a ani nemôže byť vyjadrená. Tento jav v jazyku má svoje reálne poznávacie aj systémové korene. Uvedený tvar *verba finita* (t. j. tvar 3. os. sg neutra), pravdaže, stojí celkom na jeho okraji a z druhej strany sa relevantné slovesá svojou významovou stránkou približujú k čisto menným typom *hmla – slnko – ochladenie*, ako aj k adverbialným typom *hmlisto – snečno – chladno*. Dosť všeobecne sa prijíma poznatok, že totiž jazyková projekcia rovnakej skutočnostnej situácie môže byť veľmi rozmanitá a dokonca pri použití istých jazykových mechanizmov aj z personálnych slovies môžeme utvoriť bezpodmetové tvary, ktoré slúžia ako gramatická forma na realizáciu základného člena jednočlennej vety (napríklad typ *zabilo ho v hore; pracuje sa mu dobre; v povetří cítiť jeseň*).

2.1.2. Neslovesné jednočlenné vety

Tematika neslovesných jednočlenných viet v súvisi so štúdiom postavenia stredného rodu v syntaktickom systéme nášho jazyka je v porovnaní so slovesnými jednočlennými vetami oveľa užšia a jednoduchšia. Ako špecifickosť tu vyzdvihujeme použitie stredného rodu (a jednotného čísla) v adjektívnych vetách typu *Jasně! – Krásně! – Ohromně! – Úžasně! – Zázračně! – Pekně povedané!* a podobných, spravidla s hodnotiacim a najčastejšie s expresívnym významom. Tu nejde o vety, ktorých adjektívum v tvare stredného rodu by sa vzťahovalo na pomenovanie dajakej substancie v strednom rode. Tu nejde ani o akýsi náhodný výber adjektíva v strednom rode. Tu stredný rod má vetotvornú syntaktickú funkciu: iba preto, že

adjektívum má formu stredného rodu, možno dané hodnotenie vzťahovať na ľubovoľnú vec alebo jav a chápať ho ako vetu. Pravdaže, tým sa nevylučuje, že v takejto pozícii nemožno upotrebiť aj prídavné meno v mužskom rode alebo v ženskom rode. No v takom prípade kategória rodu bezprostredne odkazuje na rod pomenovania veci alebo javu, na ktoré sa vzťahuje. Napríklad za vyjadrením *Pekná!* je povedzme báseň alebo skladba, či socha a podobne. Takéto prípady sú zreteľne viazané kontextovo alebo situačne.

2.2. Dvojčlenné vety

Pri výklade využívania stredného rodu ako signálu nekongruencie vo vzťahu prísudku k podmetu sa žiada najprv poukázať na prípady, v ktorých stredný rod vedno s inými kategóriami, prípadne ich členmi vyjadruje regulárnu zhodu tvaru prísudkového slovesa s podmetom vyjadreným substantívom v strednom rode, napríklad: *Dievča zahrlo na klavíri Beethovenovu skladbu*. Tu tvar prísudkového slovesa *zahrlo* je podmienený tvarom substantíva *dievča*, ktoré ako podmet dvojčlennej vety vyžaduje zhodu prísudkového slovesa v kategórii rodu, čísla a slovesnej osoby. Tieto prípady netvoria predmet nášho rozboru.

No len čo sa zmení stavba podmetu, napríklad keď podmetovú pozíciu obsadíme formou genitívnej kvantitatívnej modifikácie podmetu (k termínu pozri prácu Kačala, 2000) typu *veľa dievčat*, forma stredného rodu (vedno s 3. os. sg) *zahrlo* už nebude signalizovať zhodu s gramatickým podmetom, lež naopak nezhodu, nekongruenciu medzi týmito dvoma základnými vetnými členmi dvojčlennej vety. Veta s takouto formou podmetu a s formou stredného rodu a 3. os. sg, t. j. *Veľa dievčat zahrlo na klavíri Beethovenovu skladbu*, bude teda patriť do súboru takých dvojčlenných viet, v ktorých prísudku sa pomocou formy stredného rodu a 3. os. sg vyjadruje nezhoda prísudku s podmetom. Príčinou tohto stavu je forma podmetu, ktorá svojou stavbou nie je schopná vyvolávať zhodu na syntagmaticky podradenom člene, t. j. prísudku. Preto prísudok reaguje formou, ktorá je z hľadiska vyjadrovania zhody „neutrálna“, možno by sa dalo povedať: invariantná, t. j. nie je schopná pozitívne (zhodou) reagovať na formu podmetu. Podmetovú pozíciu v danom prípade obsadzuje spojenie neurčitej číslovky *veľa* a podstatného mena v genitíve plurálu *dievčat*; forma genitívu plurálu je tu výsledkom väzby číslovky *veľa*: ako vidno, ani jeden z členov tohto zloženého podmetu nie je schopný smerom k prísudku vysielat také gramatické signály, na ktoré by prísudkové sloveso reagovalo zhodou, a preto toto sloveso zaujíma spomínaný „neutrálny“ tvar 3. os. sg neutra, ktorý vo vzťahu k takto vystavanému podmetu vyjadruje nezhodu, nekongruenciu.

Z predchádzajúceho výkladu vychodí, že dominantnú pozíciu pri gramatickej výstavbe jadrovej časti vety pripisujeme gramatickému podmetu ako absolútne určenému členu (podľa formulácie S. Karcevského) alebo ako jedinému nezávislému členu vety (podľa vyjadrenia R. Jakobsona). To značí, že podmet aj svojou gramatic-

kou výstavbou ovplyvňuje gramatickú výstavbu ďalšieho syntakticky rozhodujúceho člena, t. j. prísudku. Toto naše chápanie podporuje dikciu E. Paulinyho z jeho state o slovesnej rekcii z r. 1958 (s. 40), kde v súvisi s prísudkom a jeho vzťahom s podmetom píše: „Zaoberať sa budeme iba syntagmami, v ktorých je sloveso členom syntagmy, ktorý je objasňovateľom druhého člena syntagmy. V predikatívnej syntagme je predikátom, t. j. tým členom syntagmy, ktorý sa poníma ako existujúci v súvislosti so subjektom.“ E. Pauliny teda gramatickú pozíciu prísudku vymedzuje jeho jestvovaním „v súvislosti so subjektom“ a tým jednoznačne vymedzuje syntaktickú podstatu aj hierarchické postavenie prísudku vo vzťahu k podmetu.

Vynára sa otázka, v akom vzájomnom pomere sú vety s plnohodnotne realizovanou kongruenciou prísudku vo vzťahu k podmetu a paralelné vety s nerealizovanou kongruenciou, prípadne s nekongruenciou. Náš jazyk má totiž dosť prostriedkov na to, aby vyjadril rovnaký alebo blízky obsah rozdielnymi formálnymi prostriedkami a aj rozdielnymi vetnými konštrukciami. V danom prípade obsah vyjadrený uvedenou vetou s kvantitatívnou genitívnou modifikáciou gramatického podmetu *Veľa dievčat zahralo na klavíri Beethovenovu skladbu* môžeme v slovenčine rovnocenne vyjadriť aj vetou *Mnohé dievčatá zahrali na klavíri Beethovenovu skladbu*, v ktorej podmet *dievčatá* má formu nominatívu plurálu stredného rodu a vyjadrenie kvantity má kongruentnú číslovkovú formu *mnohé*, ktorá vo vzťahu k nadradenému podstatnému meniu funguje ako zhodný prívlastok. Takto vyjadrený podmet má schopnosť vysielat' smerom k prísudku gramatické signály vyvolávajúce na tvare prísudku kongruenciu: prísudok *zahrali* sa teda s nadradeným podmetom zhoduje v gramatických kategóriách čísla a osoby (formálne rozdiely v gramatickom rode sú v množnom čísle zotreté).

Porovnaním paralelných viet s kongruentným a nekongruentným prísudkom vo vzťahu k podmetu sa ukazuje, že to, či sa prísudok s podmetom bude alebo nebude zhodovať, závisí jedine od gramatickej a lexikálnej výstavby podmetu. Slovesný prísudok má potenciál na vyjadrenie kongruencie s podmetom, no uplatnenie tohto potenciálu závisí od výstavby podmetu, resp. z iného hľadiska: od gramatickej formy podmetu. Druhý záver, ktorý vychodí z porovnania uvedených paralelných viet s kongruenciou a bez kongruencie, je taký, že takéto paralelné vety sú gramaticky, sémanticky aj obsahovo úplne rovnocenné a rozdiel medzi nimi je čisto gramatický. Keďže kongruencia prísudkového slovesa s podmetom platí v našom jazyku ako norma, možno vety s vyjadrenou kongruenciou v porovnaní s paralelnými vetami bez kongruencie pokladať za gramaticky explicitnejšie. Vetám bez vyjadrenia kongruencie však z gramatického, sémantického ani obsahového hľadiska nič nechýba a sú to plnohodnotné dvojčlenné vety.

Z predchádzajúcej analýzy možno vyvodit' záver, že ani iné prípady dvojčlenných viet, ktoré nemajú „klasický“ vystavaný podmet, nemajú ho teda v tvare nomi-

natívu singuláru alebo plurálu, nemôžeme zaradiť medzi vety s kongruentným prísudkom vo vzťahu k podmetu. Medzi takéto prípady ďalej patria: 1. Vety s genitívnym podmetom, napríklad: *Snehu neprestajne pribúdalo. – Keby nebolo mňa, nebol by si dom získal. – Peňazí niet, času je málo.* 2. Vety s neurčitkovým podmetom, napríklad: *Slovenskom pohnúť nebolo knihu napísať.* (J. M. Hurban) – *Lietat' mysl'ou v oblakoch sa nevypláca. – Pracovať v bani bolo namáhavé.* Forma stredného rodu pri adjektíve alebo adjektívalíu ako súčasti zloženého prísudku sa zachováva, aj keď je pomocné sloveso elidované: *Fajčiť' zakázané.* (Ale už: *Vstup zakázaný.*) 3. Vety s podmetovou vedľajšou vetou, napríklad: *Ešte sa mu nestalo, aby bol prišiel neskorro. – Stálo by za to, keby sa našiel vynikajúci režisér, ktorý by na širokom plátne nakrútil nové Vlčie diery.* (L. Ťažký) – *Prekážalo mi, že som sa na vlastné oči presvedčil, že to, čo vidím vo filme, je vo veľkej miere klam.* (L. Ťažký) – *Hovorilo sa, že to dlho nevydrží.* 4. Vety, ktorých podmetom je priama reč, napríklad: *Už som hotová, ozvalo sa z izby. – On sa nevráti, preskočilo mu mysl'ou.* 5. Vety s citoslovcom ako amorfným slovom alebo s iným neohybným slovným druhom, napríklad: *Hlasné hurá zaznelo náместím. – Jeho nie akoby bolo ostalo visieť v povetrí. – Záhadné potom ho neuspokojilo.*

Ako vidno, ide o viaceré typy dvojčlenných viet, ktoré majú spoločné to, že ich podmetovú časť utvára výraz, spojenie alebo veta (vedľajšia či hlavná), ktoré nie sú schopné vyvolávať zhodu na prísudku, a preto prísudkové sloveso nadobúda kongruenčne neutrálnu formu 3. os. sg neutra.

Pozoruhodný je Paulinyho názor, vyjadrený v jeho Slovenskej gramatike (1981, s. 255), podľa ktorého „za neutrum sa pokladá každý podmet, pri ktorom nie je vyrazený gramatický rod“. Ilustruje ho príkladmi na neurčitkový podmet, na genitívny podmet a na podmetovú vedľajšiu vetu. Toto chápanie zjavne vychádza z predpokladu, že každý prísudok sa má so svojim nadradeným podmetom regulárne zhodovať. V našej koncepcii vychádzame z toho, že zhoda nie je univerzálny prostriedok na realizáciu syntagmatického vzťahu medzi členmi syntagmy ani v tých prípadoch, kde by sa to podľa povahy syntagmaticky spojených členov dalo predpokladať. Ako sme ukázali, jestvujú prípady paralelných kongruentných a nekongruentných vyjadrení syntagmatického vzťahu a nekongruentné vyjadrenia nie sú pri tom o nič chudobnejšie alebo gramaticky menejcennejšie. A napokon sme presvedčení, že nemožno hľadať neutrum tam, kde jednoducho nejestvuje a pre povahu vyjadrenia (napríklad vo forme neurčitku, nesklonného pomenovania alebo celej vety) ani jestvovať nemôže. A navyše neutrum je regulárnym prostriedkom vyjadrenia aj tam, kde v pozícii „pred“ slovesom nemôžeme vyjadriť nijaké východisko deja, nijaký sémantický ani gramatický subjekt; tak je to v slovesnom vetnom základe jednočlenných viet, pri ktorom nemôžeme predpokladať ani subjekt vyjadrený v strednom rode.

V súvisi s dvojčlennými vetami treba ešte pripomenúť, že forma stredného rodu je charakteristická aj pre zložený prísudok typu *mám navarené, mám zakázané ísť von*, v ktorom máme pred sebou spojenie objektovej spony *mať* s trpným prídastím dokonavého slovesa a toto spojenie má význam výsledkového stavu. Je charakteristické, že forma stredného rodu sa tu upotrebuje aj v spojení s neurčitkom spojovného slovesa *mať*: *mať navarené, mať zakázané, mať upratané, mať prichystané, mať rozrobené*, takže tu už aj východiskové spojenie je vyznačené gramatickou kategóriou stredného rodu.

Uvedené príklady a ich rozbor nám umožňujú urobiť záver, že stredný rod ako jeden z členov gramatickej kategórie rodu je nielen súčasťou paradigmatickej úrovne systému, ale má výrazné postavenie aj na syntagmatickej úrovni systému jazyka, t. j. v syntaxi, a práve v syntaxi je jeho uplatnenie oveľa širšie, ako by to vychodilo z jeho paradigmatického usporiadania (kde, ako sme povedali, pôsobí ako rovnocenný člen kategórie rodu). Jednak sa uplatňuje aj v takých prípadoch, v ktorých sa ostatné dva členy gramatickej kategórie rodu – t. j. mužský rod a ženský rod – neuplatňujú, a jednak signalizuje jestvovanie syntaktického a syntagmatického vzťahu v takých prípadoch, ktoré sa na pozadí regulárnych, kongruenčných prípadov svojou výstavbou základných dvoch vetných členov, podmetu a prísudku, javia ako osobitné, istým spôsobom príznakové, nie celkom bežné. V syntaxi má teda stredný rod osobitné funkcie, a to: 1. signalizovať nekongruenciu v syntagme dvoch základných členov dvojčlennej vety a 2. signalizovať výnimočné postavenie jediného určitého tvaru neosobných slovies pri vyjadrovaní predikačných kategórií na slovesnom vetnom základe v jednočlennej vete. Pravdaže, tieto funkcie v syntaxi neplní stredný rod sám, lež sa pri tom združuje s 3. slovesnou osobou a so singulárom. A v tomto bode už naša téma nadobúda paradigmaticko-syntagmatický rozmer.

3. Paradigmaticko-syntagmatická dimenzia

Podstatu a rozsah uplatňovania paradigmaticko-syntagmatickej dimenzie stredného rodu ako člena gramatickej kategórie rodu sme už vo viacerých súvislostiach naznačili alebo aj ukázali. Na tomto mieste naše pozorovania iba zhrnieme a zovšeobecníme. Na prvom mieste treba povedať, že už z podstaty flektívneho typu jazyka, akým je aj slovenčina, vychodí, že gramatické významy sa v rámci slova vyjadrujú spoločne morférou umiestnenou na konci slova. To značí, že gramatické kategórie slovesnej osoby, gramatického rodu a čísla, ktoré sú tu predmetom našej pozornosti, vyjadrujú sa na určitom slovesnom tvare spoločnou príponou. V ďalšom kroku treba povedať, že na plnenie funkcie v syntagmatickej dimenzii sa spomedzi uvedených kategórií združujú v paradigmatickej dimenzii: 3. slovesná osoba, stredný rod a jednotné číslo. Tieto tri členy v štruktúre svojich gramatických kategórií platia ako nepríznakové, všeobecné, takže nie je náhodné, že práve na plnenie funkcie v syntagmatickej dimenzii sa združujú v špecifickej paradigme. Osobitosťou tejto paradig-

my je, že sa v našom jazyku využíva na plnenie špecifických funkcií v syntaxi. Rozsah uplatňovania tohto súboru členov príslušných gramatických kategórií v syntaxi silno prevyšuje číre paradigmatické usporiadanie týchto gramatických kategórií.

4. Záver

Ak sme tu vyzdvihli osobitnú úlohu stredného rodu (v súčinnosti s 3. osobou singuláru) v syntaxi, neznačí to ešte, že by sme chceli gramatickú kategóriu rodu (a vedno s ňou kategóriu slovesnej osoby a kategóriu čísla pri slovese) prehodnotiť na syntaktickú, prípadne pripísať jej syntaktický status. Podstata gramatickej kategórie rodu je na paradigmatickej úrovni systému jazyka, tam je nezastupiteľná, no to nie je na prekážku, aby sa jeden jej člen špecificky uplatňoval na syntagmatickej úrovni systému a využíval na to zároveň špecifickú konfiguráciu členov ďalších príbuzných gramatických kategórií.

V druhom bode chceme povedať, že akokoľvek je pozícia stredného rodu v uvedenej syntaktickej funkcii výlučná, nie sú tým vyčerpané všetky prípady všeobecného využívania niektorého z členov gramatickej kategórie rodu na tvare prísudku pri všeobecnom použití tohto tvaru. Konkrétne povedzme v rozoberaných vetách s nulovým gramatickým podmetom sa prísudkové sloveso v základnom tvare minulého času upotrebuje v mužskom rode: *Kričí, akoby ho z kože dral*. Prirodzene, ide o špecifické petrifikované výroky obsahujúce zovšeobecnené poučenia alebo ustálené obrazné vyjadrenia, no jednako potvrdzujú poznatok, že stredný rod v takýchto osobitných pozíciách nie je jediný možný vyjadrovací prostriedok.

Literatúra

- KAČALA, Ján: Sémantická problematika slovnodruhových prechodov. (Slovnodruhové prechody z neurčitých slovesných tvarov.) In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 4, s. 198 – 207.
- KAČALA, Ján: Podstata syntaktických kategórií. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 3, s. 129 – 138.
- KAČALA, Ján: Genitívna kvantitatívna modifikácia gramatického subjektu. In: Slovenská reč, 2002, roč. 67, č. 2, s. 65 – 73.
- MIKO, František: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 246 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.
- PAULINY, Eugen: Problémy slovesnej rekvie. In: K historickosrovnávacímu štúdiu slovanských jazykú. Red. J. Bělič et al. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 39 – 45.
- PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika. (Opis jazykového systému.) Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 323 s.
- RUŽIČKA, Jozef: O vetách s nulovým gramatickým subjektom. In: Otázky slovenské syntaxe II. Red. J. Bauer et al. Brno: Universita J. E. Purkyně 1968, s. 115 – 117.
- ŠTÚR, Eudovít: Nauka reči slovenskej. V Prešporku 1846. Nákladom Tatrina č. 1. 216 s.

Slavomír Ondrejovič

POZNÁMKY K POKUSU O VEDECKÝ A OSOBNOSTNÝ PROFIL JOZEFA RUŽIČKU

ONDREJOVIČ, S.: Comments on the Attempt for Academic and Personal Profile of Jozef Ružička. Slovenská reč, 70, 2005, No. 4, pp. 223 – 227. (Bratislava)

In this article is taken attitude towards academic and personal portrait of Jozef Ružička undertaken by Ján Kačala. Author does not controvert the picture of J. Ružička as one of the most significant spirits of Slovak linguistics in 20-th century, but he disagrees with Kačala's statements about some other personalities of the period. He mentions differences between Ružička's conception and conception of E. Pauliny. The greatest differences can be found in the field of literary language and language culture, but they occur in their ways of text analysis and interpretation as well. J. Kačala does not take into consideration mentioned differences and his article shows one-sided view.

Po uplynutí 15 rokov od smrti Jozefa Ružičku pripravil J. Kačala pre časopis Slovenská reč článok o tejto veľkej postave slovenskej jazykovedy. Redakcia navrhovovala autorovi niektoré úpravy textu a vyslovila požiadavku, aby text trochu „zobjektívnil“. Preto sa publikovanie state aj zdržalo a článok mohol vyjsť až v prvom dvojčísle r. 2005 (Kačala, 2005). Autor však odporúčania redakcie na úpravy príliš neakceptoval, opravil len niektoré detaily¹. Redakčný kruh sa napokon rozhodol príspevok publikovať v predloženej podobe s tým, že autori, ktorí chcú, môžu naň reagovať. Naš príspevok treba vnímať v tomto kontexte. Ešte ďalej spresnime, že tento diskusný text nevznikol z dôvodu, že by sme považovali za potrebné niečo zásadné meniť na Kačalových konštatáciách o zásluhách J. Ružičku alebo že by sme chceli spochybniť miesto tejto významnej osobnosti v dejinách slovenskej jazykovedy, ktoré mu prisúdil J. Kačala. J. Ružička bol nesporne veľkou postavou slovenskej jazykovedy. Skôr sa žiada zaujať stanovisko k „pozadiu“, na ktorom je naskicovaný portrét J. Ružičku. Zdá sa nám, že práve naň použil autor trochu krikľavé, a teda nie dost realistické farby.

¹ J. Kačala – ako to vyplýva aj z nezmenenej formulácie v článku – naďalej „nevie“ nič o kompendiu Lexicon Grammaticorum, ktorého zostavovateľa ho požiadali o vypracovanie portrétu Jozefa Ružičku, napriek tomu, že mu redakcia Slovenskej reči poskytla odkaz na našu recenziu tejto rozsiahlej encyklopedickej práce (Ondrejovič 1997a). Napokon v recenzii, ktorá vyšla aj v anglickom jazyku (Ondrejovič 1997b), sme upozornili aj na to, že medzi osobnosťami v slovníku chýba portrét J. Ružičku, s čím môže súvisieť aj objednávka na vypracovanie príslušného hesla v kompendiu. V každom prípade by sme sa v tejto situácii nemali tváriť, že táto tajomná ponuka prišla z jasného neba.

Nemožno mať, pravdaže, nič proti tomu, ak autor, ktorý píše o nejakej osobnosti našej vednej oblasti, vyjadruje sa aj k súdobému, resp. súčasnému daniu v slovenskej jazykovede a ak je jeho videnie (najmä keď venuje pozornosť blízkej osobnosti) subjektívnejšie. Problém nastáva v momente, keď pri takomto „licenčnom“ osvietení si príslušný autor postaví cieľ načrtnúť portrét v úplne objektívnom svetle. J. Kačala tento svoj „profilový“ text stavia totiž hneď na začiatku do protikladu k iným textom o osobnostiach slovenskej jazykovedy, v ktorých „dosť často čítame vecne či záujmom odboru nepodložené rozprávania, neraz mýtizujúce postavy a deje, interpretujúce udalosti jednostranne subjektívne a bez znalosti potrebných faktov, ba aj zatajujúce nepohodlné či nevítané fakty“ (s. 110 – 111). Na druhú stranu kladie texty, ktoré „s maximálnym úsilím o objektívnosť pohľadu reflektujú predchádzajúce výsledky tvorivej práce a ich autorov, lebo to okrem iného prispieva k plnšiemu a všestrannejšiemu poznaniu vedeckej pravdy, často prináša osobné poznanie a skúsenosť, ktorá nie je všeobecne známa, ale pomáha pochopiť konanie a činy našich predchodcov, a najmä takéto osobné poznanie prispieva k sebareflexii vedného odboru a často aj slovenskej vedy a je teda potrebné aj z hľadiska širších kultúrnych súvislostí“ (s. 111). Niet pochyb, že J. Kačala svoj vlastný text priradzuje k tým druhým, k čomu sám dodáva: „Merajme tieto texty v duchu biblickej múdrosti meradlom všeobecného, nie osobného úžitku“ (ibid.). Dobre, tak teda merajme!

J. Kačala využíva tento „ružičkovský“ priestor aj na to, aby upozornil na nezdravú polarizáciu jazykovedných síl (ale kto to môže zodpovedne posúdiť, veď niektoré spory prinášajú takú prepotrebnú pozitívnu energiu) a na „umelé a nekvalifikované stávanie osobnosti Jozefa Ružičku ako ‚najväčšieho puristu‘ na Slovensku v 2. polovici 20. storočia proti Eugenovi Paulinymu ako ‚nepuristovi‘ a takmer jazykovému liberálovi“ (s. 111 – 112), čo podľa neho vonkoncom nezodpovedá skutočnosti. Opakuje to aj na iných miestach článku. V tejto podobe by to naozaj celkom nezodpovedalo skutočnosti, ale takto to ani nikto nestavia. J. Ružičku nikto nevyhlásil ani nevyhlasuje za najväčšieho puristu, ale je fakt, že ako autorita posilnil chápanie jazykovej kultúry, ktoré nie je v súlade s tým, ako uvedené otázky vykladajú sociolingvisti a pragmalingvisti, ale ani s tým, čo v tejto oblasti prezentoval E. Pauliny. Ťažko možno, ak si nechceme zakrývať oči pred zjavnými faktami, poprieť, že v oblasti vymedzovania a úloh spisovného jazyka a jazykovej kultúry sa J. Ružička zásadne odlišuje od E. Paulinyho. Veď sa na tom zhodli aj sami menovaní autori, čo pripomenula i M. Nábělková v notícke O spisovnom jazyku a jazykovej kultúre (Nábělková, 1994). A pripúšťa to napokon aj sám J. Kačala, keď hovorí, že práve oblasť spisovného jazyka a jazykovej kultúry týchto dvoch autorov do značnej miery rozdeľovala. No zrejme tomuto faktu nepripisuje nijaký význam.

J. Kačala vo svojom článku zároveň veľmi rozhodne protestuje proti „privlastňovaniu si Eugena Paulinyho časťou vplyvnej jazykovednej obce“ (s. 112), proti „prikry-

vaniu sa ním ako sociolingvistom“ (ibid.), čo je podľa neho „nedôstojné a nemá s vedou nič spoločné“ (ibid.). Niet pochyb, že sa tu mieri predovšetkým na našu štúdiu Eugen Pauliny ako sociolingvistu (Ondrejovič, 1999), kde sa všetko sociolingvistické u E. Paulinyho otvorene pomenúva ako sociolingvistické. Pravdaže, nielen na ňu. Ale čo s tým urobiť, keď aj sám E. Pauliny svoje aktivity pri výskume hovorenej podoby spisovnej slovenčiny (ako aj aktivity iných účastníkov tejto výskumnej akcie) pomenoval „sociolingvistickými aktivitami“? A keď aj, domnievame sa, celkom nezaujatá analýza jeho diela ukázala, že je rovnakým omylom označovať E. Paulinyho iba za „tvrdého štrukturalistu“ ako hodnotiť ho ako prísneho normativistu. Veľmi precízne paulinyovskú situáciu zhodnotil J. Furdík pri posudzovaní našej štúdie o E. Paulinym ako sociolingvistovi, ktorý konštatuje, že „sociolingvistická zložka Paulinyho výskumov je ‚prirodzené‘ pociťovanou konštitutívnou črtou jeho panomaratickej vedeckej osobnosti“. A v ďalšom dokonca predvídavo potvrdzuje: „Možnú výčitku, že S. Ondrejovič využíva Paulinyho odkaz v súčasnej polemike medzi ‚normativistami‘ a ‚sociolingvistami‘ v prospech tých druhých, je ľahké odmietnuť. Paulinyho štrukturalizmus nikdy nebol imantizmom, zreteľ k societe nositeľov jazyka bol v celom jeho diele inherentne a samozrejme prítomný; ak uznávame platnosť jeho odkazu, potom on nie je ‚zbraňou‘ využívanou v prospech niektorej strany, ale jedným z metodologických východísk aj pre súčasný jazykovedný výskum. Konštatovanie tohto faktu možno pokladať za významný prínos tejto Ondrejovičovej state“ (ide o úryvok z oponentského posudku našej práce *Od hovoriaceho stroja k sociálnej lingvistike* (Ondrejovič, 2000), o ktorom som sa neznázdával, že ho budem potrebovať niekedy odcitovať).

J. Kačala ďalej v príspevku pripomína, že ho (J. Kačalu) „dokonca označujú za pokračovateľa a rozvíjateľa“ diela J. Ružičku a E. Paulinyho, „k čomu sa, prirodzene, priznáva“ (s. 112). Nie je vôbec dôležité, že sa nám nepodarilo zistiť nijakú stopu po takomto označovaní J. Kačalu, ale čo sa týka spisovného jazyka a jazykovej kultúry, som presvedčený, že sa naraz Ružičkov a Paulinyho odkaz rozvíjať ani nedá. No ich odkazy sa nedajú jednotne rozvíjať ani v mnohých ďalších oblastiach jazykovedy. Porovnajme ich rozbery literárnych diel, pri ktorých, čo opäť pripomína aj J. Kačala, sú ich prístupy takisto značne rozdielne. Ale znovu to len konštatuje a nič z toho nevyvodzuje. No rozhodne už nezodpovedá skutočnosti tvrdenie J. Kačalu, že by tieto dve osobnosti postupovali „spoločne a jednotne“ (!) „pri kritike Slovníka slovenského jazyka a pri posúdení koncepcnej a redakčnej práce Štefana Peciara na tomto slovníku ako vedomého skresľovania obrazu slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny“ (s. 112). Po prvé preto, že tvrdenie o vedomom skresľovaní obrazu súdobej slovenčiny v Slovníku slovenského jazyka je úplne nepravdivé. Ani Š. Peciar, ani nikto iný z autorského kolektívu nemôže za to, že S. H. Vajanský, M. Šoltésová, T. Vansová, P. O. Hviezdoslav a iní excerpovaní spisovatelia používali práve tie slová, ktoré používali, a že ich používali tak, ako ich používali. V slovníku sa

postupovalo podľa zvolenej koncepcie. Po druhé je prinajmenšom istý rozdiel v tom, ako vnímal Peciarovu aktivitu a Slovník súčasného jazyka E. Pauliny a ako J. Ružička. Ak E. Pauliny slovník aj kritizoval za niektoré konkrétne riešenia (veď ktorý slovník sa nedá kritizovať), nezabudol ani v najkoncentrovanejšom článku tohto zacielenia Oponentská správa o Slovníku slovenského jazyka (Pauliny, 1966) zdôrazniť, rovnako výrazne na začiatku state, ako aj na jej konci, že v prípade Slovníka slovenského jazyka ide o vynikajúce dielo súčasnej lexikografie („veľké lexikografické dielo“, „mimoriadne závažné a záslužné dielo“, s. 7, 13).

To, ako to asi s E. Paulinym a tradičnou teóriou jazykovej kultúry bolo naozaj, naznačuje skôr ohlas F. Kočiša v polemickom článku uverejnenom v Slovenskej reči (Kočiš, 2000). Tento autor, ktorý tu polemizuje s koncepciou „prepínania kódov“, píše: „Nebojím sa preto tvrdiť, že E. Pauliny i pri svojej nepochybnnej veľkosti jazykovedca i človeka potrebám jazykovej kultúry (zdôrazňujem: potrebám) nerozumel. Tento kód mu chýbal, tak ako chýba dnes predstaviteľom slovenskej sociolingvistiky“ (Kočiš, 2000, s. 300). Tu sa E. Pauliny ocitol v jednom kožiari so sociolingvistami. Ide už len o to, či všetci títo autori, vrátane E. Paulinyho, potrebám jazykovej kultúry naozaj nerozumeli a doteraz nerozumejú, alebo či nejde len o to, že ponúkali a ponúkajú iný pohľad na otázky jazykovej kultúry, opierajúci sa vo väčšej miere o živý jazyk a živú jazykovú prax, ktorý nie sú schopní a ochotní všetci, čo sa o tom vyjadrujú, akceptovať ani reflektovať.

J. Kačala medzi iným v článku o J. Ružičkovi spomína „vtedajšieho predsedu stránickej organizácie v ústave, ktorý napriek všeobecným zvyklostiam tých čias“ (s. 115) nedostal pozvanie na „legendárne“ stretnutie s mladými, zvolané J. Ružičkom, na čo tento predseda, citujeme J. Kačalu: „reagoval predo mnou urazene, ale aj s neskrývanou vyhrážkou, že by to mohol pokladať za frakčnú činnosť“ (ibid.). Ide podľa všetkého o súkromný rozhovor J. Kačalu, pri ktorom však neuvádza meno komunikačného partnera, lebo, ako hovorí, jeho „terajší účeloví obdivovatelia by střípli“ (ibid.). Je to však len nepodarená figúra, lebo všetci dobre vieme, že ide o J. Horeckého. No a ktorí sú to tí jeho terajší účeloví obdivovatelia? Patrim medzi nich aj ja, ktorý som J. Horeckého – tak ako neobvykle veľký počet iných jazykovedcov – obdivoval od začiatku, ako som sa s ním a s jeho prácami zoznámil a obdivujem ho doteraz? Všetci sme ho obdivovali a obdivujeme ho doteraz za jeho neuveriteľnú vzdelanostnú šírku, za prenikavosť a invenčnosť jeho myšlienok a postrehov, ale aj za onú „ľudskosť“. Ľudskú a pracovnú atmosféru okolo J. Ružičku, ktorú spomína J. Kačala v článku, „zhora“ v ústave vytváral predsa predovšetkým J. Horecký a práve vďaka nemu aj tlak režimu na osadenstvo bol miernejší než v iných ústavoch. Prečo by sme mali byť všetci, doma i v zahraničí, ktorí máme J. Horeckého v úcte a vážnosti, jeho *účelovými* obdivovateľmi? To naozaj nechápem. A napokon sa opýtajme: aké dôsledky mal tento „frakčný čin“ J. Ružičku pre ústav, pre pracovníkov ústavu, pre samého J. Ružičku, pre koho-

koľvek? V prípade, že by sa nejaké neblahé dôsledky pre niekoho dostavili, historika by možno stála za reč. Ináč vyznieva ako klebeta.

Na inom mieste zase J. Kačala hovorí o Ružičkovom slogane o „havarijnom stave“ v používaní spisovnej slovenčiny, o ktorom vraj „zainteresovaní vedeli a vedia, že heslo o havarijnom stave bolo vyrábané pre ‚vyššie kruhy‘ s cieľom, aby väčší podporovali výskum a kultivovanie spisovnej slovenčiny“ (s. 116). Ale ak je to tak, prečo o tom nič netušili ani jeho najbližší spolupracovníci a toto heslo J. Ružičku do omrzenia opakovali a opakujú, ba ho medzitým aj vylepšili do podoby „chorobný stav“, „kalamitný stav“ či „neuveriteľne katastrofálny stav“ v jazykovej kultúre a jazykovom vedomí obyvateľov Slovenska?

A teraz predsa ešte niečo aj k portrétu J. Ružičku. Asi sa všetci zhodneme na tom, že nebolo kompetentnejšieho a všestrannejšie pripraveného autora, ktorý by mohol organizačne a odborne viesť syntaktický tím pri príprave Syntaxe slovenského jazyka v 70. rokoch. J. Ružička sa vynikajúco osvedčil ako šéf morfológického kolektívu, k čomu ho predurčovali aj jeho podrobné a invenčné syntaktické a morfo-syntaktické štúdie. Ale keď sa pozrieme na publikačnú činnosť J. Ružičku po vydaní Morfológie slovenského jazyka, môže nás prekvapiť, že je to najmä oblasť jazykovej kultúry, ktorá sa stáva dominantnou v jeho produkcii. Ja osobne považujem tento obrat či odbočenie vo výskumnom smerovaní J. Ružičku za dosť nešťastné pre celú slovenskú lingvistiku. Samozrejme, v tom, že sa takéto dielo nepodarilo svojho času pripraviť, mohli zohrať a zohrať úlohu aj iné faktory, ale táto okolnosť sa mi zdá veľmi dôležitá.

Onedlho (na budúci rok) nás čaká pripomenutie si nedožitých 90. narodenín J. Ružičku. Pri tejto príležitosti sa určite objavia ďalšie články, ktoré zhodnotia osobnosť a vedeckú činnosť J. Ružičku i „jeho“ čas ešte z iných perspektív.

Literatúra

- KAČALA, Ján.: Pokus o vedecký osobnostný profil profesora Jozefa Ružičku. In: Slovenská reč, 2005, roč. 70, č. 1 – 2, s. 110 – 121.
- KOČIŠ, František: Sociolingvistické „prepínanie kódov“. In: Slovenská reč, 2000, roč. 65, č. 5, s. 295 – 303. Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics. Ed. Harro Stammerjohann. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1996.
- NÁBĚLKOVÁ, Míra: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra z rozličných hľadísk. In: Kultúrny život, 1994, roč. 28, č. 4, s. 15.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics. Ed. Harro Stammerjohann. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1996. – Jazykovedný časopis, 1997a, roč. 48, č. 1, s. 127 – 130 (rec.).
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics. Ed. Harro Stammerjohann. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 1996. – Human Affairs, 7, 1997b, s. 96 – 100 (rec.).
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Eugen Pauliny ako sociolingvista. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 2, s. 65 – 83.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Od hovoriaceho stroja k sociálnej lingvistiky. Kapitoly z jazykovednej historiografie. Bratislava: Veda 2000. 280 s.
- PAULINY, Eugen: Oponentská správa o Slovníku slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 1966, roč. 31, č. 1, s. 7 – 13.

MORFEMATICKÉ ASPEKTY SLOVENSKÝCH ADJEKTÍV NA -SKÝ/-SKY ODVODENÝCH OD FRANCÚZSKÝCH ZEMEPISNÝCH NÁZVOV

SEKVENT, K.: Morphematic aspects of the Slovak adjectives ending -ský/-sky derived from the French geographical names. *Slovenská reč*, 70, 2005, No. 4, pp. 228 – 234. (Bratislava)

In the Slovak language, adjectives are derived from the basic form of the French geographical names. The short suffix -sky or the longer one -ský is added to the derivational base. The selection of the applied suffix on the base of so called rhythmical law is problematic. We propose to use longer suffix -ský. The derivation of the adjectives from the several types of the French geographical names is connected with the modification of the final morphemes. For some types of the French geographical names, the final morphemes are omitted.

Analýza slovenských uzuálnych vzťahových adjektív s významom „týkajúci sa menovaného mesta, regiónu, rieky...“ alebo „z menovaného mesta...“, tvorených príponami -ský/-sky a pojaciach sa k francúzskym zemepisným názvom ukazuje, že sú odvodené od základnej podoby francúzskeho zemepisného názvu. V súčasnosti sa pri odvodzovaní nevychádza z francúzskeho adjektíválneho derivátu, v ktorom býva základná podoba názvu niekedy značne obmenená, porov. *Bordeaux* – vo francúzštine prídavné meno *bordelais*, ale v slovenčine prídavné meno *bordeauxský*; podobne: *Fontainebleau* – *bellifontain*, *fontainebleauský*; *Châteaudun* – *dunois*, *châteaudunský*; *La Châtre* – *castrais*, *lachâtrský*; *Tours* – *tourangeau*, *tourský* atď. Tento uzuálny trend je pevný a stabilizovaný a je v celej oblasti používania francúzskych vlastných mien a slov vôbec v spisovnej slovenčine (s mnohými kolísaniami a protirečivými tendenciami) skôr výnimočný a stojí preto za osobitné zaznamenanie.

V minulosti sa iba v zriedkavých prípadoch použilo francúzske prídavné meno ako odvodzovací základ pre slovenské pomenovanie francúzskeho regiónu, eventuálne ako odvodzovací základ pre slovenské prídavné meno, od ktorého sa sekundárne odvodilo pomenovanie regiónu. V takýchto prípadoch sa slovenské prídavné meno, samozrejme, tvarovo blíži k francúzskemu prídavnému menu, porov. francúzske *breton* – slovenské *Bretónsko* (k *Bretagne*), *bretónsky*; podobne: *provençal* – *Provencalsko* (k *Provence*), *provencalský*. *Burgundsko* a *burgundský* (k *Bourgogne*, *bourguignon*) sú odvodené z germánsko-latinského základu *Burgundia*.

Prídavné meno *albigénsky* (s krátkou príponou -sky) ako aj podstatné meno *Albigénci* (Slovník slovenského jazyka, I. diel; Ivanová-Šalingová – Maníková, 1990) sa zrejme spájajú s menom *Albiga*, latinským tvarom francúzskeho názvu mesta *Albi*.

S odvodzovaním slovenských prídavných mien na -ský/-sky od francúzskych zemepisných názvov sa spájajú dva hlavné okruhy problémov: 1. výber prípony -ský alebo -sky a 2. morfológické obmeny sufixu alebo odvodzovacieho základu.

1. Voľba prípony *-ský* alebo *-sky* by sa mala riadiť rytmickým zákonom, teda kvantitou poslednej slabiky odvodzovacieho základu. Rozbor uzuálnych adjektív ukazuje, že to tak v značnej časti prípadov nie je. Rytmický zákon nefunguje ani v adjektívach odvodených od francúzskych zemepisných názvov uvedených v 6. zväzku Slovníka slovenského jazyka (1968, SSJ). Lingvistické štúdie, ktoré sa tomuto problému doteraz venovali (Dvonč, 1974; Palkovič, 1975), neprinesli riešenie danej problematiky. Spoločným menovateľom rozkolísanosti úzu, nepravidelnosti konštatovanej v kodifikačných príručkách a bezvýslednosti lingvistických úvah sú ťažkosti spojené s identifikáciou pôvodnej kvantity francúzskeho mena. Po všestrannom rozbere a s prihliadnutím na relevantné argumenty (porov. aj Sekvent, 1996) sme dospeli k návrhu používať pri odvodzovaní slovenských prídavných mien od francúzskych zemepisných názvov len príponu *-ský* (Sekvent, 1997).

V prípade výhradného používania dlhej prípony *-ský* je, samozrejme, predpokladná slabika prídavného mena vždy krátka; jej krátkosť je signalizovaná dlhou príponou; treba mať pritom na mysli, že francúzske znamienka (akcenty) nad samohláskovými grafémami neoznačujú kvantitu. Takto sa rytmický zákon aplikuje v prevrátenej hierarchii: kvantitu sufixu neurčuje odvodzovací základ, ale kvantita sufixu si vynucuje skrátenie prípadnej dlhej koncovej slabiky odvodzovacieho základu. Rytmický zákon funguje v inverznej podobe.

Pripomeňme na tomto mieste, že v koreňových morfédoch slov cudzieho pôvodu sú kvantitatívne vokalicke alternácie časté (Sokolová – Šimon, 1994, s. 134; poznatky z tejto štúdie využívame aj v ďalších častiach nášho príspevku) a že sa vyskytujú aj v domácich všeobecných slovách a vlastných menách (Jacko, 1996).

Adjektíva odvodené od poslovenčených francúzskych zemepisných názvov majú buď dlhú príponu (fr. *Lourdes*, sl. *Lurdy* – *lurďský*; *Luxembourg*, *Luxembursko* – *luxemburský*; *Genève*, *Ženeva* – *ženevský*, *Reims*, *Remeš* – *remešský*; *Crécy*, *Kreščak* – *kreščacký*), alebo zaužívanú krátku príponu (*Paris*, *Paríž* – *parížsky*; *Orléans*, *Orleán* – *orleánsky*; *Vosges*, *Vogézy* – *vogézsky*). Tejto krátkej prípony sa uvedený návrh nedotýka.

V ostatných prípadoch, t. j. pri adjektívach neodvodených od poslovenčených názvov, budeme používať dlhú príponu *-ský*.

2. V tomto príspevku sa chceme venovať skúmaniu morfeomatických problémov a v širšom zmysle všetkých tvarových obmien sprevádzajúcich odvodzovanie príslušných adjektív. Uvedená problematika ostala zatiaľ mimo pozornosti lingvistov, pričom jej riešenie by mohlo v určitých prípadoch ovplyvniť prípadnú voľbu prípony *-ský* alebo *-sky*.

A) Varianty prípony *-ský*. Okrem prípony *-ský* sa ešte používajú:

-*ký*: tento variant sa pripája k menám zakončeným na *-c* [k](s predchádzajúcou samohláskou), typ *Cognac* – *cognacký*, *Bergerac* – *bergeracký*, *Québec* – *québecký*,

Carnac – *carnacký*, *Carantec* – *carantecký*, *Languedoc* – *languedocký*, na *-co* [ko], typ *Monaco* – *monacký* (koncové *-o* odpadá) a na *-que* [k] (s predchádzajúcou samohláskou), typ *Armorique* – *armorický*, *Pont-l'Évêque* – *pont-l'évècký* (koncové *-que* odpadá). Pri pripojení sufixu *-ký* dochádza k striedaniu spoluhlások k/c (porov. Pauliny – Ružička – Štolc, 1968, s. 53) a dá sa tu hovoriť o hláskoslovnej variabilite slovotvorného základu (Jacko, 1996, s. 67).

Poznámka: Podľa Slovenskej gramatiky (Pauliny – Ružička – Štolc, 1968, s. 204) by sa dalo uvažovať aj o prípone *-cký*. V tom prípade by uvedené koncové morfémy odpadali.

-istický: vzhľadom na jej sémantickú informáciu sa pripája len k menu *Vichy* (Sabol 1973): *vichistický* (*režim, vláda*); koncové *-y* v základe mena odpadá;

-iansky: *Grenoble* – *grenobliansky*; tento tvar uvedený v SSJ je rovnako osamotený vzhľadom na ojedinelú formu toponyma *Grenoble* vo francúzštine; tvar *grenoblský* je tiež prijateľný a systémový, porov. ďalej o odpadání koncovej morfémy *-e*.

B) Pripojením sufixu *-ský* sa modifikujú koncové morfémy mien zakončených na:

a) *-y, -i, -ie, -ies, -ia, -io, -ée*;

-y; sufix sa pripája k variantu kmeňovej morfémy rozšírenému o *j*: *Vichy* – *vichyjský*, *Clichy* – *clichyjský*, *Cluny* – *clunyjský*, *Nancy* – *nancyjský*, *Annecy* – *annecyjský*, *Domrémy* – *domrémyjský*, *Le Puy* – *lepuyjský* (Sabol, 1973), *Chambéry* – *chambéryjský*, *Crécy* – *crécyjský*, historizmus *kreščacký*; to isté platí pre mená zakončené na:

-i; *Calvi* – *calvijský*, *Albi* – *albijský*, historizmus *albigenský* (s dlhou príponou *-ský*, porov. Pijoan, s. 33; Kronika ľudstva, s. 308 – 309; Dejiny Európy, s. 152);

-ie [i]; *Amélie* [ameli] – *amélijský*, *Die* [di] – *dijský* [dij- skí], *Brie* [bri] – *brijský*;

-ies [i]; *Tuileries* [tvileri] – *tuilerijský*;

-ia; *Bastia* – *bastijský*;

-io; *Ajaccio* – *ajaccijský*;

-ée [é]; *Vendée* – *vendejský*; grafémy nasledujúce po *i* a po *é*, či už označujú hlásky vyslovované, alebo nevyslovované, v derivátoch odpadajú;

b) *-gne*; táto morféma sa nahrádza morféhou *n* (možno ju považovať za derivačný variant morfémy *gne* [ň]; ide o striedanie *ň/n* systémovo podľa alternácie *ň* a *n* v slovenských menách typu *Radvaň* – *radvanský*): *Champagne* – *champanský/šampanský*, *Compiègne* – *compiènský/compienský*, *Auvergne* – *auvernský*, *Boulogne* – *boulonský*; porov. príslušné francúzske adjektíva *champenois*, *boulonais* (s obdobnou alternáciou morfém *gne* a *n*) vs. *compiègnois*, *auvergnat* (*gn* ostáva, odpadá *-e*);

-bourg; v tejto morféme/lexéme odpadá *g* (systémová alternácia *g/Ø*): *Cherbourg* – *cherbourský*, *Bourg* – *bourský*; rovnako je to v poslovenčenom variante *burg*: *Strasbourg/Štrasburg* – *strasbourský/štrasburský*.

C) Koncová morféma odpadá v menách na:

a) *-es*: *Versailles* – *versailský*, *Chartres* – *chartský*, *Nantes* – *nantský*, *Antibes* – *antibský*, *Arles* – *arlský*, *Rennes* – *rennský*, *Sèvres* – *sèvrský*, *Clèves* – *clèvský*, *Garrigues* – *garriguský* [garikský], *Troyes* – *troyský* [truaský]; porov. vynechávanie *-es* v príslušných francúzskych adjektívach (*versillais*, *chartrain*, *nantais*, *rennais*, *sévrien*, avšak *arlésien*) a v nepriamych pádoch pri skloňovaní francúzskych osobných mien v slovenčine v súlade s príslušnou poučkou Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1971 (*Charles* – gen. *Charla*, *Descartes* – gen. *Descarta* atď.); z výslovnostných dôvodov (a v súlade s francúzskym úzom) sa ponecháva *e* v menách na *-ges*: *Bourges* – *bourgeský* [buršský], *Limoges* – *limogeský* [limošský]/*limožský*, a v menách na *-ces*: *Auzances* – *auzanceský* [ozanský], *Coutances* – *coutanceský* [kutanský]; niet dôvodu zachovávať *e* v ostatných prípadoch, porov. tvary niektorých prídavných mien v SSJ (*arleský*, *canneský*, *renneský*) a v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1971 (*versailský*) oproti tvarom adjektív vyskytujúcich sa v úze (*vincennský* od *Vincennes*, *landský* od *Landes*); k problému sa vrátíme neskôr;

b) *-e*: *Bayonne* – *bayonnský*, *Lille* – *lillský*, *Marseille* – *marseillský*, *Seine*, *Seine* – *seinský*, *Loire*, *Loira* – *loirský*, *Rhône*, *Rhône* – *rhônský*, *Blaye* [blaj] – *blayský* [blajský], *Vibraye* [vibre] – *vibrayský* [vibreský], *Roye* [rua] – *royský* [ruaský], *Urugue* [ürük] – *uruguský* [ürükský]; porov. vynechávanie *e* v zodpovedajúcich francúzskych adjektívach (*bayonnais*, *lillois*, *marseillais*) a v nepriamych pádoch pri skloňovaní francúzskych osobných mien v slovenčine v súlade s príslušnou poučkou Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1971 (*Arsène* – gen. *Arsèna*, *Philippe* – gen. *Philippa*, *Verne* – gen. *Verna* atď.); z výslovnostných dôvodov (a v súlade s francúzskym úzom a s Pravidlami slovenského pravopisu) sa *e* ponecháva v menách na *-ce*: *Nice* – *niceský* [nyský], *Beauce* – *beauceský* [boský], *Valence* – *valenceský* [valanský], a na *-ge*: *Orange* – *orangeský* [oranšský]/*oranžský*, *Liège* – *lièžský*, *Ariège* – *ariègeský* [ariešský]; v ostatných prípadoch niet dôvodu *e* zachovávať, porov. *Le Havre* – *lehavreský*/*lehavrský*; *Nantes* – *nanteský*/*nantský* (SSJ); prípadné zachovávanie pôvodného francúzskeho nevysslovovaného *e* v slovenských adjektívach odvodených od francúzskych mien na *-es* a *-e* (okrem mien na *-ges*, *-ces*, *-ge* a *-ce*) by mohlo mať určitý vplyv na výber prípon *-ský*/*-sky*, ak by sa toto *e* v slovenských adjektívach vyslovovalo: medzi odvodzovacím základom (či už s krátkou alebo s dlhou koncovou slabikou) a príponou by totiž bola vždy ešte ďalšia krátka slabika, ktorá by výber smerovala na dlhú príponu; toto riziko je latentné pri menách na *-ges*, *-ces*, *-ge*, *-ce*, neutralizuje sa však jednotnou príponou *-ský*;

Poznámka: Je neopodstatnené zachovávať *e* v grafematickej skupine *che* (v menách na *-ches* alebo *-che*), pretože *e* tu nijakým spôsobom neovplyvňuje vyslovovanie *ch* ako š; bude teda *Loches* – *lochský* [lošský], *Ardèche* – *ardèchský* [ardešský], *La*

Flèche – *laflešský* [lafleškí], *Ouche* – *ouchský* [ušškí], s tendenciou poslovenčovať *ch* na *š* (porov. *La Manche* – *lamanšský*), jako aj *ge* na *ž* v niektorých vyššie uvedeních príkladoch.

c) *-se*: *Toulouse* – *toulouský*, *Mulhouse* – *mulhouský*, *Vaucluse* – *vaucluský*, *Grasse* – *grasský* [graskí], *Bresse* – *bresský* [breskí];

d) *-s* (s predchádzajúcou spoluhláskou alebo samohláskou inou ako *e*): *Amiens* – *amienský*, *Poitiers* – *poitierský*, *Nevers* – *neverský*, *Nemours* – *nemourský*, *Gers* – *gerský*, *Doubs* [du] – *doubský* [dupskí], *Calais* – *calaiský*, *Fréjus* – *fréjuský*, *Rungis* – *rungiský*, *Arras* – *arraský*, *Carpentras* – *carpentarský*, *Argelès* – *argelèšký*, *Andelys* – *andelyský*;

e) *-gue* (s predchádzajúcou spoluhláskou): *Camargue* – *camarský*; *Rouergue* – *rouerský*; *La Canourgue* – *lancanourský*;

f) *-que, -ques* (s predchádzajúcou spoluhláskou): *Dunkerque* – *dunkerský*; *Calanques* – *calanský*; *Conques* – *conský*; od *Manosque* je *manoský*;

g) *-c* (s predchádzajúcou spoluhláskou): *Mont Blanc* [monblank] – *montblanský*;

f) *-q* (s predchádzajúcim *c*): *Lacq* [lak] – *lacský* [laskí], *Pecq* – *pecský* [pek-skí], *Roncq* [ronk] – *roncský* [ronkskí]; nazdávame sa, že napriek zvukovej zhodnosti koncových morfém v typoch *Bergerac* [beržerak] a *Lacq* [lak], by bolo vhodné diferencovať adjektíva *bergeracký* versus *lacský* najmä vzhľadom na fakt, že typ na *-q* je jednoslabičný a málo frekventovaný.

D) Ostatné typy francúzskych zemepisných názvov, ktoré sa zakončením viac alebo menej blížia k slovenským zemepisným názvom, prijímajú sufix *-ský* bez osobitých morfológických modifikácií. Ide najmä o pomerne frekventované názvy zakončené na spoluhláskovú grafému (spoluhláska sa vo francúzštine buď vyslovuje, alebo nevyslovuje), napr.:

-n; *Béarn* – *béarnský*, *Tarn* – *tarnský*;

-an; *Evian* – *evianský*, *Montauban* – *montaubanský*;

-en; *Rouen* – *rouenský*, *Agen* – *agenský*, *Caen* – *caenský* [kaenski](sic) v protiklade ku *cannský* [kanski] od *Cannes*;

-in; *Moulin* – *moulinský*, *Poitevin* – *poitevinský*;

-on; *Dijon* – *dijonský*, *Lyon* – *lyonský*, *Avignon* – *avignonský*;

-un; *Verdun* – *verdunský*, *Melun* – *melunský*;

-d; *Chambord* – *chambordský*, *Périgord* – *périgordský*, *Gand* – *gandský*;

-l; *Neuchâtel* – *neuchâtelský*, *Bougival* – *bougivalský*;

-t; *Sélestat* – *sélestatský*, *Bourget* – *bourgetský*, *Chaillot* – *chaillotský*, *Lot* – *lotský*, *Lorient* – *lorientský*, *Azincourt* – *azincourtský*, *Brest* – *brestský*, *Châteaurenault* – *châteaurenaultský* [šatorenoltski];

-x; *Bordeaux* – *bordeauxský* [bordoski], *Clairvaux* – *clairvauxský* [clervoski], *Lisieux* – *lisieuxský* [lizijöski], *Châteauroux* – *châteaurouxský* [šatoruskí], *Roubaix*

– *roubaixský* [rubeskí], *Chamonix – chamonixský* [šamonyskí], *Aix – aixský* [ekskí].

Menej bežné sú typy zakončené na rozličné skupiny samohláskových grafém. Morfematická invariantnosť odvodzovacích základov uľahčuje ich tvarovú diferenciaciu. Napr.:

-ai; *Cambrai* [kambre] – *cambraiský* [kambreskí], *Tournai* [turne] – *tournaiský* [turneskí]; *Douai* [due] – *douaiský*;

-ay; *Épernay* [eperne] – *épernayský* [eperneskí], *Vézelay* [vezle] – *vézelayský* [vezleskí], *Vouvray* [vuvre] – *vouvrayký* [vuvreskí]; *Valençay* [valanse] – *valeňčayský* [valanseskí];

-ey; *Belley* [bele] – *belleýský* [beleskí], *Briey* [brije] – *brieyký* [brijeskí], *Brécey* [brese] – *bréceýský* [breseskí];

-é; *Quimperlé* [kemperle] – *quimperléský* [kemperleskí], *Franche-Comté* [franškote] – *franche-comtéský* [franškonteskí], *Saint-Dié* [sendije] – *saintdiéský* [sendijeskí], *Pont-l'Abbé* [ponlabe] – *pont-l'abbéský* [ponlabeskí]; k tomuto typu by sa dali prípadne priradiť mená na -ée (porov. vyššie *Vendée*) s odvodeným prídavným menom v podobe *vendéský*;

-oi; *Rocroi* [rokrua] – *rocroiský* [rokruaskí].

Derivačné postupy uvedené sub A) – D) sa aplikujú aj na zložené francúzske zemepisné názvy. Tie by sa dali rozdeliť do troch typov:

1. typ s prídavným menom *Saint*: *Saint-Germain – saintgermainský*, *Saint-Denis – saintdeniský*, *Saint-Étienne – saintétienský*, *Saint-Nauphary – saintnaupharyský*, *Saint-Tropez – sainttropezský*; v prídavnom mene volíme jednoslovnú podobu bez spojovníka s prihliadnutím na tvary *saintpierský* (Saint-Pierre), *sanmarinský* (San Marino), *lagomaggiorský* (Lago Maggiore) uvedené v SSJ;

2. typ s dvomi priradenými menami: *Clermont-Ferrand – clermontferrandský*; *Villers-Cotterêts – villerscotteretský*; kombinácia 1. a 2. typu: *Saint-Yrieix-La-Perche – saintyrieixlaperchský* [sentirijelaperškí];

3. typ s dvomi menami spojenými predložkou: *Chalon-sur-Saône – chalonský*, *Aix-en-Provence – aixský*; predložková časť názvu pri derivácii odpadá, porov. slovenské *vranovský* (popri *toplianskovranovský*) od *Vranov nad Topľou*; to isté platí aj pre kombináciu 1. a 3. typu: *Saint-Valery-en-Caux – saintvaleryjský*.

Ak je súčasťou francúzskeho zemepisného názvu člen určitý *le* alebo *la*, je od názvu neoddeliteľný a je súčasťou aj slovenského adjektívneho derivátu: *Le Havre – lehavrský*, *Le Mans – lemanský*, *La Rochelle – laroHELLský*.

Nazdávame sa, že naše poznámky k výberu odvodzovacej prípony a k morfematickým modifikáciám pri odvodzovaní slovenských prídavných mien od francúzskych zemepisných názvov umožnia odvodzovať slovenské adjektíva od väčšiny typov francúzskych miestnych mien, aspoň od významnejších a frekvencovanejších

typov, ktoré sú uvedené v slovníku Le Petit Robert (1968) v prílohe Adjektíva a substantíva odvodené od vlastných mien.

V príspevku sme sa nezaoberali niektorými drobnejšími problémami spojenými s výslovnosťou základných a odvodených mien a s pravopisom odvodených mien a hlbšie sme nezobrali ani niektoré prípadné ďalšie morfológické modifikácie. Napr. SSJ uvádza adjektívum *lillský* (od *Lille*) s ponechaním pôvodnej dvojitej spoluhlásky a adjektívum *lausanský* (od *Lausanne*) s redukciou pôvodnej dvojitej spoluhlásky na jednoduchú. Úzus v týchto prípadoch ešte nevytvoril výraznejšie tendencie, o ktoré by sa normotvorné úvahy dali oprieť ako o dôležité kritériá popri kritériách systémových. Uprednostnili sme preto tvary bližšie k pôvodným podobám francúzskych zemepisných názvov.

Literatúra

- Dejiny Európy. 1. vyd. Bratislava: Mladé letá 1995.
- DVONČ, Ladislav: Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955.
- DVONČ, Ladislav: Rytmický zákon v adjektívach od cudzích zemepisných názvov. In: Slovenská reč 1974, roč 39, č. 2, s. 101 – 109.
- IVANOVA-ŠALINGOVÁ, Mária – MANÍKOVÁ, Zuzana: Slovník cudzích slov. 3. revidované vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 942 s.
- JACKO, Jozef: Adjektívna systematika slovenských miestnych názvov. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Studia Philologica. Annus III. Red. Z. Stanislavová. Prešov 1996, s. 57 – 69.
- Kronika ľudstva. Bratislava, Fortuna Print 1992.
- PALKOVIČ, Konštantín: Pravopis adjektív typu Haagsky. Slovenská reč, 1975, roč. 40, č. 6, s. 359 – 361.
- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 596 s.
- Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française. 3. vyd. Paris: Sociétés du Nouveau Littre 1968.
- PIJOAN, José: Dejiny umenia. 4. diel. Bratislava: Tatran 1983.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 11. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971. 424 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 1. vyd. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1991. 536 s.
- SABOL, Ján: Vichy – vichyjský, vichistický. Slovenská reč, 1973, roč. 38, č. 5, s. 319 – 320.
- SEKVENT, Karel: Francúzská kvantita v porovnaní so slovenskou. In: Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Šafarikanae. Studia Philologica. Annus III. Red. Z. Stanislavová. Prešov 1996, s. 39 – 47.
- SEKVENT, Karel: Adjektíva na -ský/-sky od francúzskych zemepisných názvov. In: Dialektologický zborník III venovaný akademikovi E. Novákovi. Red. L. Bartko. Prešov 1997 (v tlači).
- Slovník slovenského jazyka. I. diel. Red. Š. Peciar. 2. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1971.
- Slovník slovenského jazyka. VI. diel. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – ŠIMON, František: Segmentácia prevzatých slov v slovenčine. In: Jazykovedný časopis, 1994, roč. 45, č. 2, s. 128 – 149.

Etymologické symposion Brno 2005

Metropola južnej Moravy sa v uplynulých rokoch stala dejiskom medzinárodných vedeckých konferencií *Etymologické symposion Brno 1999* a *Etymologické symposion Brno 2002*; ďalšie podujatie analogického typu sa tu uskutočnilo v dňoch 5. až 9. septembra 2005. *Etymologické symposion Brno 2005*, usporiadané etymologickým oddelením Ústavu pro jazyk český Akadémie vied Českej republiky (ďalej AV ČR), sa konalo pod záštitou predsedu AV ČR Václava Pačesa a brnianskeho primátora Richarda Svobodu.

Na podujatí odznelo 39 referátov, s ktorými vystúpili zástupcovia 11 európskych krajín; pre zaujímavosť možno uviesť, že príspevky boli prednesené v 8 jazykoch – okrem 6 slovanských jazykov aj v nemčine a angličtine.

Vlastné vedecké rokovanie sympózia otvorila S. M. T o l s t a j a (Moskva) referátom o význame kultúrnej sémantiky pre etymologický výskum; potrebu zohľadňovať kultúrosémantický kontext slova presvedčivo ilustrovala na interpretácii niektorých spojení s reflexmi praslovanských adjektív **molъbъ* a **starъ*. Blízkej problematike sa venoval R. E c k e r t (Greifswald), ktorý na textoch lotyšských ľudových piesní poukázal na dôležitosť motívov z folklórnych textov pre etymologickú rekonštrukciu. Širokú kulturologickú dimenziu mali aj príspevky V. S o f r o n i e v s k e h o (Skopje) o sémantickom spektre slovanských derivátov od indoeurópskeho koreňa **legh-* „ležat“ na pozadí opozície sakrálneho a profánneho, L. M o s z y ň s k é h o (Gdansk) o niektorých otázkach teonymie starých Slovanov a S. M. N e w e r k l u (Viedeň) o neporovnateľne novšom, avšak motivačne málo jasnom pomenovaní *čajové maslo* (nem. *Teebutter*, angl. *tea butter* a i.).

Sémantická problematika bola v centre pozornosti aj ďalších referujúcich. Na úvod sa možno zmieniť o vystúpení Je. E. B e r e z o v i č o v e j (Jekaterinburg), ktorá na rozsiahlom ruskom jazykovom materiáli analyzovala fenomén tzv. xenomotivácie (motivácia názvom cudzieho etnika, porov. rus. dial. *немец, киргиз, француз* „šváb“ a pod.). Iné príspevky boli venované skôr problematike čiastkových lexikálno-sémantických skupín slovnej zásoby. Širokým materiálovým záberom sa vyznačoval referát I. J a n y š k o v e j (Brno) o slovanských označeniach pre najmladšie dieťa v rodine; autorka tu identifikovala až 16 sémantických modelov. Témou príspevku M. R a č e v o v e j (Sofia) sa stali praslovanské názvy farieb a ich relikty v bulharskej lexike. E. V. K u r k i n o v á (Moskva) sa zamerala na praslovanskú terminológiu súvisiacu s obrábaním pôdy, ktorú analyzovala v širších indoeurópskych

súvislostiach. Tri referáty boli venované problematike fytonymie: M. D j o k i ć o v á (Belehrad) predniesla minucióznú analýzu srbsko-chorvátskeho fytonyma *rmanj*, P. V a l č á k o v á (Brno) analyzovala niektoré slovanské názvy korenín a E. H a v l o v á (Brno) sa zamerala na české názvy rastlín typu *sníček*, *maselnice* a pod., ktorých sémantická motivácia sa v monografii V. Machka (*Česká a slovenská jména rostlin*, Praha 1954) pokladala za nejasnú.

Početné vystúpenia sa sústredili na etymologickú (re)interpretáciu jednotlivých slovanských výrazov. Zatiaľ čo W. S m o c z y ň s k i (Krakov) kriticky analyzoval niektoré slovansko-litovské paralely tradične uvádzané v etymologickej literatúre, M. J a k u b o w i c z o v á (Krakov) poukázala na ťažkosti s etymologizáciou praslovanských výrazov so začiatočným **ch-*. Témou ďalších príspevkov sa stali staré indoeurópsko-praslovanské slovesá s významom „sediť“ (V. Š a u r, Brno), ako aj praslovanské substantíva **gqsénica*, **dьchorь* (T. L e k o v o v á, Neapol), **istina* „pravda“ (A. F. Ž u r a v l' o v, Moskva) či **mǫžь* (A. L o m a, Belehrad). Dva referáty boli inšpirované problematikou slovotvorných hniezd: M. B j e l e t i ć o v á (Belehrad) a Ž. Ž. V a r b o t o v á (Moskva) interpretovali niektoré slovanské výrazy ako deriváty od praslovanského **verti*, **vbrq* „krútiť, pliesť a pod.“, resp. **stati*. V niekoľkých príspevkoch sa analyzovala nárečová lexika rôznych slovanských jazykov, zaujímavá aj zo širšieho slavistického hľadiska: L. D i m i t r o v o v á - T o d o r o v o v á (Sofia) venovala pozornosť niektorým výrazom z bulharských nárečí, B. O s t r o w s k i (Krakov) interpretoval poľský dialektizmus *laskopy* „drevené nosidlá nosené na pleciah“ a L. K r á l i k (Bratislava) sa pokúsil o výklad slovenského slovesa *gániť* a jeho pendantov v slovenských dialektoch. Etymologickou problematikou niektorých staročeských výrazov sa zaoberali M. H o m o l k o v á a P. N e j e d l ý (obidvaja Praha).

V prednesených príspevkoch bola pomerne málo zastúpená tematika jazykových kontaktov v sfére lexiky. Najpodrobnejšie sa jej venovala C. L e s c h b e r o v á (Berlín), ktorá analyzovala na materiáli rumunského jazykového atlasu výrazy srbského pôvodu v rumunských nárečiach; problematiky gréckych prevzatí v bulharčine sa dotkol T. T o d o r o v (Sofia) v rámci etymologickej analýzy niektorých bulharských dialektizmov. Protiklad „domáci výraz vs. prevzatie“ rezonoval aj v príspevku J. V l a j i ć o v e j - P o p o v i ć o v e j (Belehrad), zameranom na otázky etymologizácie lexiky zvukomalebného pôvodu, pre ktorú nemusia platiť bežné fonetické zákonitosti.

Ďalším „menej pravidelným“ fenoménom, s ktorými sa etymológovia nezriedka stretávajú, boli venované dva referáty: Ž. Š a r a p a t k o v á (Brno) poukázala na potrebu zohľadňovať pri výklade niektorých praslovanských výrazov ľudovú etymológiu a H. K a r l í k o v á (Brno) sa zamerala na tzv. sekundárnu deprefixáciu, ktorá môže viesť ku vzniku nových koreňových morféme (v slovenčine napr. *ob-valiť*

> *obalit'* > *o-balit'*, *balit'*). – Problematikou prefixov a prefixácie sa zaoberali aj ďalší účastníci podujatia: zatiaľ čo J. R e j z e k (Praha) sa sústredil na slovanský menný prefix **pa-*, I. L u č y c - F e d a r e c (Minsk) hovoril o ťažkostiach súvisiacich s etymologickou interpretáciou bieloruských výrazov tvorených prefixmi **per-*, **pri-*, **pro-* a pod.; k zatemneniu východiskového stavu neraz prispelo splnutie ich reflexov v bieloruštine, preberanie prefigovaných výrazov z iných jazykov (poľština, ruština), resp. kalkovanie cudzej slovotvornej štruktúry (litovčina).

Ako vidno z uvedeného prehľadu, prednesené príspevky svedčia o mnohoaspektovosti etymologického výskumu, ktorá neraz prekvapuje menej zasvätených záujemcov o etymológiu, predpokladajúcich existenciu akejsi univerzálnej bádateľskej metódy (umožňujúcej etymologizovať „ľahko a rýchlo“). Takáto komplexnosť je v konečnom dôsledku prirodzená, veď etymológia využíva poznatky rôznych lingvistických disciplín (historická fonetika a fonológia, morfológia, slovotvorba, sémantická typológia, areálová lingvistika atď.) aj nelingvistických disciplín (etnografia, folkloristika, mytológia, archeológia a pod.), aby mohla naplniť svoje *raison d'être* v podobe objasnenia pôvodu toho-ktorého výrazu. Na sympóziu odznel aj referát o „zmysle etymologie“, venovaný možnostiam a cieľom etymologického výskumu (B. V y k y p ě l, Brno).

Na podujatí sa okrem už zmienených brnianskych etymológov, zväčša pracovníkov etymologického oddelenia Ústavu pro jazyk český AV ČR, aktívne zúčastnili aj predstavitelia ďalších brnianskych jazykovedných pracovísk, ktorí predniesli referáty venované historickolingvistickej problematike v širšom zmysle. Pracovníčky dialektologického oddelenia Ústavu pro jazyk český AV ČR sa vo svojich príspevkoch zaoberali rôznymi aspektmi výskumu českých nárečí: Z. H l u b i n k o v á referovala o postfixoch (morfémy typu *-pak*, *-že*, *-těž* a pod.) v českých dialektoch, L. Č i ž m á r o v á poukázala na význam Českého jazykového atlasu pre štúdium fonetického vývinu češtiny a S. K l o f e r o v á ilustrovala na základe uvedeného diela komplexnosť areálových charakteristík českých dialektov. Hlbšou diachrónnou dimenziou sa vyznačovali aj príspevky zástupcov brnianskej Masarykovej univerzity: P. N o v o t n á a V. B l a ž e k prezentovali prehľad doterajších názorov na genetickú klasifikáciu slovanských jazykov, O. Š e f č í k sa venoval niektorým otázkam konsonantizmu indoeurópskych jazykov a J. P l e s k a l o v á informovala o výskumnom projekte zameranom na syntetické spracovanie dejín českej jazykovednej bohemistiky, v ktorom nebude chýbať ani náčrt dejín etymologického výskumu v českom prostredí.

Počas konferencie sa takisto uskutočnilo pracovné stretnutie Etymologickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov, venované aktuálnym otázkam jej pôsobenia v najbližšom období, najmä v súvislosti so zabezpečením adekvátneho organizačného rámca pre etymologickú problematiku v programe rokovania budúceho slavistického kongresu, ktorý sa uskutoční v r. 2008 v Macedónsku.

Vedecký program sympózia vhodne doplnila exkurzia do okolia Brna s návštevou kláštora Porta coeli a hradu Pernštejn, ako aj deň otvorených dverí v etymologickom oddelení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brne. Počas neho mali účastníci podujatia možnosť zoznámiť sa nielen s novými priestormi brnianskeho etymologického pracoviska, ale aj s jeho starostlivo budovanou príručnou odbornou knižnicou, obsahujúcou vyše 11 600 zväzkov.¹

Ak sme vo svojej správe o predchádzajúcom brnianskom sympóziu, ktoré sa uskutočnilo v septembri 2002, vyslovili domnienku, že „zásluhou brnianskych etymológov sa vytvára tradícia pravidelných stretnutí medzinárodnej etymologickej komunity“², po skončení *Etymologického symposia Brno 2005* konštatujeme, že sa tak zrejme naozaj stalo. Okrem faktu, že išlo už o tretie podujatie tohto druhu („Tres faciunt collegium...“), vedie k takémuto záveru aj informácia organizátoriek doterajších sympózií, podľa ktorej sa ďalšie brnianske etymologické sympóziium uskutoční v r. 2008.

Význam podobných podujatí azda netreba zvlášť vysvetľovať: ich účastníci získavajú prehľad o aktuálnej situácii etymologického výskumu v iných krajinách, zoznamujú sa s výsledkami práce svojich kolegov v zahraničí (vďaka ktorým neraz sami získavajú cenné impulzy pre vlastnú prácu v tejto oblasti – napr. nový etymologický výklad nejakého ruského dialektizmu môže byť inšpiratívny aj pre etymologizáciu jeho slovenského či bulharského pendantu a naopak), majú príležitosť nadviazať vedecké kontakty so zástupcami zahraničných etymologických pracovísk atď. V neposlednom rade treba vyzdvihnúť aj včasné publikovanie prednesených referátov v sérii *Studia etymologica Brunensia*; vydané zborníky³ sa nielenže stretávajú so záujmom príslušníkov etymologickej obce, ale plnia aj dôležitú funkciu smerom „navonok“ – dôstojne reprezentujú súčasnú slovanskú etymológiu pred širšou medzinárodnou odbornou verejnosťou.

Všetkým, ktorí sa podieľali na organizácii *Etymologického symposia Brno 2005* – najmä neúnavným hlavným organizátorkám I. Janyškovej a H. Karlíkovej –, vyslovujeme na tomto mieste svoje úprimné poďakovanie. Aj vďaka nim brnianske etymologické pracovisko opäť potvrdilo svoju zaslúženú pozíciu jedného z centier slavistického výskumu v medzinárodnom meradle.

Lubor Králik

¹ Zdroj: <http://www.ujc.cas.cz/oddeleni/index.php?page=knihovna> (prístup: 23. septembra 2005).

² KRÁLIK, Lubor: Etymologické symposion Brno 2002. In: Slovenská reč, 2003, roč. 68, č. 1, s. 33.

³ *Studia etymologica Brunensia*. 1. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference *Etymologické symposion Brno 1999 (Slovanská etymologie v indoevropském kontextu)*, pořádané etymologickým oddělením Ústavu pro jazyk český AV ČR ve Šlapanicích u Brna ve dnech 7. – 9. září 1999. Ed. I. Janyšková, H. Karlíková. Praha: Euroslavica 2000. 380 s. – *Studia etymologica Brunensia*. 2. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference *Etymologické symposion Brno 2002*, pořádané etymologickým oddělením Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně ve dnech 10. – 12. září 2002. Ed. I. Janyšková, H. Karlíková. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2003. 458 s. – Zborník referátov z posledného etymologického sympózia vyjde v r. 2006.

Monografia o slovanských menách kráv v Rakúsku

REICHMAYR, Michael (2005): Von Ajda bis Žuži. Slawisches in österreichischen Rindernamen. Eine sprachliche und kulturhistorische Analyse. Graz: Wissenschaftliche Schriftenreihe des Pavelhauses, Band 8. Znavstvena zbirka Pavlove hiše, 8. knjiga 2005. 194 s. ISBN 3-900181-11-X.

Publikácia je prepracovaná a rozšírená verzia autorovej diplomovej práce o slovanských prvkoch vo zvieracích menách rakúskeho Korutánska s osobitným zreteľom na mená kráv z roku 1996. V prvej časti sa píše o kultúrnohistorickom a spoločenskom význame hovädzieho dobytká a o spôsobe jeho kolektívneho aj individuálneho pomenúvania. V druhej kapitole sa rozoberá filozofická a lingvistická teória vlastných mien a poukazuje sa na spoločenský význam mien domácich zvierat.

Tretia časť, ktorá je ťažiskom publikácie, obsahuje slovník 532 mien kráv, ktoré autor zozbieral v Korutánsku, kde žije početná slovinská národnostná menšina, v rokoch 1994–1995. Iba niektoré z nich (105 mien) podrobnejšie rozoberá a porovnáva s menami z južnoslovanských jazykov, z češtiny a zo slovenčiny. Zo slovenských statí o zoonymii pozná a využíva iba moju štúdiu o starších slovenských menách kráv zo začiatku 18. storočia, uverejnenú r. 1994 v časopise Slovenská reč, cituje aj dve teoretické štúdie V. Blanára. Mená kráv z Kálalovho nárečového slovníka a z rukopisného Riznerovho bošáckeho nárečového slovníka, ako aj súčasné mená kráv zo staršej štúdie K. Palkoviča (zb. Agrikultúra, roč. 8, 1969) využíva bez poznámky podľa spomenutej štúdie uverejnenej v Slovenskej reči, z ktorej cituje aj mená kráv zo začiatku 18. storočia iba ako „Trenčín 1713“, „Trenčín 1720“. Vo štvrtej časti podáva autor stručnú formálnu a sémantickú klasifikáciu mien, motivácie pomenúvania a závery, ku ktorým dospel. Mená kráv sú najčastejšie motivované podobou (sfarbenie, rohy, koža), správaním a vlastnosťami, časté sú mená prenesené z iných druhov živočíchov alebo z geografie, vesmíru alebo mytológie a mená označujúce pôvod zvieratá. Zhrnutie je napísané po nemecky i po slovinsky a slovinský text sa končí slovenským citátom:

„Je však zrejmé, že aj taká na pohľad menej významná skupina vlastných mien, akou sú zoonymá, v našom prípade mená kráv, má význam nielen pre samotnú onomastiku, ale aj pre poznávanie dejín jazyka a jeho nárečí (najmä v oblasti lexiky a tvorenia slov), pre poznávanie niekdajšieho spôsobu života a myslenia.“ (Slovenská reč, 1994, roč. 59, č. 3, s. 149).

Milan Majtán

Životné jubileum prof. Júlie Dudášovej-Kriššákovej

Dvanásteho marca tohto roku sa dožila životného jubilea významná predstaviteľka strednej generácie našej jazykovednej obce, popredná slavistka prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, CSc. Pripomenula si ho uprostred bohatej a rozmanitej pedagogickej a vedeckej práce a v plnom rozpuku tvorivých síl.

Prof. Júlia Dudášová (12. 3. 1945) sa narodila a detstvo i dievčenské roky prežila v Ždiari, v obci ležiacej v goralskej oblasti na severe Spiša. Táto skutočnosť natrvalo – a treba povedať, že pozitívne, na prospech našej jazykovedy – ovplyvnila jej život a najmä jej odborné záujmy. Rodná goralská oblasť, osobitne jej nárečie a charakter jej hmotnej a duchovnej kultúry (ľudová architektúra rodného Ždiaru bola už dávnejšie vyhlásená za pamiatkovú rezerváciu), stala sa totiž pre ňu nevyčerpatelným prameňom vedeckých inšpirácií a nanajvýš vhodnou pôdou na jej sústredené mnohoročné dialektologické a onomastické výskumy. Výsledky týchto výskumov predstavujú veľký prínos k lepšiemu poznaniu jednak jazykovej situácie jubilantkinej rodnej goralskej oblasti, jednak mnohých základných teoretických aj praktických otázok vzťahov všetkých našich nárečí k nárečiam iných jazykov. K jej menu sa však viaže aj viacero ďalších aktivít, a to tak na poli vedy (slovakistiky a slavistiky), ako aj na poli pedagogicko-výchovnej a organizátorskej práce.

Začiatky jazykovednej práce J. Dudášovej siahajú do rokov jej vysokoškolských štúdií v Prešove. Tu pod vedením nášho popredného dialektológa prof. Štefana Tóbika na Filozofickej fakulte vtedajšej Univerzity P. J. Šafárika (dnes Prešovskej univerzity) sa s plnou vervou pustila do zberu onymického (najmä antroponymického) aj nárečového materiálu. Výskum zo začiatku zameraný na rodnú obec rozšírila na celú spišskú goralskú oblasť a neskôr – keď po skončení štúdií ostala na „svojej“ fakulte a katedre (slovenského jazyka a literatúry) pôsobiť pedagogicky a za predmet ďalšej vedeckovýskumnej činnosti si zvolila výskum goralských nárečí – aj na ostatné oblasti goralských nárečí u nás aj v Poľsku (Orava, Kysuce, enklávy). Vyzbrojená najnovšími vedeckými poznatkami o predmete svojho výskumu, získavanými aj na opakovaných pobytoch na viacerých slavistických pracoviskách v zahraničí (napr. v Prahe, Moskve, Petrohrade, Užhorode, Varšave, Sofii a Záhrebe), starostlivo zbieraný materiál postupne spracúvala a publikovala v domácich i zahraničných odborných časopisoch a zborníkoch, resp. v dvoch monografických prácach.

V prvej fáze svojich vedeckých aktivít sa J. Dudášová venovala podrobnej analýze tvorenia a fungovania živej spišskej goralskej antroponymie (problematiku komplexne spracovala v rigoróznjej práci *Živé mená v goralskej oblasti na Spiši*, kto-

rú obhájila na materskej fakulte v roku 1974). Výsledky publikovala vo viacerých štúdiách v odborných časopisoch a zborníkoch. Približne od polovice 70. rokov minulého storočia dominantné postavenie medzi jej vedeckými záujmami zaujala problematika goralských nárečí, a to hlavne z hľadiska odrazu slovensko-poľských jazykových kontaktov na jednotlivých rovinách ich jazykového systému. Časť výsledkov svojich systematických terénnych výskumov týchto nárečí (na slovenskej i poľskej strane Tatier) spracovala v kandidátskej dizertácii *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*, ktorú pripravovala v rámci štúdia externej aspirantúry v Kabinete cudzích jazykú ČSAV v Prahe pod vedením prof. Dr. K. Horálka, DrSc., (druhým školiteľom bol akademik J. Petr) a obhájila v roku 1983. Knižné vydanie tejto práce (v roku 1993) malo jednoznačne priaznivý ohlas v odborných kruhoch u nás (Š. Ondruš, P. Žigo, A. Habovštiak, F. Buffa, M. Majtán, M. Andráš, M. Pančíková a i.) i v zahraničí (K. Hannan, I. Udvari, N. Dzendzelivska, N. B. Kisial'ova a i.) a bolo ocenené *Prémiou za knižnú tvorbu* udelenou Slovenským literárnym fondom (1994). Medzitým (v novembri 1992) sa J. Dudášová habilitačnou prácou *K teórii a výskumu jazykových kontaktov (so zreteľom na slovensko-poľské a slovensko-ukrajinské jazykové pomedzie)* habilitovala v odbore slavistika – slovanské jazyky. Ako naznačuje podtitul habilitačnej práce, naša jubilatka svoj dovtedajší výskum jazykových kontaktov na slovensko-poľskom pomedzí rozšírila aj na slovensko-ukrajinské pomedzie, čím jej vedecké úsilia nadobudli širší slavistický rozmer. Neskôr tento rozmer ďalej obohatila, keď k poľštine a ukrajinčine ako objektu konfrontačných výskumov pribrala aj (spisovnú) bieloruštinu. Navyše svoju pozornosť zamerala aj na oblasť dejín slavistiky. Výrazom tejto širokej slavistickej orientácie je jej druhá knižná publikácia *Kapitoly zo slavistiky* (2001), ktorú odborná verejnosťou prijala rovnako pozitívne ako Goralské nárečia. V troch hlavných kapitolách tejto knihy autorka podáva najdôležitejšie výsledky svojich vedeckých bádání práve v spomenutých troch oblastiach – v oblasti jazykových kontaktov (o goralských nárečiach už nielen vo fonologickej rovine, ale aj o ich morfológickom a lexikálnom systéme, navyše o celej skupine východoslovenských nárečí a o niektorých osobitostiach západoslovanského pôvodu v ukrajinských nárečiach), jazykovej typológii (konfrontácia fonologického systému spisovnej slovenčiny s rovnakým systémom spisovnej poľštiny a spisovnej bieloruštiny) a v oblasti dejín slavistiky (J. Dobrovský, P. J. Šafárik a S. Cambel). Problematiku jednej z kapitol – jazykovú typológiu – si J. Dudášová zvolila aj za tému svojej prednášky na inauguračnom konaní (jún 2001), na základe ktorého bola vymenovaná za profesorku v odbore slavistika (slovanské jazyky).

Treba zdôrazniť, že J. Dudášová vo svojich vedeckých výskumoch úspešne uplatnila nový metodologický prístup, a to teóriu jazykových kontaktov, ktorú v aplikácii na svoj objekt výskumu tvorivo rozvinula. Napríklad vo výskume goralských

nárečí jej princípy tejto teórie umožnili vykresliť celkom nový, pritom prvý komplexný a výstižný obraz týchto nárečí. Podobne aj pri analýze výsledkov ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov vo východoslovenských nárečiach a interferenčných javov ako výsledku slovensko-poľsko-ukrajinských jazykových kontaktov v ukrajinských (lemkovských) dialektoch na východnom Slovensku jej uplatnenie tohto prístupu umožnilo podať nový, netradičný výklad viacerých vývinových zmien v jednotlivých rovinách jazykového systému skúmaných nárečí. V oblasti porovnávacích výskumov si vysoké ocenenie zaslúži najmä to, že jej zásluhou sa u nás prakticky po prvý raz v takomto rozsahu venuje pozornosť aj tretiemu východoslovenskému jazyku (po ruštine a ukrajinčine).

Osobitne treba vyzdvihnúť spoluúčasť prof. Dudášovej-Kriššákovvej na realizácii projektu Celokarpatského dialektologického atlasu. Ako spoluautorka a členka Medzinárodného redakčného kolégia CKDA participovala na príprave všetkých doteraz dokončených siedmich zväzkov tohto významného slavistického diela (členkou slovenskej národnej komisie je od roku 1975 a na práci redakčného kolektívu sa aktívne zúčastňuje od roku 1986).

K pedagogickému profilu prof. Dudášovej treba dodať, že pôvodne (na katedre slovenského jazyka a literatúry, na ktorej pôsobila v rokoch 1969 – 1993) zabezpečovala výučbu historických slovákistických jazykovedných disciplín – základov slavistiky a staroslovičiny, vývinu slovenského jazyka a dialektológie a češtiny. Po založení katedry slavistiky (1993), ktorej sa stala vedúcou, sa tento jej pedagogický záber výrazne rozšíril o disciplíny slavistického charakteru, ako je vývin slovanských jazykov, slovanská dialektológia, konfrontačná gramatika slovanských jazykov, poľský jazyk (fonetika a fonológia, morfológia), vývin poľského jazyka, teória jazykových kontaktov a i. Pravdaže, súbežne s výučbou sa prof. Dudášová sústavne venuje vedeniu diplomových a dizertačných prác, študentskej odbornej činnosti, je garantkou študijného odboru slovanské jazyky a literatúra, študijného programu slavistika – bakalárske štúdium, magisterského štúdia a doktorandského štúdia a habilitačného a inauguračného konania v odbore slavistika – slovanské jazyky.

Ako už naznačuje tento náš neúplný prehľad vedeckých, pedagogických a ďalších aktivít našej jubilantky (na doplnenie obrazu o jej bohatej publikačnej činnosti treba nazrieť do priloženého súpisu prác), prof. J. Dudášová-Kriššáková predstavuje dnes už vyhranenú vedeckú osobnosť, ktorej pôsobenie v oblasti vedy a výchovno-vzdelávacej činnosti na vysokej škole prináša jednoznačne pozitívne hodnoty tak v našom slovenskom, ako aj v širšom slovanskom kontexte. Do ďalších rokov jej želáme najmä dobré zdravie a neutíchajúci entuziazmus ako najdôležitejšie predpoklady potrebné na splnenie jej zámerov a cieľov vo vedeckovýskumnej aj pedagogickej práci.

Ad multos annos!

Ladislav Bartko

Súpis prác prof. PhDr. Júlie Dudášovej, CSc., za roky 1995 – 2004

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác doc. Júlie Dudášovej-Kriššákovej za roky 1970 – 1994 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, 60, 1995, na s. 108 – 114.

1995

- Goralské nárečia. (Poznámky na okraj hesla v Encyklopédii jazykovedy). – Slovenská reč, 60, 1995, s. 92 – 101.
- Jazyk Slovákov v Poľsku. – In: Dialectologia Slavica. Sbornik k 85-letiju Samuila Borisoviča Bernštejna. Red. G. P. Klepikovová et al. Moskva, Izdatel'stvo Indrik 1995, s. 172 – 182.
- Slováci v Poľsku. – In: Studia Academica Slovaca. 24. Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1995, s. 53 – 60.
- Rabčianske nárečie v kontexte oravských a goralských nárečí. – In: Rabča. Vlastivedná monografia. Dolný Kubín, P. Huba pre Obecný úrad v Rabči 1995, s. 132 – 142.
- Slováci v Poľsku. – Zápisník slovenského jazykovedca, 14, 1995, s. 40 – 41 (tézy prednášky konanej dňa 26. 6. 1995 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

1996

- Miesto slovenčiny v jazykovednom diele P. J. Šafárika. – In: Pavol Jozef Šafárik a slavistika. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie a dokumentov z osláv 200. výročia narodenia P. J. Šafárika. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Literárnovedný zborník 12 / Jazykovedný zborník 13 / Historický zborník 5 (AFPh UŠ 79) 1996. Red. P. Petrus et al. Prešov – Martin, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach – Matica slovenská v Martine 1996, s. 235 – 239, angl. res. s. 239.
- Slováci v Poľsku. – Slovenský sever, 6, 1996, č. 4, s. 10 – 11; č. 5, s. 6 – 7.

1997

- Mutnianske nárečie. – In: Mutné. Vlastivedná monografia. Red. P. Huba. Dolný Kubín 1997, s. 141 – 153.
- Karta 2. Čečevica (rastenije) (Lens) – vopros 422. Lentille (plante). – In: Celokarpatský dialektologický atlas. 5. (Paralelný rus. a fr. názov). Red. I. Ripka et al. Bratislava, Veda 1997, s. 32 – 33 (spoluautor P. N. Lizanec).
- Karta 6. Ščavel' (Rumex) – vopros 427. Obeille. – In: Celokarpatský dialektologický atlas. 5. (Paralelný rus. a fr. názov). Red. I. Ripka et al. Bratislava, Veda 1997, s. 40 – 41 (spoluautor P. N. Lizanec).
- Karta 21. Čelovek, kotoryj kosit travu ili zernovyje – vopros 453. Čelovek, kotoryj kosit zernovyje – vopros 454. Homme qui coupe l'herbe, faucheur, l'homme qui coupe le blé, moissonneur. – In: Celokarpatský dialektologický atlas. 5. (Paralelný rus. a fr. názov). Red. I. Ripka et al. Bratislava, Veda 1997, s. 70 – 71 (spoluautor P. N. Lizanec).

- Karta 32. Korčevať, udaľať pni i korni na meste srublennogo lesa – vopros 473. Défricher une forêt, débarasser la terre des arbres, des souches et des racines. – In: Celokarpatský dialektologický atlas. 5. (Paralelný rus. a fr. názov). Red. I. Ripka et al. Bratislava, Veda 1997, s. 92 – 93 (spoluautor P. N. Lizanec).
- Karta 33. *Carina* – vopros 474. – In: Celokarpatský dialektologický atlas. 5. (Paralelný rus. a fr. názov). Red. I. Ripka et al. Bratislava, Veda 1997, s. 94 – 95.
- NM *ČF/irXI- - In: Celokarpatský dialektologický atlas. 5. (Paralelný rus. a fr. názov). Red. I. Ripka et al. Bratislava, Veda 1997, s. 210.

1998

- K otázke juhoslavizmov v strednej slovenčine. – In: Praslówiańszczyzna i jej rozpad. Red. J. Rusek – W. Boryś. Warszawa, Wydawnictwo Energeia 1998, s. 201 – 205.
- Osobitosti východnej slovenčiny nezápadoslovanského pôvodu. – In: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV 1998, s. 183 – 197.
- Osobliwości dialektów wschodniosłowackich pochodzenia niezachodniosłowiańskieg. – In: XII Międzynarodowy kongres sławistów (Kraków 27 VIII – 2 IX 1998). Streszczenia referatów i komunikatów. Językoznawstwo. Red. J. Rusek et al. Warszawa, Energeia 1998, s. 236.
- O neformálnej spolupráci prešovských a krakovských slovakistov a slavistov. – Prešovská univerzita, periodikum akademickej obce Prešovskej univerzity 2, 1998, č. 3 – 4, s. 9.
- O rokovaní slovenských a poľských slavistov. – Prešovská univerzita, periodikum akademickej obce Prešovskej univerzity, 2, 1998, č. 9 – 10, s. 10.

1999

- Fonologický systém spisovnej slovenčiny a poľštiny z typologického hľadiska. – Slavica Slovaca, 34, 1999, s. 16 – 24, rus. res. s. 24, angl. abstrakt s. 16. – Znovu uverejnené: In: Prace filologiczne. 45. Red. K. Feleszko et al. Warszawa, Instytut Języka Polskiego, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego 1999, s. 119 – 127.
- Fonologický systém spisovnej slovenčiny a bieloruštiny. – In: Mova. Literatura. Kul'tura. Materialy mižnarodnej naukavej konferencyji (Minsk, 22 – 23 verasňa 1998 h. Častka 1. Minsk, BDU 1999, s. 40 – 42.
- Josef Dobrovský a slovenčina. – In: Odrodzenia narodowe w Czechach i na Słowacji. Księga ku czci Profesora Zdzisława Niedzieli. Red. H. Mieczkowska – T. Z. Orłoś. (H. Mieczkowska – T. Z. Orłośová). Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 1999, s. 175 – 182.

2000

- Ždiarske nárečie v kontexte spišských goralských nárečí. – In: Dejiny Ždiaru a Tatranskej Javoriny (159 – 2000). Red. T. Kollárová. Ždiar, Obecny úrad v Ždiari 2000, s. 230 – 233.
- Štec, M.: Ukrajinska mova v Slovaččyni. (Sociolinhvistyčne ta interlinhvistyčne doslidžeňňa). Prešov 1996. – In: Slavica Slovaca, 35, 2000, s. 78 – 79 (ref.).

Vydarené slavistické podujatie. – Prešovská univerzita, periodikum academickej obce Prešovskej univerzity, 4, 2000, č. 7 – 8, s. 19.

Ferdinand Buffa a Prešov. – In: Ferdinand Buffa. Biografický profil. Bibliografický výber. Zost. Š. Lipták. Prešov, Náuka 2000, s. 15 – 17.

Otvorenie konferencie. In: Slovensko-poľské vzťahy v reláciách interkultúrnej komunikácie. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie na počesť D. Abrahamowiczowej, prvej lektorky poľského jazyka na FF UPJŠ v Prešove. – Prešov: Filozofická fakulta PU, 2000. AFPhUP 35/117. Slavistický zborník 2, s. 10 – 11.

2001

Kapitoly zo slavistiky. Acta facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Monografia 27. AFPhUP 43/125. Filozofická fakulta PU, 2001. 187 s.

Ref.: Žigo, P.: Kapitoly zo slavistiky. Prešov. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2001. 187 s. – Slavica Slovaca, 38, 2003, 1, s. 74 – 76.

Fonologický systém spisovnej slovenčiny a bieloruštiny z typologického hľadiska. – Slavica Slovaca, 36, 2001, s. 97 – 108.

Ždiarske nárečia v kontexte spišských goralských nárečí. In: Život. Kultúrno-spoločenský časopis Spolku Slovákov v Poľsku. Krakov 2001, č. 1 (512), s. 9 – 10.

Karta 18. Pestraja ovca, imejuščaja na škure maleňkije piatna ľubogo cveta – vopros 583. Agneau à robe variée, avec des taches de couleur quelconque. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 6. (Paralelný maď. a fr. názov.) Red. L. Balogh et al. Budapest, Editions Tinta 2001, s. 60 – 61.

Karta 19. Pestraja korova, imejuščaja na škure maleňkije piatna ľubogo cveta – vopros 584. Vache à robe variée, avec des taches de couleur quelconque. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 6. (Paralelný maď. a fr. názov.) Red. L. Balogh et al. Budapest, Editions Tinta 2001, s. 62 – 63.

Karta 20. *tark- – vopros 585. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 6. (Paralelný maď. a fr. názov.) Red. L. Balogh et al. Budapest, Editions Tinta 2001, s. 64 – 65.

Karta 51. Kozel ot " goda do 1 goda – vopros 623. Bouc de 6-12 mois. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 6. (Paralelný maď. a fr. názov.) Red. L. Balogh et al. Budapest, Editions Tinta 2001, s. 126 – 127.

NM 3. *pIstr- – vopros 586. – In: Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. 6. (Paralelný maď. a fr. názov.) Red. L. Balogh et al. Budapest, Editions Tinta 2001, s. 206 – 207.

2002

Prof. M. Štec jubiluje. – Slavica Slovaca, 37, 2002, 1, s. 65 – 66.

2003

Fonologický systém osturnianskeho nárečia z aspektu poľsko-slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov. – In: Slovensko-ukrajinské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis. Slavistický zborník 4. Ved. red. L. Babotová – J. Kredatusová. Filozofická fakulta PU v Prešove 2003, s. 73 – 82.

Deklinačný systém substantív v spisovnej slovenčine, poľštine a bieloruštine. – In: XIII. Medzinárodný zjazd slavistov v Ľubľane. Príspevky slovenských slavistov. Ed. J. Doruľa. Slovenský komitét slavistov. Slavistický kabinet SAV. Bratislava 2003, s. 81– 90.

Fonologický systém spisovnej slovenčiny a bieloruštiny z typologického hľadiska. – In: Slovensko-bieloruské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník 16/ Literárnovedný zborník 15. Filozofická fakulta PU v Prešove 2003, s. 8 – 24.

Členenie goralských nárečí a osídľovanie skúmanej oblasti. – In: Goralské nárečie. Slovník. Námestovo, vydavateľstvo ICN 2003, s. 43 – 50.

System deklinacyjny substantywów w słowackim, polskim i białoruskim języku literackim. In: 13. mednarodni slavistični kongres Ljubljana 15. – 21. augusta 2003. Zbornik povzetkov. 1. del. Jezikoslovje. Uredil F. Novak. Ljubljana 2003, s. 224 – 226.

Otvorenie konferencie. Predhovor. – In: Slovensko-bieloruské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Zborník príspevkov z medzinárodného vedeckého seminára 20. – 21. septembra 2000. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. FF PU v Prešove 2003, s. 7.

2004

Deklinačný systém substantív v goralských nárečiach z aspektu slovensko-poľských jazykových kontaktov. – In: Slovenčina na začiatku 21. stor. (Na počesť profesora Ivora Ripku). Zborník referátov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Prešov 5. – 7. marca 2003). Ved. red. M. Imrichová. 1. vyd. Prešov, FHPV PU 2004, s. 311 – 319.

Fonologický systém spisovnej slovenčiny a ruštiny z typologického hľadiska. – In: Hľadanie ekvivalentnosti II. (Paralelný rus. názov.) Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie rusistov dňa 17. – 19. júna 2004. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta 2004, s. 87 – 101.

Životné jubileum docenta Michala Varcholu. – Slavica Slovaca, 39, 2004, s. 170 – 171. – Znovu uverejnené: In: Prešovská univerzita, periodikum akademickej obce Prešovskej univerzity 8, 2004, 4, s. 9.

Redakčná činnosť

Celokarpatský dialektologický atlas. 5. (Paralelný rus. a fr. názov). Bratislava, Veda 1997. 228 s. (členka medzinárodného redakčného kolégia Celokarpatského dialektologického atlasu, členka redakcie 5. zv., spoluredaktori I. Ripka, Z. Hanudel'ová, R. Šrámek).

Celokarpatský dialektologický atlas. 6. (Paralelný rus. a maď. názov). Red. L. Balogh et al. Budapest, Tinta 2001. 216 s. (členka medzinárodného redakčného kolégia Celokarpatského dialektologického atlasu).

Slovensko-poľské vzťahy v reláciách interkultúrnej komunikácie. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie na počesť Danuty Abrahamowiczovej, prvej lektorky poľského jazyka na FF UPJŠ v Prešove. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Slavistický zborník. 2. (ASPhUP 35/117). Prešov, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2000 (redaktorka).

Slovensko-bieloruské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Zborník príspevkov z medzinárodného vedeckého seminára 20. – 21. septembra 2000. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Jazykovedný zborník 16/Literárnovedný zborník 15. Filozofická fakulta v Prešove. Prešovská univerzita, Prešov 2003. 100 s. (redaktorka).

Jurczak-Trojan, Z. (Jurczaková-Trojanová, Z.) – Mieczkowska, H. (Mieczkowská, H.) – Papierz, M. (Papierzová, M.): Słownik słowacko-polski. Zv. 1. A – O. Kraków, Uniwersytas 1998. 662 s. (redaktorka, spoluredaktori F. Kočiš, M. Pisárčiková).

Jurczak-Trojan, Z. (Jurczaková-Trojanová, Z.) – Mieczkowska, H. (Mieczkowská, H.) – Papierz, M. (Papierzová, M.): Słownik słowacko-polski. Zv. 2. P – Ź. Kraków, Uniwersytas 1998. 672 s. (redaktorka, spoluredaktori F. Kočiš, M. Pisárčiková).

Literatúra

Bartko, L.: Životné jubileum doc. Júlie Dudášovej-Kriššákovej. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 105 – 107 (k 50. narodeninám).

Dvonč, L.: Súpis prác doc. Júlie Dudášovej-Kriššákovej za roky 1970 – 1994. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 108 – 114.

Káša, P.: Večné návraty. K životnému jubileu doc. PhDr. Júlie Dudášovej-Kriššákovej, CSc. – Universitas Šafarikana, 24, 1995, č. 9 – 10, s. 13 (k 50. narodeninám).

Lipták, Š.: Jubileum slovenskej slavistiky. – Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 68 – 69.

Dudášová-Kriššáková, Júlia. – In: Biografický slovník okresu Poprad. (Od najstarších čias do r. 1996). Zost. L. Rusnáková et al. Poprad, Okresná knižnica, Miestny odbor Matice slovenskej 1996, s. 41 (heslo).

Dudášová-Kriššáková, Júlia. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava, Veda 1998, s. 107 – 110 (doplnok k bibliografii J. Dudášovej za roky 1970 – 1975, doplnky k bibliografii za roky 1976 – 1985 a súpis prác za roky 1986 – 1995), s. 107 – 110.

Dudášová-Kriššáková, Júlia. – In: Dejiny Ždiaru a Tatranskej Javoriny (1590 – 2000). Zost. T. Kollárová. Ždiar, Obecný úrad 2000, s. 149 (heslo).

Dudášová-Kriššáková, Júlia. – In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996 – 2000). Bratislava, Veda 2003, s. 80 – 82.

Dudášová-Kriššáková, Júlia. – In: Encyclopaedia Beliana. Slovenská všeobecná encyklopédia. 3. zv. Č – Eg. Zodp. red. Š. Luby. Bratislava, Encyklopedický ústav SAV 2003, s. 583 (heslo).

75 rokov kežmarského gymnázia. Pamätnica 1927 – 2002. Zost. kolektív učiteľov a absolventov školy. Kežmarok 2003, s. 122 (heslo).

Jubilujúci profesor Juraj Vaňko

S potešením pripomíname druhé významné životné jubileum nášho kolegu prof. PhDr. Juraja Vaňka, CSc. Vyše tridsať rokov predmetom jeho záujmu sú lingvistické a didaktické otázky vyučovania súčasnej slovenčiny ako materinského i druhého jazyka, resp. cudzieho jazyka na filozofických a pedagogických fakultách doma i v zahraničí. Jeho viacročné lektorské pôsobenia na ôsmich univerzitách (Užhorodská štátna univerzita, Ukrajina; Humboldtova univerzita v Berlíne, Nemecko; Univerzita Kl. Ochridského v Sofii, Bulharsko; Pandžábska univerzita v Čandigarhe, India; Londýnska univerzita, Veľká Británia; Katolícka univerzita

P. Pázmána, Pilišská Csaba, Maďarsko (externý vyučujúci); Univerzita v Ľubľane a Univerzita v Maribore, Slovinsko) boli pre neho i jeho manželku Ivonnu náročnou školou života. Zapísal sa nielen do povedomia svojich študentov, z ktorých mnohí sú už úspešní slavisti, ale roky reprezentoval Slovensko ako uznávaný slavista, ktorý dôsledne pracoval na svojom odbornom raste. V r. 1996 sa stal docentom v odbore slovenský jazyk a v r. 2002 profesorom. Od septembra 2003 je vedúcim Katedry slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

V ostatnom desaťročí sa jubilant aktívne zapájal do vedeckého výskumu VEGA, KEGA s kolektívom našej katedry, vedecké práce publikoval v mnohých medzinárodných a domácich zborníkoch, významná je jeho expertízna a posudzovateľská činnosť. Úmerne počtu uverejnených vedeckých prác pribúdali zahraničné i domáce ohlasy a citácie jeho prác. Pohotovo reagoval na aktuálne podnety výskumu jazykov národnostných menšín vo východnej a strednej Európe. Počas pôsobenia na Londýnskej univerzite popri pedagogickej činnosti napísal monografiu *Language of Slovakia's Rusyns, East European Monographs*, ktorú publikovalo známe vydavateľstvo Columbia Univerzity Press (New York, 2000). Medzitým pripravil do tlače ďalšiu monografiu *Komunikácia a jazyk*, ktorá je vyhľadávanou študijnou literatúrou študentov Filozofickej fakulty UKF v Nitre. Prístupnou formou v nej rozšíril aktuálne výklady o jazyku a komunikácii. Dlhodobým predmetom jeho záujmu je typologický výskum viacerých slovanských jazykov, najmä ukrajinského, rusínskeho, bulharského a slovinského jazyka. Počas trojročného pôsobenia na Katedre slavistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Ľubľane vznikli dve zaujímavé práce: *Slovenská gramatika pre Slovincov* a *Slovník slovensko-slovinských interlingválnych homonym*. Budú ich využívať nielen študenti slovakistiky, ale aj slavisti. Bilingválna konfrontácia vzťahov lexémy a semémy je príkladom toho, ako každé jazykové spoločenstvo v procese vývinu svojho jazyka rozlične interpretovalo vzťah jazykového pomenovania zdedeného zo spoločného slovanského základu k mimojazykovej skutočnosti a podľa zákonitostí svojho jazyka dotváralo samotný jazykový znak. Precízna analýza interlingválnej homonymie je vzácnym príspevkom pre slavistickú literatúru.

Pobyt v Indii ho inšpiroval k výskumu rómskej problematiky. Skúma rómsko-hindsko-pandžábsku jazykovú príbuznosť a získané poznatky využíva pri výskume rómčiny na Slovensku. V centre jeho záujmu sú naďalej mnohé nedoriešené otázky slovenskej syntaxe, analýza jazyka literárneho diela, otázky lingvistiky textu a súčasný stav jazykovej kultúry na Slovensku.

Jubilantovi prajeme ďalších desať úrodných rokov v jeho vedeckej a pedagogickej činnosti, dobré zdravie a spokojnosť v osobnom živote.

Kristína Vrlíková

Súpis prác prof. PhDr. Juraja Vaňka, CSc., za roky 1955 – 2004

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Juraja Vaňka za roky 1975 – 1994 od Ladislava Dvonča publikovaný v časopise Slovenská reč, 60, 1995, na s. 115 – 120.

1995

- Modálne hodnotiace digresie v texte umeleckej prózy. – Slovenská reč, 62, 1997, s. 297 – 301.
- Niektoré otázky tvorby obsahu vzdelania predmetu slovenský jazyk na filologických fakultách. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 42, 1995/96, s. 14 – 16.
- Výskum rómskej problematiky v Indii. – In: Rómsky jazyk v Slovenskej republike. Bratislava, Štúdio –dd 1995, s. 19 – 21.
- O rómsko-hindsko-pandžábskej jazykovej príbuznosti. – In: Rómsky jazyk v Slovenskej republike. Bratislava, Štúdio –dd, 1995, s. 22 – 26.
- Niektoré otázky tvorby obsahu vzdelania predmetu slovenský jazyk na filologických fakultách. – In: Zborník z vedeckej konferencie Technológie vzdelávania tretieho tisícročia. Nitra, Vysoká škola pedagogická, Združenie Slovidiac 1995, s. 90 – 94.
- Narúšanie rečových stereotypov v komunikácii teenagerov. – In: Výrazové osobitosti teenagerskej kultúry. Nitra, Fakulta humanitných vied a Ústav jazykovej a umeleckej komunikácie VŠPg 1995, s. 149 – 153.
- Lingvistické a didaktické otázky vyučovania slovenčiny ako cudzieho jazyka. – In: Zápisník slovenského jazykovedca, 14, 1995, 1– 4, s. 27 – 29.

1996

- O pravých a nepravých prívlastkových vetách. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 43, 9 – 10, 1996/1997, s. 271 – 275.
- Štruktúra a analýza textu. – In: Fungovanie jazykových prostriedkov v texte. Nitra, Fakulta humanitných vied VŠPg v Nitre 1996, s. 127 – 136.

1997

- Vzťah medzi sémantickou a tematickou štruktúrou textu. – Slovenská reč, 62, 1997, s. 203 – 211.
- O pravých a nepravých prívlastkových vetách. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 43, 1996/97, s. 271 – 275.
- Imaginárny svet Pankovčínových poviedok. – Romboid, 32, 1997, s. 83 – 87.
- Komplexná analýza vety. – In: Medacta '97. Zborník z vedeckej konferencie Vzdelávanie v meniacom sa svete. Nitra, Univerzita Konštatntína Filozofa v Nitre 1997, s. 89 – 91, – Znovu publikované: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 44, 1997/1998, 3 – 4, s. 72 – 74.
- Imaginárny svet v súčasnej próze. – In: Od moderny k postmoderne. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 1997, s. 107 – 112.

O pôvode jazykov (aj o inom). [Oleander, M.: Jazyky Raja. Bratislava 1966] – In: *Romboid*, 32, 1997, s. 78 – 83 (ref.).
Short, D.: *Essays in Czech and Slovak Language and Literature*. – *Slovenská reč*, 62, 1997, s. 297–301 (ref.).

1998

- The Specific Features of the Rusyn Language of Eastern Slovakia. – In: *Zborník k XII. medzinárodnému zjazdu slavistov*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 1998, s. 53 – 90.
- Kapitoly z literárnej vedy. (Študijný materiál pre poslucháčov FiF UMB) Spouautori: Tatár, J. – Lomenčík, J. – Plutko, P. Banská Bystrica, Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta 1998. s. 27 – 55 (spoluautor).
- Pankovčín's Real/Unreal World. – In: *Tracing Literary Postmodernism*. Nitra, University of Constantine the Philosopher, Faculty of Humanities, 1998, s. 147 – 154.
- Tematická a sémantická štruktúra textu. – In: *O interpretácii umeleckého textu 19*. Zborník prác Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 1998, s. 157 – 168.
- Výjadrovanie priestorových vzťahov predložkovými pádmí substantív v slovenčine a ukrajinčine. – In: *Reflexie lingvistických konfrontácií II*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 1998, s. 30 – 47.

1999

- Komunikácia a jazyk. Nitra, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa 1999. 202 s.
Ref.: Horecký, J.: *Jazyk v komunikácii*. – *Slovenská reč*, 65, 2000, s. 227 – 229.
- Ruzsinok Szlovákiaiban – múltjuk és jelenük (és mit hoz a jövő?). *Limes*, XI, 1999/1. Tatabánya: Alfadat-Press Kft-ben, 1999, s. 63 – 71.
- Objektové predložkové konštrukcie v slovenčine a ukrajinčine. – In: *Filologická revue*, 2, 1999, 1. Ed P. Plutko. Banská Bystrica, Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela 1999, s. 24 – 38.
- Čo je neúplná veta. – In: *Zborník 3 z vedeckej konferencie Učiteľ v treťom tisícročí*. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Združenie Slovidiac 1999, s. 75 – 77.
- Anticipácia Komponentov obsahovej štruktúry textu. – In: *Fungovanie jazykových prostriedkov v texte II*. Ed E. Krošláková. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre 1999, s. 107 – 116.

2000

- The Language of Slovakia's Rusyns. *East European Monographs*. New York, Columbia University Press 2000. 226 s.
Ref.: 1. Leeming, H.: Vaňko, Juraj: The Language of Slovakia's Rusyns. – In: *Slavonic and East European Review*, LXXIX, 3 (London, 2001), s. 498 – 499. – 2. Ibler, R.: Juraj Vaňko: The Language of Slovakia's Rusyns. – In: *Zeitschrift für Ostmitteleuropa – Forschung* 50 (2001), H. 3, s. 473 – 474. – 3. Švagrovský, Š.: Vaňko, J.: The Language of Slovakia's Rusyns. – *Slovenská reč*, 67, 2002, s. 100 – 102. – 4. Rothstein, R. A.: Vaňko, J.: The Language of Slovakia's Rusyns. – In: *Harvard Ukrainian Studies* 23, 1999 (published 2002), s. 185 – 187. – 5. J. Rejzek: Juraj Vaňko: The Language of Slovakia's Rusyns. – *Slovo a slovesnosť*,

65, 2004, s. 297 – 299. – 6. Short, David: The Language of Slovakia's Rusyns. – In: Slavonic and East European Review, 82, 3 (London, 2004), s. 707 – 708.

Lingvistické a didaktické otázky slovenskej syntaxe. Metodické centrum Banská Bystrica, 2000. 52 s.

2001

Slovinsko-slovenské lexikálne nedorozumenia. – In: Philologica LIII. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Ed. M. Pančíková. Bratislava, Univerzita Komenského 2001, s. 165 – 173.

Od teme k jeziku. – In: Slavistična revija. Časopis za jezikoslovje in literarne vede, 49, 2001, s. 305 – 314. (Ljubljana: Izdaja Slavistično društvo Slovenije).

2002

Slovenčina z pohľadu slovinčiny. – In: Slovenčina ako cudzí jazyk. Ed. J. Pekarovičová. Bratislava, Metodické centrum SAS, Univerzita Komenského 2002, s. 153 – 261.

Classification of Carpatho-Rusyn Dialects. – In: Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Edited by P. R. Magocsi and I. Pop. Toronto - Buffalo – London, University of Toronto Press, 2002, s. 254 – 263.

2003

Slovaško-slovenska homonimija. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani 2003. 239 s.

Ref.: T. Bánik: J. Vaňko: Slovaško-slovenska homonimija. Slovar slovaško-slovenskih medjezikovnih homonimov. – In: Slovenská reč, 69, 2004, s. 229 – 231.

Reflexívnosť ako subjektívnosť. – In: XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Lubl'ane. Prípevky slovenských slavistov. Editor Ján Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov, Slavistický kabinet SAV 2003, s. 123 – 133.

Ruszinok Szlovákiában - múltjuk és jelenük (és mit hoz a jövőz?). – In: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar. Piliscsaba, 2003, s. 361 – 370.

2004

Slovaška slovnica za Slovence. Ljubljana, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani 2004. 290 s.

Klasifikacija i holovny znaky karpatskych rusyňskych dialektiv. – In: Rusyňskij jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole, Uniwersytet Opolski 2004, s. 67 – 84.

Slovensko-slovinská medzijazyková homonymia. – Slavia, 73, 2004, s. 59 – 70.

Súčasná slovenčina z ekolingvistického hľadiska. – In: Otázky jazykovej kultúry. Ved. red. Á. Král – J. Vaňko. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta 2004, s. 77 – 99.

Dimenzia človeka v texte. – In: Analytické sondy do textu I. Banská Bystrica, Filologická fakulta UMB 2004, s. 17 – 34.

Literatúra

Vrlíková, K.: Juraj Vaňko jubiluje. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 98 – 99.

Dvonč, L.: Súpis prác Juraja Vaňka za roky 1975 – 1994. – Slovenská reč, 60, 1995, s. 115 – 120.

Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava, Veda 1997, s. 612 – 614.

Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava, Veda 1997, s. 650 – 652.

Spomienky na Jozefa R. Nižnanského

Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum. Nepolapiteľný a nepodplatiteľný čas, tento fenomenálny bežec a dominantný fenomén života, mnohonásobne potvrdil a potvrdzuje platnosť klasickej sentencie Marka Tullia Cicera, vyslovenej v jeho filipikách proti Markovi Antoniovi. Život mŕtvych naozaj zostáva v pamäti živých. Platí to aj o živote a diele encyklopedicky rozhl'adeného Jozefa Remžu Nižnanského, ktorého nedožitú osemdesiatinu si v lete pripomenuli najmä jeho pamätníci v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v ktorom J. Nižnanský tvorivo prežil najzreľšie roky svojho života.

Brestoviansky rodák (nar. 3. júla 1925) prišiel do ústavu, jediného inštitucionálneho centra komplexného výskumu slovenských (tradičných) teritoriálnych dialektov, roku 1968. Na svojom predchádzajúcom pracovisku (v Slovenskom vydavateľstve krásnej literatúry, neskoršom Tatrane) pôsobil ako redaktor a editor, sprístupňujúci novým generáciám najmä klasické diela slovenskej literatúry. Pri citlivých úpravách – rád spomínam na spoluprácu s ním v prvej polovici 60. rokov minulého storočia, keď sa pripravovalo nové vydanie spisov Jána Kalinčiaka – osvedčil mimoriadny cit pre jazyk, ktorý mu pomáhal aj pri hodnotení a hľadani adekvátnych a funkčných výrazov, pochodiacich z nevyčerpatelnej studne slovenskej nárečovej lexiky. V dialektologickom oddelení našiel svojich rovesníkov a fakultných spolužiakov Antona Habovštiaka a Ferdinanda Buffu, dominantnú osobnosť Jozefa Štolca i viacerých kalendárne mladších kolegov, ktorých familiárne v „domáciach“ situáciách označoval ako „mléčné zuby“. V oddelení sa v tých rokoch realizovalo a dokončievalo (autorsky dotváralo) monumentálne jazykovedné dielo Atlas slovenského jazyka a paralelne sa rozbiehali práce na príprave celonárodného Slovníka slovenských nárečí. J. Nižnanský mohol v autorskom kolektíve tohto diela naplno rozvinúť i zúročiť svoje vedomosti a poznatky z iných spoločenskovedných disciplín. Nenahraditeľný bol najmä ako etnológ, dôverne ovládajúci ľudové reálie nielen z rodnej dediny, ale aj z celej trnavskej oblasti i z juhozápadoslovenského regiónu. Jeho po-

moc pri budovaní kartoték a fondov slovníka, pri koncipovaní i redigovaní hesiel bola nesuplovateľná. J. Nižnanský mal navyše dar komunikovať s ľuďmi, nadchýnať ich pre výskum a poznávanie nárečí ako organickej a štruktúrnej existenčnej formy (variety) národného jazyka. Ani mladí nevedeli odolať čaru jeho výpovedí, vždy zmysluplne osviežovaných nárečovými vyjadreniami, približujúcimi najmä ľudovú múdrosť, ľudovú frazeológiu. Bol originálnym ceremoniarom „cechu dialektologajského“, do ktorého prijímal všetkých adeptov dialektológie.

Inšpiráciou i zážitkom bolo sledovať J. Nižnanského priamo v teréne pri práci s informátormi. Výskumný dialóg viedol tak, že si rýchlo získal ich dôveru; využíval heuristické metódy a postupy, ktoré neskôr niektoré sociolingvistické hviezdy prezentovali ako svetové objavy. Mal som možnosť sledovať výnimochnosť Jožka Nižnanského počas mnohých spoločných terénnych výskumov po celom Slovensku. Svoju výskumnícku suverenitu dokumentoval či dokazoval aj pri rozhovoroch s informátormi, ktorých výpovede sa nahrávali (a potom archivovali) v štúdiu Kabinetu fonetiky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave v 70-tych rokoch. Nárečový materiál sa usiloval získavať pri každej príležitosti. Aj murári, ktorí kedysi prestavovali vnútorné priestory budovy ústavu na Panskej ulici, mu poslúžili ako informátori.

Je prirodzené, že svoje poznatky i výskumné výsledky prezentoval Jozef Nižnanský vo viacerých odborných i popularizačných príspevkoch a štúdiách. Všetky sú zachytené jednak v našom časopise v bibliografickom materiáli, ktorý vyšiel pri jeho sedemdesiatke, jednak v knižných prácach Ladislava Dvonča. V tejto trocha osobne ladenej spomienke ich neuvádzame.

Životná púť Jozefa Nižnanského sa zavŕšila 14. februára 1996. Spomienky na neho a na jeho tvorivé impulzy však za tých skoro desať rokov nestratili pozitívnu inšpiračnú a motivačnú silu. Nikto z tých dialektológov, ktorí s ním mali možnosť spolupracovať, na neho nezabudne.

Ivor Ripka

O krážoch ešte raz

V Literárnom (dvoj)tyždenníku č. 15 – 16 zo dňa 20. apríla 2005 sa na s. 11 objavil článok M. Ivanovej-Šalingovej s názvom *V krážoch jazyka a jazykovedy*. Podľa titulkku sme mimovoľne očakávali, že článok bude „veľkým odhalením“ o jazyku a jazykovede. Predpokladali sme, že reč tu bude o tom, ako nás jazyk i jazykoveda dostávajú proti našej vôli (prípadne aj s naším privolením) do svojho područia, do svojej moci. Neskôr sme zistili, že sme v tom neboli sami, lebo v našej minisonde podobnú domnienku vyslovili aj viacerí ďalší (vlastne všetci oslovení) respondenti. Naše spoločné očakávania neboli neoprávnené. Je to napokon jedna z horúcich tém súčasnej filozofie jazyka. V celostranovom článku M. Ivanovej-Šalingovej nás však čakali skôr všeobecné výklady o jazyku a jeho fungovaní, akýsi úvod do štúdia jazyka v kocke, doplnený o najčastejšie chyby, ktorých sa dopúšťajú (ako hovorí M. Ivanová-Šalingová, „vedome alebo nevedome“) používatelia jazyka voči systému, norme či kodifikácii nášho jazyka. Je to však v každom prípade dobrá príležitosť znova sa pozrieť na spojenie *byť v krážoch*, *dostať sa do krážov* a pod., lebo práve použitie tohto frazeologizmu v nadpise článku nás uviedlo do omylu.

O spojení „dostať sa do krážov“ písali v 90. rokoch dve autorky – Alexandra Jarošová (*Dostať sa do krážov*. Kultúra slova, 1994, roč. 28, s. 57 – 58) a Ema Krošláková (*Frazéma dostať sa do krážov* (niekoho, niečoho) vo frazeologickom poli. Slovenská reč, 1996, roč. 61, s. 30 – 34). Obidve zhodne konštatovali, že v prípade tohto spojenia ide o vyjadrenie nepriaznivého, záporného vplyvu (na niekoho) a že celé spojenie je významovo blízke spojeniu *dostať sa do osídíel niekoho, niečoho*. Obidve zároveň spomínajú, že v minulosti malo toto slovo význam kruh, okruh, čo svorne dokladajú slovami J. Škultétyho, že „Ludovít Štúr do svojich krážov pritiahol i študujúcu mládež“, a že ak sa ponoríme ešte hlbšie do minulosti, objavíme význam slova *kráž* v platnosti hospodársko-politickej správnej jednotky takisto s platnosťou „okruh, oblasť“. Aj v listine z 18. storočia, ktorú cituje Historický slovník slovenského jazyka, sa píše, že „horný vidiek na dva cirkuluse alebo kráže podelený jest“.

Čo na to hovoria naše slovníky 20. storočia? Pôvabný Slovenský slovník z literatúry aj nárečí K. a M. Káľalovcov, ktorý vznikol – ako sa píše v podtitule – na základe slovníkov, literatúry aj živej reči (Banská Bystrica, Nákladom vlastným 1923) na s. 268 uvádza *kráž* (s odkazom na Hviezdoslava) i *kráža* (nem.) s významom a) (o)kruh, oblúk a b) v plurálovej podobe *kráže* vo význame čary a kúzla. V Slovenskom frazeologickom slovníku P. Tvrdeho, ktorý vyšiel v Trnave v Spolku Sv. Vojtecha v r. 1931, sa heslo *kráž* vykladá ako kruh a cituje sa už spomínaný výrok z J. Škultétyho, ktorý je však na tomto mieste menej presný: „A vedel Štúr nielen učiť,

ale i oduševňovať, áno, vyhľadávať mládež, priťahovať do svojich kráčov“ (Tvrдый, s. 181). Môže to byť aj ďalší citát zo Škultétyho, ktorý sa nám však nepodarilo objaviť. V 1. zväzku Zovrubného slovníka slovensko-maďarského a maďarsko-slovenského J. Hvozdzika v slovensko-maďarskej časti (Praha – Prešov 1937) nájdeme na s. 385 pri slove kráž maďarský ekvivalent kör, környezet (čiže vlastne kruh, okruh), ale objavíme tu aj spojenie bosorácky kráž, ktoré sa do maďarčiny prekladá ako bosszorkányos búvkör (čiže doslova bosorácky kruh).

Ako je to v súčasnosti s našim krážom mimo lexikografických diel? V Slovenskom národnom korpuse sa spojenie byť v krážoch objavuje výlučne len v negatívnom význame. Uvedme z tohto zásobníka niekoľko príkladov: Akonáhle sa na vás vrhnú zvodcovia so svojimi zvodmi, aby vás zatahli do svojich krážov, roztrhajte všetky lístky a odmietnite vyplniť formuláre (LT, 1998) – Lebo človek sa zmieta v krážoch života ako ryba v sieti túžiaca sa vrátiť naspäť do vody (LT, 1998). Karol Strmeň ... ocitol sa „hnaný žítia nevôľou“ v krážoch vyhnanstva, na beženeckých chodníkoch, v emigrácii (LP, 1998). – ...elektrospotrebičov, aby sa vymanila z elektromagnetických krážov prepojení, previazaní a neviditeľných nitiek (LT, 12, 1999). Až mrazilo. Althea teda chytila Billyho do svojich krážov. Marilyn vyschlo v hrdle a opantala ju hrôza (J. Bril). Hukot pochmúrny a naliehavý nemienil nás uvoľniť zo svojich krážov. Bol to zvuk mora trieštiaceho sa o skalisko (D. Maul). Možno tu však nájsť aj citát (jediný), z ktorého nie je zrejmé, o akú hodnotu na osi pozitívne – neutrálne – negatívne ide: Človeku, ktorý prežil takmer celý svoj život v krážoch kultúry zvanej miestna či regionálna, sa vynoria v myslí ... (LT, 11, 1998).

Doplňme aj niekoľko ďalších príkladov z internetu: A predsa sa dostal do krážov znevažovania nedávnej minulosti, lebo sa zúčastnil zápasu o uzákonení SNK ako štátnej inštitúcie (odb. text, 2002). – Namiesto toho, aby (Svätopluk) národu vyjednal pokoj s výhodnými podmienkami, dostal sa natoľko do krážov prefikovaných a úlisných Nemcov, že seba aj svoj národ priviedol do ich područia ... A muselo sa to dotknúť ich srdca, keď videli, že ich kráľ, len čo sa oslobodil z nemeckých krážov, už upadá do nových strhávajúc so sebou celú ríšu (J. M. Hurban: Svadba kráľa veľkomoravského). – Skôr sme ešte stále v osídlach modernity, jej vrcholnej fázy, do krážov ktorej sa najmä posledné desaťročie zamotávame a nikto nevie, ako sa to všetko skončí (E. Višňovský: Alternalita novej doby, 2004). – A k tomu sokolie jeho oko ešte striehlo, kde ktorý talent by polapil a do svojich krážov uniesť mohol. – Aj mňa do svojich krážov uviedol. Ale na rozdiel od zápalistých a krásnych mladíkov, so mnou nijaké myšlienky nezdieľa (J. Juráňová, Aspekt) – Hľadáš i tú najmenšiu dobrú chvíľku, ktorou by si pomohol človeku z krážov jeho hriechov (Katolícke noviny, 2003).

Všetky uvedené doklady svedčia o tom, že v súčasnosti sa spojenie byť v krážoch, dostať sa do krážov používa výlučne v „zápornom“ význame, t. j. tak, ako to

konštatovali už spomínané autorky a A. Jarošová a E. Krošláková. Vlastne doklady, ktoré by mohli protirečiť tomuto hodnoteniu, sme našli len dva: jeden u J. Škultétyho z r. 1930 a druhý teraz u M. Ivanovej-Šalingovej. Pozrime sa podrobnejšie na príklad z J. Škultétyho, ktorý citujú, ako sme už uviedli, viaceré zdroje, okrem iného aj Slovník slovenského jazyka. Presný citát v rozšírenej verzii (možno ho nájsť napr. v 1. zväzku Článkov Jozefa Škultétyho nazvanom O Slovákoch. 2. vyd. Martin: Matica slovenská 1938, s. 199) má takéto znenie: „Do svojich kráčov v Bratislave Ľudovít Štúr pritiahol i študujúcu mládež chorvátsku a srbskú. Do Pešti B. Vrchovskému 1838-ho písal: Teď jedno z mých hlawnjch zanášenj i to gest, aby se Srbowé zdegšj, gichž w počtu 27, našim widám wšeslowanským zjskali. Pjšte nám o zřjzenj ústavu Tökolyho. Čerwenák teď bydlj se Srby, a tak tjm wjce naděje máme, že wzágemnosti našj porozumj a gj se přidružj“. Ako vidieť, píše sa tu o tom, že Ľ. Štúr veľmi umne rozhodil svoje siete aj na ďalšiu mládež, nielen slovenskú. Mohli by sme toto miesto preto interpretovať (resp. špekulovať o ňom) aj tak, že J. Škultéty tvrdí, že Ľ. Štúr získaval ďalších prívržencov všeslovanskej myšlienky oduševňovaním i agitáciou, a teda ich premysleným spôsobom „chytal do svojich sietí“. Ostáva však nejednoznačné, v akom význame J. Škultéty slovo kráť naozaj použil.

Či je to však tak alebo onak, či je kráť u J. Škultétyho neškodný kruh, alebo je to skôr nie taká neškodná sieť, použitie spojenia v kráťoch v neutrálnom význame je v súčasnom texte archaické a môže mať za následok nejednoznačnosť výpovede. Dokazuje to aj použitie tohto spojenia M. Ivanovou-Šalingovou v Literárnom týždenníku a najmä jeho percepcia u súčasných čitateľov.

Slavomír Ondrejovič